

**LİSE COĞRAFYA KİTAPLARINDA TÜRK DÜNYASININ
İŞLENİŞİNİN ANALİZİ**

Cafer Kardaş

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER ANA BİLİM DALI

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

Eylül 2023

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren (3) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Cafer

Soyadı : KARDAŞ

Bölümü :

İmza :

Teslim Tarihi :25./09/2023

TEZİN

Türkçe Adı: Lise Coğrafya Kitaplarında Türk Dünyasının İşlenişinin Analizi

İngilizce Adı: Analysis On The Processing Of The Turkish World In High School
Geography Textbooks

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Cafer KARDAŞ

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Cafer KARDAŞ tarafından hazırlanan “Lise Coğrafya Kitaplarında Türk Dünyasının İşlenişinin Analizi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı’nda Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Servet KARABAĞ

(Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı Gazi Üniversitesi)

.....

Başkan:

(Eğitimi Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi)

.....

Üye:

(Eğitimi Ana Bilim Dalı,Üniversitesi)

.....

Tez Savunma Tarihi:

Bu tezin Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Coğrafya Eğitimi Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Şaban ÇETİN

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli vaktini ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenden fazlasını sunan, her sorun yaşadığımda yanına çekinmeden gidebildiğim, güler yüzünü ve samimiyetini benden esirgemeyen ve gelecekteki mesleki hayatımda da bana verdiği değerli bilgilerden faydalanacağımı düşündüğüm; danışman hoca statüsünü hakkıyla yerine getiren Prof. Dr. Servet KARABAĞ Hocama teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum. Yine çalışmamda konu, kaynak ve yöntem açısından bana sürekli yardımda bulunarak yol gösteren ve gelecekteki hayatında çok daha başarılı olacağına inandığım kıymetli hocam Dr. Mehmet Akif Karalı 'ya da sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca duruşuyla, destekleri ve telkinleriyle her daim yardımcı olan ve şahsıma kattığı her bilgi için Prof. Dr. Salih Şahin Hocama teşekkürü borç bilirim. Her an destekleriyle yanımda olan MHP Genel Başkan Yrd./ Ankara Milletvekili Prof. Dr. Mevlüt KARAKAYA Bey'e saygılarımı arz ediyorum.

Teşekkürlerin az kalacağı üniversite de ki diğer hocalarımla da üniversite hayatım boyunca kazandırdıkları her şey için ve beni gelecekte söz sahibi yapacak bilgilerle donattıkları için hepsine teker teker teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmamda desteğini, bana olan güvenini esirgemeyen bu hayattaki en büyük şansım olan sevgili eşime ve çocuklarım Zümra ile Erva'ya sonsuz teşekkürler.

LİSE COĞRAFYA KİTAPLARINDA TÜRK DÜNYASININ İŞLENİŞİNİN ANALİZİ

(Yüksek Lisans)

Cafer Kardaş

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

Eylül 2023

ÖZ

Türk dünyası temelleri Orta Asya'dan yayılım gösteren Türk kültür öğelerinin farklı coğrafyalarda korunarak varlığını sürdürmeye devam ettiği geniş bir coğrafyayı kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte geçmişi oldukça eskiye dayanan Türk topluluklarının zamanla biriktirerek geliştirdikleri kültür öğelerinin yaşam alanını oluşturan Türk dünyasının öğrencilere tanıtılması ve bu kapsamda bilinçlendirilmesinde eğitimin rolü oldukça önemlidir. Coğrafya eğitimi, dünyanın farklı noktalarında yaşayan toplulukların yaşam şekillerini ve çevresel etkenlerini gibi birçok konuda özelliklerini bünyesinde barındıran bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk dünyasının öğrencilere kazandırılmasında coğrafya derslerinin önemli bir yer tutması gerektiği ifade edilebilir. Bu araştırma lise coğrafya ders kitaplarında Türk dünyanın ele alınışını ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç kapsamında 2022-2023 eğitim öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında resmi ders kitabı olarak okutulan ortaöğretim 9,10,11 ve 12. sınıf coğrafya ders kitapları doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sosyal bilimler alanında hazırlanmış temel bir nitel çalışmadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle; Lise coğrafya ders kitaplarında Türk dünyasının işlenişine yönelik içeriklerin ders kitaplarında kademeli bir şekilde genişleyerek giderek artan bir şekilde yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen ders kitaplarında Türk dünyasına yönelik en fazla içeriklerin 11 ve 12. sınıf coğrafya ders kitapları olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Ders kitapları, Türk dünyası

Sayfa Adedi : xv+85

Danışman : Prof. Dr. Servet KARABAĞ

ANALYSIS ON THE PROCESSING OF THE TURKISH WORLD IN HIGH SCHOOL GEOGRAPHY TEXTBOOKS

(M.Sc. Thesis)

Cafer Kardaş

GAZI UNIVERCITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

September 2023

ABSTRACT

The Turkish world emerges as a concept that covers a wide geography where Turkish cultural elements that spread from Central Asia continue to exist by being preserved in different geographies. The role of education is very important in introducing the Turkish world, which constitutes the living space of the cultural elements that the Turkish communities, which have a very old history in the historical process, accumulated and developed over time, and in raising their awareness in this context. Geography education emerges as a research area that incorporates many aspects such as the lifestyles and environmental factors of communities living in different parts of the world. It can be stated that geography lessons should have an important place in the acquisition of the Turkish world to students. This research has been prepared in order to reveal the handling of the Turkish world in high school geography textbooks. Within the scope of this purpose, secondary school 9, 10, 11 and 12th grade geography textbooks, which are used as official textbooks in public schools affiliated to the Ministry of National Education in the 2022-2023 academic year, were collected through document analysis. The obtained data were subjected to content analysis. The research is a basic qualitative study prepared in the field of social sciences. In the study, scanning method, one of the qualitative research methods, was used. Based on the findings of the research; It has been concluded that the contents of the Turkish world in high school geography textbooks are gradually expanded and increasingly included in the textbooks. It was seen that the most content

about the Turkish world in the examined textbooks was the 11th and 12th grade geography textbooks.

Keywords: Geography, Textbooks, Turkish World

Page Number: xv+85

Supervisor: Prof. Dr. Servet KARABAĞ

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZ	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xv
BÖLÜM I	1
GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Cümlesi.....	6
1.2. Araştırmanın Amacı.....	6
1.3. Araştırmanın Önemi	7
BÖLÜM II.....	9
KURAMSAL ÇERÇEVE	9
2.1. Türk Adının Anlamı.....	9

2.2. Türk Kültürü	13
2.3. Coğrafi Açıdan Türk Dünyası	17
2.4. Türk Dünyası Nüfus Özellikleri	24
2.5. Bağımsız Türk Devletleri	28
2.5.1. Azerbaycan	28
2.5.2. Türkmenistan	30
2.5.3. Kazakistan	32
2.5.4. Özbekistan	35
2.6. Coğrafya Eğitiminde Türk Dünyası	37
2.7. Türk Dünyası Ülkelerinde Coğrafya Eğitime Genel Bakış	39
2.8. İlgili Araştırmalar	41
BÖLÜM III	44
YÖNTEM	44
3.1. Araştırmanın Modeli	44
3.2. Veri Toplama ve Veri Analizi	45
BÖLÜM IV	47
BULGULAR	47
4.1. Ortaöğretim Coğrafya 9 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler	49
4.2. Ortaöğretim Coğrafya 10 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler	50
4.3. Ortaöğretim Coğrafya 11 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler	54
4.4. Ortaöğretim Coğrafya 12 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler	60
BÖLÜM V	65
SONUÇ VE ÖNERİLER	65
KAYNAKÇA	70
EKLER	80

Ek 1: Ortaöğretim 9. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı.....	81
Ek 2: Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı.....	82
Ek 3: Ortaöğretim 11. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı.....	83
Ek 4: Ortaöğretim 12. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı.....	84

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. <i>Özerk Türk Cumhuriyeti Nüfus Dağılımı</i>	25
Tablo 2. <i>Coğrafya Ders Kitaplarında Yer Alan Türk Dünyası Unsurlarının Kültürel, ekonomik ve Siyasi Dağılımı</i>	48

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri haritası, Şener, A. (2021). <i>Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma</i> . (Doktora tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir....	18
Şekil 2. Özerk Türk Cumhuriyetleri haritası, Şener, A. (2021). <i>Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma</i> . (Doktora tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir....	21
Şekil 3. Azerbaycan siyasi haritası, Şener, A. (2021). <i>Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma</i> . (Doktora tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.	29
Şekil 4. Türkmenistan siyasi haritası, Şener, A. (2021). <i>Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma</i> . (Doktora tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.	31
Şekil 5. Kazakistan siyasi haritası, Şener, A. (2021). <i>Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma</i> . (Doktora tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.	33
Şekil 6. Özbekistan siyasi haritası, Şener, A. (2021). <i>Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma</i> . (Doktora tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.	35
Şekil 7. Ortaöğretim coğrafya 9 ders kitabında Türk Dünyasına yönelik içerik	49
Şekil 8. Türklerin Orta Asya'dan göç etmesine yönelik ders kitabı içeriği.....	50
Şekil 9. Kavimler göçü ve Türklerin etkisine yönelik ders kitabı içeriği	51
Şekil 10. Kavimler göçü metni	52
Şekil 11. Türk Dünyasından ülkemize göçlere yönelik ders kitabı içeriği	53
Şekil 12. Ders kitabında ipek yoluna ait ders içeriği	54
Şekil 13. Ders kitabında yer alan kültür bölgelerine ait harita	55
Şekil 14. Göçebe yaşam tarzında kullanılan barınak	55
Şekil 15. Ders kitabında Türk kültürünün yayılım alanları	56

<i>Şekil 16.</i> Ders kitabında yer alan Türk kültürünü yansıtan kilim görseli	57
<i>Şekil 17.</i> Ders kitabında yer alan Türk dünyası siyasi haritası	58
<i>Şekil 18.</i> Ders kitabında yer alan Türk kültür havzası görseli (12. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı MEB, 2018: 164).....	60
<i>Şekil 19.</i> Macaristan’da Gül Baba türbesi	61
<i>Şekil 20.</i> Azerbaycan’da bulunan Atatürk heykeli	62
<i>Şekil 21.</i> Ders kitabında Türk Dünyası teşkilatlarına yönelik etkinlik örneği (s.166).	63

KISALTMALAR LİSTESİ

BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
CBS	Coğrafi Bilgi Sistemleri
CDÖP	Coğrafya Dersi Öğretim Programı
CIA	Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu
LPG	Likit Petrol Gazı
MEB	Milli eğitim Bakanlığı
MFA	Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	Türk Dil Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UN	Birleşmiş Milletler
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

BÖLÜM I

GİRİŞ

Coğrafya, bilimler içerisinde çok eski bir geçmişe sahiptir. Coğrafya, hayatla o kadar iç içe geçmiştir ki insanlık tarihi boyunca coğrafya adı ile anılmasa da coğrafyanın temelleri olarak ifade edilebilecek gözlemler yapılmıştır. Bunların sayesinde insan hayatı daha kolay ve anlaşılır kılınmıştır. Bu bağlamda Türklerin tarihi incelenirken coğrafyanın önemi yadsınamaz.

Türk tarihi incelendiğinde, Türk milletinin bir yerde sabit bir şekilde varlığını sürdürmediği ve farklı yerlere göç ederek yaşam alanlarını genişlettiği görülmektedir. Uygur devletine kadar olan sürede Türk topluluklarının tamamının göçebe yaşam tarzını benimsedikleri bilinmektedir. Uygurlar ile birlikte yerleşik yaşamı benimseyen Türkler bulundukları coğrafyanın çeşitli mecburiyetleri sebebiyle farklı alanlara yerleşik göçler gerçekleştirmiştir (Koca, 2016, s. 18).

Türk tarihinde yaşanan göçlere bakıldığında zaman gelen olarak kaynakların sınırlı olması nedeniyle ortaya çıkan açlık ve kuraklığın etkili olduğu, çevresindeki diğer topluluklar ile ortaya çıkan anlaşmazlıkların giderek büyüyen savaşların ortaya çıkmasının etkileri büyüktür. Örneğin Türklerin batıya göçlerindeki en önemli sebeplerden birisinin savaşlar olduğu ifade edilebilir. Çin ve Moğol gibi komşu milletler ile ortaya çıkan siyasi anlaşmazlıkların kaçınılmaz sonu savaşlar olmuştur. Bu savaşların kazanan ve kaybedenlerin sürekli değişiklik göstermesi Türklerin yeni bir yaşam alanı aramalarına ve yeni yerlere göç etmelerine neden olmuştur. Ayrıca zamanla yaşanan nüfus artışı çevresel kaynakların yetersizliğini ortaya çıkarırken yaşanan coğrafyada su kaynaklarının artan nüfus ve ihtiyaçları karşılayamayacak olması yeni yurtların aranmasını tetiklemiştir. Bunu en güzel şekilde “güneşin doğduğu yerden battığı topraklara kadar Türk adaletini hâkim kılma” veya diğer bir deyişle “Kızıl Elma” ülküsüyle birleştirebiliriz (Gömeç, 2018, s. 105-106).

Başka bir ifade ile Orta Asya, coğrafi ve siyasi açıdan oldukça çeşitli tanımlara sahip bir bölgedir. Dar bir anlamda, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından yapılan tanıma göre, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan, Orta Asya'yı idari açıdan oluşturan unsurlardır. SSCB'nin dağılmasından sonra, Orta Asya tanımına Kazakistan da eklenmiştir. Daha geniş bir anlamda ise Afganistan ve Pakistan'ın kuzeyi, Doğu Türkistan, Rusya'nın güneydoğusu, Moğolistan ve İran'ın kuzeydoğusu da Asya'nın iç kesimlerini tanımlamak için kullanılan bu coğrafi terim içinde yer almaktadır. Tarihsel olarak, Türk uygarlığının beşiği olan bölge, asırlar boyunca “Türkistan” olarak adlandırılmıştır (Çalışkan, 2018).

Tarih boyunca çeşitli devletler ve yönetimler kuran Türk milleti, Orta Asya'da Rus yönetiminin etkisiyle isteklerinin dışında parçalara bölünerek idare edilmiştir. Ancak 1991 yılı, hem dünya tarihi hem de Türk tarihi için belirgin bir dönüm noktası olarak öne çıkmaktadır. 1991 yılında, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Orta Asya'daki Türk cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını kazanarak kendi yönetimleri altında özgürce var olmaya başlamışlardır. Bu olay, Türk milletinin tarihinde önemli bir dönemeç olarak kabul edilir ve Orta Asya Türk devletlerinin tarihlerindeki yeni bir başlangıcı simgelemektedir. Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması ve SSCB'nin dağılması birçok devlet kurulması Avrupa ve Asya'nın siyasi haritası yeniden şekillendirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, bu devletin içinde bulunan milletler birçok bağımsız devlet kurmuştur. Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri de bu bağımsız devletlerarasındadır ve Sovyetler Birliği'nin içinde yaşayan Türkler tarafından kurulmuştur. Bununla birlikte 13 özerk Türk Bölgesi'nde (Altay Cumhuriyeti, Başkurdistan Cumhuriyeti, Çuvaşistan Cumhuriyeti, Dağıstan Cumhuriyeti, Moldova'da Gagavuzya, Hakasya Cumhuriyeti, Kabardin Balkar Cumhuriyeti, Karaçay Çerkes Cumhuriyeti, Özbekistan'da Karakalpakistan, Saha Cumhuriyeti/Yakutistan, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sincan Uygur Özerk Bölgesi Tataristan Cumhuriyeti, Tuva Cumhuriyeti) mevcudiyetlerini sürdüren Türk topluluklarından bahsedilmektedir.

Bugün “Türk Dünyası” olarak adlandırılan bu geniş saha, Türklerin bağımsızlıklarına olan düşkünlüklerini göstermektedir. Tarih boyunca Türk milleti, çeşitli coğrafyalarda bağımsız devletler kurmuş ve özgürlüklerini koruma ve sürdürme konusunda kararlı bir duruş sergilemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da Türkler, kendi bağımsız devletlerini kurarak kültürel kimliklerini, dil ve geleneklerini özgürce yaşatma çabasına girişmişlerdir.

“Türk Dünyası” terimi, Türklerin dil, tarih, kültür ve soy bağlarıyla birbirine bağlı olduğu geniş coğrafyayı ifade eder. Bu coğrafya, Orta Asya, Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi Türk kökenli halkların yaşadığı bölgeleri içerir. Bu da gösteriyor ki Türkler, tarih boyunca bağımsızlık ve özgürlüklerini koruma konusunda büyük önem vermiş ve bu değerlerini günümüze kadar taşımışlardır (Turgut ve Kaymakçı, 2019, s. 39).

Türk Dünyası, çeşitli coğrafyalarda yaşayan Türk kökenli halkların oluşturduğu geniş bir alandır. Bu alan, Orta Asya'dan Türkiye'ye, Azerbaycan'dan Türkmenistan'a, Kazakistan'dan Özbekistan'a ve Kırgızistan'a kadar uzanır. Bu ülkeler ve toplumlar arasındaki siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin bilinmesi, Türk Dünyası'nın birlik ve beraberliğini güçlendirecek, kültürel ve tarihsel bağları kuvvetlendirecektir.

Gelecek nesillerin Türk Dünyası'na ilişkin bilgi ve farkındalık sahibi olmaları da son derece önemlidir. Bu bilgi ve farkındalık, insanlar arasında anlayış ve saygıyı artıracak, ortak değerlerin paylaşılmasını sağlayacak ve kültürel zenginliğin korunmasına katkıda bulunacaktır. Coğrafya dersi de bu açıdan önemli bir rol oynar. Coğrafya, insanları yaşadıkları mekânlarla ve diğer toplumlarla bağlantıya geçiren bir köprü işlevi görür. Coğrafya dersi sayesinde öğrenciler, Türk Dünyası'nın coğrafi yapısını, farklı kültürlerini, tarihsel gelişimini ve güncel durumunu öğrenirler. Bu da gelecek nesillerin Türk Dünyası'na duydukları ilgiyi artırır ve bu değerli mirasa sahip çıkmalarını sağlar.

Coğrafya eğitimi, bireylere çevrelerini anlama ve değerlendirme becerileri kazandırırken, dünya coğrafyasını anlamalarına yardımcı olan birçok önemli unsuru içerir. İşte coğrafya eğitiminin önemini belirten bazı noktalar (Turgut ve Kaymakçı, 2019, s. 74).

- Çevre Bilinci: Coğrafya eğitimi, öğrencilere doğal ve beşerî çevrenin nasıl işlediğini anlatarak çevre bilincini geliştirir. Coğrafya, çevre sorunlarına ilişkin farkındalığı artırır ve sürdürülebilirlik anlayışını teşvik etmektedir.
- Yerel ve Küresel Sorunların Anlaşılması: Coğrafya eğitimi, öğrencilere yerel ve küresel sorunları anlama ve analiz etme becerisi kazandırır. Öğrenciler, iklim değişikliği, doğal kaynakların yönetimi, nüfus artışı, kentsel büyüme gibi coğrafi sorunları ele alarak çözüm önerileri geliştirebilirler.
- Kültürel Farkındalık: Coğrafya, kültürel farklılıkları ve çeşitliliği anlama ve takdir etme konusunda önemli bir rol oynar. Öğrenciler, coğrafya eğitimi sayesinde farklı

kültürlerin coğrafi faktörlerle nasıl etkileşime girdiğini ve nasıl şekillendiğini anlamada daha az zorlukla karşılaşabilir.

- Mekânsal Düşünme ve Analitik Yetenekler: Coğrafya eğitimi, öğrencilere mekânsal düşünme becerileri ve analitik yetenekler kazandırır. Harita okuma, veri analizi, grafik yorumlama gibi pratik beceriler öğretilerek öğrencilerin problem çözme ve karar verme yetenekleri geliştirilir.
- Yurttaşlık Bilinci: Coğrafya eğitimi, öğrencilere toplumsal ve küresel yurttaşlık bilincini geliştirmede önemli bir rol oynar. Öğrenciler, dünya coğrafyasını anladıkça, küresel ilişkileri ve sorumlulukları daha iyi kavrarlar ve daha bilinçli bir şekilde topluma katkı sağlayabilirler.
- Gelecek Mesleklerde Avantaj: Coğrafya eğitimi, jeo-bilgi teknolojileri, coğrafi bilgi sistemleri ve haritalama gibi becerilerin öğretilmesiyle öğrencileri gelecekteki meslekler için hazırlar. Coğrafya, coğrafi verilerin analizi ve mekânsal planlama gibi birçok sektörde önemli bir rol oynar.

Bu nedenlerle coğrafya eğitimi, öğrencilerin dünya coğrafyasını anlama, çevre bilinci geliştirme, kültürel farkındalık kazanma, analitik becerileri güçlendirme ve yurttaşlık bilincini artırma gibi önemli hedeflere ulaşmalarını sağlar. Ayrıca, gelecekteki mesleklerde rekabet avantajı sağlayarak öğrencilerin kariyerlerini desteklemede yardımcı olmaktadır.

Özellikle Coğrafya zamandan mekândan ayrı düşünülemez. Eğitim öğretim faaliyetlerinde en eski, en çok bilinen ve en çok kullanımına rastlanan araçlar ders kitaplarıdır (Altürk, 2013). Ders kitapları tüm dünyada eğitim öğretim sürecinde kullanılan temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Ders kitaplarının bu denli önemli olması eğitim öğretim sürecinde diğer araçlardan fazla bir şekilde ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Ülkemizde ortaöğretim kademesinin tüm düzeylerinde Coğrafya ders kitabının kullanıldığı bilinmektedir. Coğrafya ders kitapları, coğrafya eğitiminin temel kaynaklarından biridir ve öğrencilerin coğrafi bilgileri öğrenmeleri, anlamaları ve uygulamaları için önemli bir araçtır. Coğrafya ders kitapları bu kapsamda hazırlanmakta ve aşağıda yer alan kazanımlar doğrultusunda şekillenmektedir (MEB, 2014; 2017; 2018):

- Temel Bilgilerin Sunumu: Coğrafya ders kitapları, öğrencilere temel coğrafya bilgilerini sunar. Bu kitaplar, yerel ve küresel coğrafya konularını sistematik bir şekilde ele alarak öğrencilerin coğrafi fenomenleri ve süreçleri anlamalarına yardımcı olmaktadır.

- **Kaynak ve Referans Materyali:** Coğrafya ders kitapları, öğrencilerin coğrafya konularıyla ilgili kaynak ve referans materyali olarak kullanılır. Öğrenciler, coğrafi kavramları ve olayları anlamak için ders kitaplarına başvurabilir ve bu kaynakları araştırma ve ödevlerinde kullanabilir.
- **Görsel ve İllüstratif Materyaller:** Coğrafya ders kitapları, haritalar, grafikler, fotoğraflar, çizimler gibi görsel ve illüstratif materyallerle zenginleştirilir. Bu materyaller, öğrencilerin coğrafi konuları daha iyi görselleştirmelerine ve anlamalarına yardımcı olur.
- **Öğrenmeyi Destekleyici Araçlar:** Coğrafya ders kitapları, öğrencilerin öğrenme sürecini destekleyici araçlar sunar. Örneğin, özetler, soru-cevap bölümleri, etkinlikler, örnekler ve değerlendirme bölümleri gibi öğrencilerin konuları pekiştirmesine ve kavramları uygulamalı olarak kullanmasına yardımcı olur.
- **Mekânsal Düşünme ve Harita Okuma:** Coğrafya ders kitapları, öğrencilere mekânsal düşünme ve harita okuma becerilerini geliştirmek için haritalar ve coğrafi veriler sunar. Bu sayede, öğrenciler coğrafi konumları, yer şekillerini, iklim özelliklerini ve diğer coğrafi detayları anlama becerisini kazanır.
- **Kültürel ve Tarihi Bağlantılar:** Coğrafya ders kitapları, öğrencilere kültürel ve tarihi bağlantıları göstererek coğrafya olaylarının kültürel ve tarihi açıdan nasıl etkilendiğini anlatır. Bu, öğrencilerin coğrafi olayları daha geniş bir perspektiften anlamalarına yardımcı olur.

Coğrafya ders kitapları, coğrafya eğitiminde temel bir kaynak olarak öğrencilere bilgi ve anlayış sağlar. Öğrenciler, ders kitapları aracılığıyla coğrafi kavramları öğrenir, coğrafi verileri analiz eder ve coğrafi olayları anlama becerilerini geliştirirler. Ancak ders kitapları tek başına yeterli değildir; etkili bir şekilde kullanıldığında öğretmen rehberliği, saha çalışmaları ve diğer kaynaklarla birlikte kullanıldığında daha verimli olabileceği ifade edilebilir.

Coğrafya eğitiminde Türk Dünyası'na ilişkin konuların yeterince ele alınmaması, bu alanda yapılacak bir çalışmanın önemini ortaya koyar (Turgut, Özalp ve Kaymakçı, 2019). Coğrafya ders kitaplarının içeriğinde Türk Dünyası'na ait bilgi eksiklikleri olması, öğrencilerin bu zengin coğrafya ve kültürel alanla ilgili yeterli bilgi ve farkındalık kazanamamalarına neden olabilir.

Bu eksikliklerin tespit edilmesi ve ders kitaplarına uygun içeriklerin eklenmesi amacıyla yapılacak bir çalışma, coğrafya eğitimine büyük katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada, Türk Dünyası'nın coğrafi yapısı, kültürel çeşitliliği, tarihsel gelişimi, ekonomisi, toplumsal yapıları

gibi konuların ele alınması gerekir. Aynı zamanda, bu bölgeyle ilgili güncel olaylar ve gelişmeler de ders kitaplarında yer almalıdır.

Çalışma, coğrafya ders kitaplarında Türk Dünyası'na yönelik eksiklikleri belirlemek ve bu eksiklikleri gidermek için öneriler sunmalıdır. Böylece öğrenciler, Türk Dünyası'nın kültürel mirası ve coğrafi önemini daha iyi anlayabilir, bu alana karşı ilgi ve merakları artabilir ve bu değerli coğrafyanın korunması ve yaşatılması için farkındalık oluşturulabilir. Bu çalışma, genç nesillerin Türk Dünyası hakkında daha kapsamlı ve bilinçli bir şekilde bilgi sahibi olmalarına yardımcı olacaktır.

1.1. Problem Cümlesi

Bu araştırmanın problem cümlesi; “Lise coğrafya ders kitaplarında Türk Dünyası’na yönelik içerikler ve konu dağılımı nasıl yapılmıştır?” şeklinde belirlenmiştir.

Bu kapsamda bu araştırmada problem cümlesi ile genel hatları belirtilen aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

- 9. Sınıf coğrafya ders kitaplarında Türk Dünyasına ilişkin konular ne kadar ve nasıl ele alınmaktadır?
- 10. Sınıf coğrafya ders kitaplarında Türk Dünyasına ilişkin konular ne kadar ve nasıl ele alınmaktadır?
- 11. Sınıf coğrafya ders kitaplarında Türk Dünyasına ilişkin konular ne kadar ve nasıl ele alınmaktadır?
- 12. Sınıf coğrafya ders kitaplarında Türk Dünyasına ilişkin konular ne kadar ve nasıl ele alınmaktadır?

1.2. Araştırmanın Amacı

Coğrafya; tarihin en büyük tanığı ve şahididir. Tarih bilimi icra edilirken coğrafya biliminden yararlanılması kaçınılmazdır. Tarih bize göstermektedir ki devletler yerleşim yeri olarak seçecekleri konumları coğrafi kritere göre belirlemektedirler. Coğrafi özellikler o coğrafyada yaşayan toplumun da özelliklerine sirayet etmektedir. Yaşanılan coğrafya milli kültür ve kimlik oluşumunda da önemli bir etkiye sahiptir. Oluşturulan milli kültür ve kimliğin aktarımı önce ailede sonrada eğitim kurumlarında olmaktadır. Bu açıdan ders kitapları, bir ülkede belki

anayasayla birlikte “resmi söylemi” yansıtan temel unsurlardan biridir (Touraine 2000). Türkiye’de örneğin öğrenciler ve öğretmenler (ve diğer aktörler) okusalar da okumasalar da ders kitaplarının “içeriğini” ve “mesajını” bilirler. Her ülkede ders kitapları, bilginin nasıl sınırlandırıldığı; yerel, ulusal ve küresel düzeyde kültürün sınırlarını; tarihin nasıl okunacağını; “Biz” duygusunun, yani kolektif kimliğin nasıl oluşturulacağı gibi bir dizi unsuru barındırmaktadır (Çayır, 2014).

Milli kimlik oluşturmak ve şuurlu bir nesil yetiştirmek günümüzde önemli değerlerden ve politikalardan biri olarak görülmektedir. Ulus devlet bütünlüğünün devamlılığının sağlanması öncelikle milli kültür bilinci ile mümkündür. “Biz kimiz?” ‘Millet olarak vazifemiz nedir?’ Tarihte ecdadımız neler yapmış? sorusunun cevabı aslında bütün Türk devletlerinin kuruluş felsefesinde mevcuttur. Günümüzde gerek içten gerekse dıştan çeşitli vasıtalarla bu kuruluş felsefesi ve tarihi köklerden kopuş yaşatılmaya çalışılsa da Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş mayasına baktığımızda, tarihte kurulmuş olan ata devletleriyle aynı kuruluş felsefesine sahip olduğu görülmektedir. Bütün bu anlatılanlar ile birlikte değerlendirildiğinde sözün özü şudur ki; aralarında dil, din, kültür, ülkü birliği olan ve geçmişindeki şerefli mazisine sahip çıkan, Türk gibi hissedip, yaşayan herkes Türk’tür. Ve bu şuur bu ülkenin harcıdır. İşte bu harcı daha sağlam kararak ve Türk Devletlerini daha sağlam temellere oturatarak mazimizi iyi bilip ati ile buluşturma amacı ve gayesi ile yazılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı lise coğrafya ders kitaplarında Türk Dünyasının işlenişinin analizinin yapılmasıdır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Günümüz toplumlarında yaşanan bireyselleşme çabası toplumsal yaşamı derinden etkilemektedir. Toplum bir arada tutan değerlerin zamanla değişmesi ve yok olması toplumu oluşturan bireylerin farklı arayışlara yönelmesine ve geçmiş bağlarından ayrılmasına neden olmaktadır. Türk milleti dünyanın diğer milletleri gibi kendine has değerlere sahip bir arada yaşama arzusunu zamanla daha da ileriye götürerek günümüze kadar varlığını korumayı başarmıştır. Tarih boyunca farklı sebeplerle dünyanın çeşitli noktalarına dağılan Türk milletinin kendisine has değer yargılarını, kültürel öğelerini gittiği yeni yerlere taşıma arzusu Türk kültür havzasının genişleyerek büyümesini sağlamıştır. Bugün dünyanın farklı noktalarında yaşamlarını sürdüren Türk milletine mensup bireylerin benzer kültürel öğeleri taşımaları birbirleriyle mesafeleri uzak olmasına karşın bir bağ kurmalarını sağlamaktadır. Dünya üzerinde zenginliğe sahip olma arzusu ile farklı amaçlara sahip bazı grupların milletleri bölme

ve yalnız bırakma politikaları giderek fazlalaşmaktadır. Orta Asya, Orta Doğu ve Afrika gibi nitekim gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerden daha geride kaldığı varsayılan bu topraklarda yaşayan insanların ayrışmaları, onların daha kolay yönetilebilir hale getirilme amacının temel sonuçları arasındadır. Türk milletinin de zaman içerisinde farklı çeşitlerle karşı karşıya kaldığı bu duruma karşın günümüz Türk dünyasının bireylere tanıtılması ve bu konuda bilinçli bireylerin yetişmesi milletimiz ve kültürümüzün devamı açısından oldukça önemlidir.

Toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğinin sağlanmasında en önemli etkenlerden birisi eğitim öğretim faaliyetleridir. Toplumsal değerlerin bireylere aktarılması ve bireylerin toplumsal yaşama hazır hale gelmesinde ülkeler eğitim öğretim faaliyetlerinden faydalanmaktadır. Devletlerin izlediği politikalar, tarihsel kökenler, yaşanan coğrafyanın tanınması ve toplumun bir ferdi olarak toplumsal yaşama katılım açısından eğitim öğretim faaliyetlerinin önemi yadsınamaz. Bireylerin kökenlerini öğrenmeleri, içerisinde yaşadıkları toplumun kültürel değerlerini içselleştirmeler ve geleceğe daha sağlam adımlarla ilerlemeleri için eğitim öğretim sürecinde mensubu olduğu millete ait tarihsel içerikler ile kültürel öğelerin aktarımı önemli bir yer tutmaktadır. Türk dünyasının bireyler tarafından bilinmesi ve tanınması bu bakımdan oldukça önemlidir. Orta Asya'dan başlayarak dünyanın farklı noktalarına göç eden Türk topluluklarının bireyler tarafından bilinmesi hem Türk dünyasının birlik ve beraberliği hem de gelecek nesillerin yetiştirilmesi noktasında bir yol açacaktır.

Bu araştırma Türk milletine mensup genç nesillerin kendi değer yargılarını ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan soydaşlarını tanımaları ve bu konuda bilinçli bir nesil olarak yetiştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Lise coğrafya ders kitaplarında Türk dünyasının nasıl ele alındığı, öğrencilere Türk Dünyası hakkında hangi bilgilerin sunulduğu ve bu konu hakkında ne çeşit etkinliklerin mevcut olduğunu ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE

Araştırma kapsamında Türk adının anlamı ve Türk Dünyasına yönelik kavramsal açıklamaların yanından lise coğrafya dersi kapsamında ders kitaplarına yönelik içerikler yer almaktadır.

2.1. Türk Adının Anlamı

Türk milleti ilk çağlardan itibaren farklı ve geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmüş ve bugünlere ulaşmıştır. Çeşitli tarihi kaynaklarda farklı isimlerle anıldıkları görülmektedir. Kut, Elam, Sümer, Hatti, Subar, Urartu ve Kas isimlerinin Türklerin veya Türk kültürünün çevrelerinin ilişkili olduğu kavim isimleri şeklinde ortaya çıktıkları ifade edilmektedir. (Durmuş, 2007, s. 3). Bulgar, Uygur, Karluk, Peçenek ve Türgiş isimlerinin Türk adının kullanımının ardından benzer çerçevede değerlendirilebileceği ifade edilebilir. Türk kültür alanında yer alan Saka, Sabir ve Hun isimlerinin de bu bakımdan ele alınabileceği söylenebilir (Durmuş, 2017, s. 84).

Kültür kavramı çok farklı anlamlarda tanımlanmış bir kavramdır. Genel anlamda milleti bir arada tutan işlevi çok yönlü olan, değerler bütünüdür denilebilir. Kültür kavramı bilimsel anlamda ilk kez Edward Burnett Tylor, tarafından 1871 yılında yapılmıştır. Tylor'a göre kültür, toplumun bir üyesi olan insanın öğrendiği, edindiği, bilgi, sanat, gelenek, görenek yanında yetenek, beceri ve alışkanlıkları da içine alan karmaşık bir bütündür (Tylor, 1920, s. 13).

Sartre'a (1905-1980) göre kültür, içerisinde yer alan bireylerin kişilik yapılarını etkileyerek şekillendirmektedir. Türk Kültürü, geçmişten, günümüze Türk Milletini ayakta tutan sağlam bir sur görevi gördüğü tartışma götürmez bir gerçektir. TDK Sözlüğünde kültür “*Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları*

yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü” olarak tanımlanmıştır. Dil kurumu sözlüğünde de kültüre eş anlamlı bir ifade olarak görülen hars sözcüğü ilk defa Ziya Gökalp’ın yapmış olduğu tanımlamada kendine yer bulmuştur. Gökalp kültürü “Bir ulusa özgü olan dil, din, edebiyat, güzel sanatlar, hukuk, ekonomi, gelenek ve görenek, töre vs. gibi kurumların toplamı” (Arslan, 2012) olarak tanımlamaktadır.

Milletler tarih boyunca sağlam bir kültür kavramıyla var olmuşlardır. Bunun en önemli işareti ve göstergesi Türk Milleti’dir. Türk Milleti’ni var eden en önemli olgu; Türk Dili’dir. Özellikle Türk Dilinin köklü geçmişi bize hep bunu göstermiştir. Türk ismi tarih boyu kurulan devletlerin kaynaklarında farklı anlamlar ihya etmektedir. Arslan (2012) Türk literatüründe "kültür" kavramına ilk defa bir karşılık arayan ve buna "hars" diyen düşünürün Ziya Gökalp olduğunu belirtmiş ve Gökalp’ın kültür tanımını "Bir ulusa özgü olan dil, din, edebiyat, güzel sanatlar, hukuk, ekonomi, gelenek ve görenek, töre vs. gibi kurumların toplamına kültür denir. " olarak aktarmıştır. En yalın anlatımıyla bir toplumun hayat tarzını ifade eden kavram kültür olarak nitelendirilmektedir.

“Köl, Tigin, Bilge Kağan, Bilge Tonyukuk, Ongin ve Köl İç Çor” kitabelerinde Türk adına yer verildiği görülmüştür. “Köl Tigin” ve “Bilge Kağan” yazıtlarında “Türük” olarak ifade edilen isim çift heceden oluşurken, “Bilge Tonyukuk”, “Ongin” ve “Köl İç Çor” kitabelerinde ise “Türk” şekliyle yazılmış ve tek heceli olarak görülmektedir. Böylece Türk adının Göktürkler zamanında “Türük” veya “Türk” olarak iki türde kullanıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla milli kaynaklardan yola çıkıldığında “Türk” ve “Türük” isminin kullanılması Göktürklerden önce karşımıza çıkmamaktadır. İfade edilen kavimlerin adlarının bazılarının dil bakımından Türk dili ile bağlantılı ya da Türkçe olmasına karşın bir topluluğun veya kavmin isminin doğrudan Türk olarak ifade edilmediği Gök Türklerin kaynaklarına kadar bu şekilde süregeldiği anlaşılmıştır (Orkun, 1987, s. 22-73).

Türk tarih ve kültürü alanında çalışan akademisyenler ve alan uzmanları, çalışmalarında “T” harfiyle başlayan kavimlerle Türkler arasında ve “Türk” adıyla ilişki kurmuşlardır. Öncelikle, Çin kaynaklarında geçen “Tu-kue” adı üzerinde yoğunlaşmıştır. Çinliler, Türkler için “Tu-kue” terimini kullanmışlardır. Bu adın çift heceli olmasından yola çıkarak, Türklerin çoğulu olan “Türküt” teriminin bu adla ilişkilendirilebileceği belirtilmektedir. Çince “Tu-Kue” adı, Türkçe’de “Türküt” veya “Türük” teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu terim, tekil ya da çoğul olma durumundan bağımsız olarak, Türkçe “Türk” adının Çince’ye geçmiş bir halidir ve Türklerden Çinlilere geçmiştir. Türkçe belgelerde hem “Türk” hem de “Türük” terimleri

kullanılırken, bu kavramların “bodun” kelimesiyle birlikte kullanılmaları, Çin belgelerinde neden çoğul olarak geçtiğini açıklar niteliktedir (Durmuş, 2017).

Uzun bir zaman diliminde Çinlilerin Türklerle sosyal, siyasi, hukuki, askeri ve kültürel bağlantıları olmuştur. Bu bağlamda, Çin kaynaklarında Doğu Hunlarından “Cong” ve “Tik” adlı iki kavimden bahsedilmektedir. Eski Çince’de “r” sesi bulunmadığı için, Çinliler “r” içeren kelimeleri genellikle atarlar ya da bunun yerine “l” sesi kullanırlardı bu nedenle, Çince’deki “Tik” teriminin Türkçe “Türk” teriminin karşılığı olabileceği öne sürülmüştür (Orkun, 1978).

Tarihte “Türk” adına verilen anlamlar incelendiğinde geçmiş Göktürkler dönemine kadar uzandığı görülmektedir. Gök Türk dönemindeki “Sui-Şu” adlı Çin kaynağında “Tu-kie” sözünün Türklerde “miğfer” “başlık” anlamında kullanıldığı bilinmektedir (Durmuş, 2008). Franke (1904)’e göre Türkler adlarını, Altaylarda yerleştikleri coğrafi alanın miğfer biçiminde olmasından kaynaklanmaktadır. Türk adı “miğfer” anlamında Farsça “targ” ve lehçelerinde “tulga”, “tolga”, “dugulga”, “duluga”, “dulga” sözleriyle de aynileştirilmiştir. Yine başka bir görüşe göre ise demiri döven ondan silah ve savunma malzemesi yapan demir kıyafet giyen bir millet olduğundan da bu ismin verildiği ifade edilmektedir. Hatta Türk topluluklarından Kara Kalpaklara “Kara Kalpak” adının siyah başlıklarından dolayı isim olarak verildiği gibi Türklerin de Demir Başlıklar ya da “Miğferler” ismi ile anıldıkları belirtilmiştir (Munkacsi, 1921-1925).

İslam kaynaklarında ise çok sınırlı kaynak olmakla birlikte “Türk” adının İslam’ın yayılma döneminde ve sonrasında, İslamlaşmış Türk topluluklarına genellikle “Türk” terimiyle değil, daha çok etnik veya coğrafi adlarla atıfta bulunulduğu Kafesoğlu tarafından ifade edilmiştir. İslam kaynaklarında Arap Yarımadası dışında kalan yerlerdeki kavimler genel olarak Yecüc-Mecüc kavramlarıyla ilişkilendirilerek aktarılmıştır. Ayrıca daha eski tarihlere atıfta bulunularak Nuh (A.S)’ın oğlu Yafes’le ilişkilendirilmiştir (Kafesoğlu, 1966). Türkçenin tarihsel kaynaklarından birisi olarak Divan’ı Lügatit Türk’te Kaşgarlı Mahmud İslam kaynaklarından etkilenecek Türk kelimesini şu şekilde açıklamaktadır: “*Tanrı tarafından Nuh’un oğlu Türk’ün soyundan gelenlere verilmiş bir isimdir*”. (Kaşgarlı Mahmut, 1992).

Türk kelimesini ilk defa ilmi açıklamasını H. Vambery yapmıştır. H. Vambery’e göre, “Türk” kelimesi Türkçedeki “türemek” fiilinden türetilmiş olup, “türe” veya “töre” kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu açıklamaya göre, “Türk” kelimesi “yaratılmış” veya “yaratık” anlamına gelir. Türkçede “törü-mek” veya “türe-mek” fiili bulunmakta ve bu fiilden türeyen “törük” veya “türük” kelimesi zamanla “Türk” şeklini almıştır. Belki de “türemiş” anlamındaki “türeyük”

kelimesinden türemiş olabileceği düşünülebilir. Bu bağlamda, “türeyük” kelimesi “türük” ve sonucunda “Türk” şeklini almıştır denilebilir. Vambery'in bu açıklamasına göre, “Türk” kelimesi “törü-mek” / “türe-mek” fiilinden türetilmiş bir isim olarak kabul edilir ve bu ismin Gök Türklerin tarih sahnesine çıkışını anlatan Gök Türk Türeyiş Destanı ile ilişkilendirilebileceği belirtilmektedir (Wambery, 1879, s. 51). Bu bilgiler, H. Vambery'in “Türk” kelimesinin kökeni ve anlamı üzerine yaptığı açıklamaları yansıtmaktadır. Ancak, farklı kaynaklar ve uzman görüşleri de bulunabileceğinden, bu açıklamaların genel kabul görmüş bir gerçekmiş gibi değil, bir teori olarak sunulduğunu unutulmamalıdır.

Türk tarihinde Gök Türkler, Hunların soyundan türemiş, olan bir Hun kolu olarak görülen bir topluluktur. Orhun kitabelerinde de adı geçen bu topluluğun adı Aşina adlı bir aileden gelmektedir. Göktürklerin atalarının düşmanları tarafından yok edilmesi sürecini anlatan “Aşina Efsanesi”nde bu yokoluşa yaşamasına izin verilen bir erkek çocuğunun kurt tarafından büyütülmesi ve çocuktan hamile kalan kurdun on tane erkek çocuğu dünyaya getirmesi ve bu çocukların bölgede yaşayan diğer kızlarla evlenmesi sonucu her birinin yeni soylar meydana getirdiği anlatılmaktadır. Gök Türk devletinin kurucuları arasında yer alan Aşina ailesi, işte bu on soydan birini temsil etmektedir (Ögel, 1993).

Türk kavimleri içerisinde önemli bir konuma sahip olan ve Gök Türklerin etnik kökeninin şekillenmesinde hayati bir rol üstlenen Vusunlar, Vusun hükümdarının bir kurt tarafından beslenmesi olayı ile de dikkat çeker. Durmuş (2002) tarafından yapılan çalışmaya göre, bu olay, Türk soyuna mensup topluluklarda köklü bir inanç geleneğinin izlerini taşır. Vusunlardaki bu anlayış, Gök Türklerde temel bir unsur olarak yerini almıştır. Gök Türk kağanın soyunun türeyiş destanı, Batı Türkistan'ın Buncikeş bölgesindeki sarayın duvarlarına resmedilmiştir. Bu tasvirde, dişi kurtun mucizevi bir yolculuğun ardından Turfan ilinin kuzeybatısındaki bir mağarada çocuklarını doğurduğu ve emzirdiği görülmektedir. Bu resim, Romulus ve Remus'u emziren dişi kurt motifine benzermektedir, ki bu da Roma ikonografisinde bulunur (Esin, 1989).

Kurt tarafından emzirilen çocuk tasvirleri, yazıtlar üzerinde de sıkça görülmektedir. Bugut yazıtı taşının üst bölümünde, bir kurt tarafından beslenen çocuk tasviri bulunmaktadır. Ayrıca, oldukça önemli bir bulgu olarak, Köl Tigin yazıtının her iki yüzünde de kurt tarafından emzirilen çocuk motifine rastlanmaktadır. Taşın üst kısmında belli bir bölüm maalesef eksik durumdadır. Hem geniş yüzünde Türkçe yazılı alanda, hem de geniş yüzünde Çince yazılı alanda, kurt tarafından emzirilen çocuk tasvirleri dikkat çekicidir. Her iki yüzde de, stilize edilmiş bir kurt figürü simetrik bir biçimde çocukların yanında tasvir edilmiştir. Çin kaynaklarında dahi Gök Türklerin dişi kurttan türemiş olduğu belirtilmektedir (Eberhard,

1996). Ek olarak, Türk efsanelerinde kurdun merkezi bir role sahip olduğu açıkça görülmektedir. Gök Türklerin hükümdar sülalesi olan Aşina ailesinin atasının dişi bir kurt olduğuna inanılıyordu. 6. ve 7. yüzyıllarda Türk toplumu arasında kurt ata inancı oldukça yaygındı. Bu nedenle, taşlar ve metal levhalar üzerine kurt tasvirleri işleniyor ve Gök Türk kağanları, atalarını anmak için otağlarının önüne kurt başlı tuğ (bayrak) dikmekteydiler. Kurt başlı tuğ, kağanlığın sembolü haline gelmiştir (Kafesoğlu, 1989).

Ancak, Bilge Kağan yazıtının üst kısmının ciddi şekilde tahrip olmuş olması nedeniyle, bu tasvirin yazıtın bu bölümünde yer alıp almadığı belirsizdir. Bununla birlikte, Bilge Kağan Anıtı'nın inşa edilmeden önce, Köl Tigin Anıtı'nın inşa edilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durumda, Köl Tigin Anıtı'nın, Bilge Kağan Anıtı için bir model oluşturmuş olabileceği düşünülebilir. Köl Tigin yazıtı taşı ve diğer duvar resimlerinin yanı sıra, Bugut yazıtı taşındaki tasvir de bu modele işaret ediyor olabilir (Durmuş, 2007). Milli kaynaklarda geçen “Türük” / “Türk” adının “türeme”, “türeyiş”, “doğuş”, “yaratılış” gibi kavramlarla bağlantılı olduğu, aynı zamanda Çin kaynaklarında bulunan bilgilerin de bu görüşü desteklediği görülmektedir (Nemeth, 1927, s. 275).

Görüldüğü gibi Türk kelimesi devletlerin var olduğu süre içerisinde hep var olmuş, isimler değişse de şeceresi değişmemiştir. Kimi zaman güçlü, kimi zaman kahraman, kimi zaman savaşçı, kimi zaman güç, kuvvet, cesur ve sağlam anlarına da kaynaklık ettiği görülmüştür. Devletlerin siyasal, sosyal ve ekonomik hayatı devletten devlete değiştiğini düşünecek olursak, kullanılan kavramlarda buna göre şekillendiğini görebiliriz. Mesela Uygurların yerleşik hayatta yaşamaları kültürlerini ve hayat nizamlarında etkili rol oynamıştır. Et yemeği yasaklayan mani dininin etkisiyle, savaşçı özelliklerini kaybettikleri gibi göçebe yaşamdan yerleşik hayat düzenine geçerek kültürel değişimi de yaşadıkları görülmektedir. Bununla birlikte siyasal, sosyal ve kültürel değişimin de peşi sıra geldiği Uygurların tarihi yaşantısında öne çıkmaktadır. Bu örnekten yola çıkılarak, kullanılan kavramların, kavramsal değişime uğradığını da söyleyebiliriz.

2.2. Türk Kültürü

Orta Asya'nın Türk kültürünün ana kaynağı olduğu bilinmektedir. İslam öncesi dönemde Türklerin geliştirdikleri bu Hindistan ve Çin gibi komşu ülkelerin kültürlerinden de özgün kültürün etkilendiğini kabul etmek gerekir. Türk kültürünün 3 kaynağa dayandığı görülmektedir; orta Asya – komşu ülkeler (Çin Hint) - İslam (Arap İran) kültürü, bir toplumda

kabul gören gelenek halinde devam eden her türlü dil, düşünce, duygu, sanat, inanç ve yaşayış öğelerinin tümü diye tanımlamıştık. Kültürü şu şekilde sıralayacağız dil, yazı, bilim, giyim - kuşam, sanat, yerleşmiştir (Turan, 2005, s. 54-56).

Toplumların içinde yaşadığı coğrafyayı şekillendirebildiği gibi, coğrafyanın da toplumları şekillendirdiği bir gerçektir. Topluluk içinde yaşayan bireylerin gerçekleştirdikleri eylemler yaşadığı coğrafya ile sürekli bir etkileşim durumundadır. Toplumların günlük yaşantısı ve özellikle kültürel hayatı coğrafyanın etkisi altındadır. Coğrafya alan uzmanları bu kültürel etkinlikleri coğrafya çerçevesinde incelemektedirler (Önlen, Tatan ve İbret, 2019). Son zamanlarda bu inceleme alanı kültürel coğrafya olarak da isimlendirilmektedir.

Kültür sözlük anlamı ile tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde oluşturulan maddi ve manevi tüm değerleri içine alan ve bu değerlerin nesilden nesile aktarılmasında kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsü olan olgudur (TDK, 2005). Kültür kelimesi kelime kökeni itibarıyla Latince cultura kelimesine dayanan ve Türkçede toprağı işleme, ekip biçme anlamında kullanılmaktadır (Kabaagaç ve Alover, 1995). Burada insan yetiştirme manasında da toprağı işleme anlamından türetildiği anlaşılmaktadır. Yine coğrafyanın kültürü şekillendirmesi kültürel farklılıklarında ana kaynağı olarak görülmektedir (Durmuş, 2014).

Anadolu'nun Türk kültürü bin yıllık bir süreç içinde ve son derece çeşitli gelişmiş, kökleşmiş olan ve zengin kültürler bileşkesidir. Bu dönemde kültürü etkileyen insan yapısı üretimleridir (Şatır ve Karabekir, 2016, s. 74). Toplumun temelleri, insanoğlunun yaşam biçimini ihtiyaçlarının hem bedenen hem de ruhsal anlamda oluşum sürecinin en önemli unsurudur. Kültür insanoğlunun yaşamın bir özeti niteliindedir. Türk kültürü, varlığını sürdürmekte olan zengin ve çok yönlü Anadolu, Orta Asya, Doğu Akdeniz ve İslam kültürleri ile etkileşim içinde bir kültürdür. Gelenek ve davranış kalıpları da Selçuklu ve Osmanlı döneminde oluşarak günümüzde sürdürülmektedir.

Mümtaz Turhan “Kültür Değişimleri” adlı eserinde (1951) medeniyet alanını tamamen ortadan kalkıp değiştirmeye zorunlu bir toplumun kültürü, bu değişim anında iki toplum veya iki kültür karşılaştığında, yerine hakim milletin kültürünün geçemeyeceğini, birinin mutlaka yok olması gerekmediğini sentezin ister istemez gerçekleştiğini belirtmektedir. Kültür armonisinin etkilerin içinde sanat unsuru önemli yer tutmakta arkeolojik çalışmalarda bulunan her eser kültür etkileşim bir kanıtı olarak kendini göstermektedir.

Bu eserler nesilden nesile aktarılarak, hem kültürün yaşaması sağlanmış, hem de Türk Kültürünün kaynağına ışık tutması açısından önemli olduğu görülmektedir. Türk kültürünün

erken evrelerini anlamak için, Türklerin atalarının yayıldıkları bölgeler ve bu bölgelerde ulaştıkları kültürel ve medeniyet seviyelerinin anlaşılmasında Orta Asya'da gerçekleştirilen tarih öncesi dönemlere yönelik arkeolojik araştırmalar büyük bir önem taşımaktadır (Koca, 2017, s. 5). Bu tür araştırmalar sonucunda ortaya çıkan Orta Asya'nın en eski kültürleri aşağıdaki gibi özetlenebilir (Ceylan, 2015, s. 13-16; Eycil ve Us, 2019, s. 82-83; Kafalı, 1987, s. 1-2; Kafesoğlu, 1984, s. 49-51; Koca, 2017, s. 6-8; Ögel, 1984, s. 20):

- *Anav Kültürü (M.Ö. 4000-1000)*: Bugünkü Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarındaki Anav'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan kültür bölgesidir. Bu kültürde yaşamını sürdüren insanlar evlerini tuğladan inşa etmişlerdir. Aynı zamanda at, koyun, sığır gibi hayvanların evcilleştirilmesinde öncülük etmişlerdir. Bu kültürün insanları maden işlemede ve süs eşyalarının yapımında oldukça etkili olmuşlardır. Bu kültürü oluşturan insan topluluklarının hangi millettten oldukları kesin olarak bilinmezken bazı bilim insanlarına göre Türklerin bu kültürü oluşturan temel topluluk oldukları ifade edilmektedir.
- *Kelteminar Kültürü (M.Ö. 3000)*: Günümüzde Aral gölü etrafında bulunan kalıntılarla ile ortaya çıkarılan bu kültüre yönelik bilgilerin oldukça sınırlı sayıda olduğu söylenebilir. Kültüre yönelik önemli bulgular arasında çömlekler yer almaktadır. Bu çömleklerin kendine has tarzları vardır. Bunlar; ağız bölgesinin geniş yapıda olması, tutulacak kulplarının olmaması ve etrafında desenlerin yer almasıdır.
- *Afanasyevo Kültürü (M.Ö. 3000-1700)*: Bu kültürün özelliklerinin Türklerin eski anayurdu olarak tanımlanan Ural Altaylarda "Abakan" bozkırlarında görüldüğü bilinmektedir. Kültürün ismi bu bozkırlarda bir kalıntı yeri olarak bilinen "Afanasyevo"dan gelmektedir. Bu kültür diğer kültürlerle göre oldukça geniş bir alanda etkisini sürdürmüş ve bozkır Türklerinin yaşam öğelerini yansıtmıştır. Temel geçim kaynağı olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşan Afanasyevo kültür insanlarının ilkel biçimde tarım yapabildikleri ifade edilebilir. Yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan bulgulara göre bu kültür insanlarının maden devrine girdikleri görülmektedir. Avcılık ve hayvancılığın ise yaygın olarak yapıldığı tespit edilmiştir. İlk kez at ve koyun kemiklerinin bulunduğu bu kültüre ait yapılan mezar kazılarında bu hayvanlara ait kalıntıların aynı yerde bulunması Türklere yönelik önemli bilgiler sunan bulgular olarak karşımıza çıkmaktadır.
- *Andronovo Kültürü (M.Ö. 1700-1200)*: Afanasyevo kültürünün devamı olarak kabul edilen Andronovo kültürü, M.Ö. 1700-1200 yılları arasında varlığını sürdürmüştür.

Minusinsk Havzası, bu kültüre ait en önemli arkeolojik buluntuların yapıldığı yerlerden biridir. Andronovo kültürünün, beyaz ve brakisefal (yuvarlak kafalı) tipli, atlı-savaşçı bir topluluğun, muhtemelen Türklerin atalarının kültürel mirası olduğu düşünülmektedir (Kafesoğlu, 1984, s. 48; Ögel, 1984, s. 18). Andronovo kültürü, metal işlemeciliği (metalurji) alanında önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Altın ve tunç gibi metallerin işlendiği örnekler Andronovo kültürüne aittir. Aynı zamanda bu kültür, keramik üretiminde de büyük bir yetenek sergilemiştir. Hayvancılık da gelişmiş, at ve koyun yanı sıra deve ve sığır gibi hayvanların da evcilleştirilip beslenmeye başlandığı gözlenmiştir.

- Karasuk Kültürü (M.Ö. 1200-700): Andronovo kültürünün devamı niteliğinde olan Karasuk Kültürü, Yenisey Nehri ile birleşen Karasu Irmağı bölgesinde ortaya çıkmıştır. Bu kültür, dört tekerlekli arabaların ve keçe çadırların ilk defa kullanıldığı, eski Türk yaşamının önemli yönlerini yansıtan bir kültüre işaret etmektedir. Karasuk kültürü aynı zamanda koyun yününden yapılan giysilerle de öne çıkmaktadır (Ögel, 1984, s.31). Üstelik, bu kültürde demir madeninin bulunduğu ve işlenmeye başlandığı da belirlenmiştir.
- *Tagar ve Taştık Kültürü* (M.Ö. 700-100): Tagar kültürü, Karasuk kültürünün izlerinin silinmeye başladığı dönemde Abakan ve Minusinsk bölgelerinde M.Ö. 700'lü yıllarda belirginleşmeye başlamıştır. Tagar ve Taştık kültürlerine ait insanlar, otağ şeklinde basit ağaç evler inşa etmişlerdir. Tagar kültürü, M.Ö. 300 yıllarından sonra Taştık kültürü olarak yeni bir evrim sürecine girecektir. Bu kültürü oluşturan topluluğun, Türklerin atası olduğu görüşü bilim çevrelerince kabul görmektedir.

Orta Asya kültürlerini ve bu kültürlere ait özellikleri ortaya çıkaran kazılar genel olarak Rus arkeologlar tarafından yapılmıştır. Ancak söz konusu arkeologlar bu kültürleri yaratan toplulukların kimlikleri hakkında, bir şey söylememişlerdir. Oysa bu toplulukların Türklerin ataları (Proto Türkler) olabileceğini gösteren örnekler bir hayli fazladır (Koca, 2017, s. 8).

Türk Kültürü'nün farklı lezzetler ve bünyesinde sentezlediği bileşkelerle, M.Ö 4000'lerden bu yana kendine has özelliklerle karşımıza çıkmış, beş bin yıllık Türk devlet geleneğini ayakta tutarak yaşattığı görülmektedir.

2.3. Coğrafi Açıdan Türk Dünyası

Türk Dünyası'nın kesin coğrafi sınırları belirsiz olsa da/kesin bir bilgi bulunmasa da, Türkçe konuşan toplulukları temel alan bir jeopolitik merkezin tanımlanması mümkündür. Jeopolitik oluşumlar, belirli bir bölgede etkili olan ve bu bölgede kendine özgü kültür ve kimlik geliştiren siyasi yapılar olarak kabul edilir, ancak kesin sınırlara sahip değildirler. “Türk Dünyası” terimi, coğrafi bir kategoriden ziyade, belirli devletlerin siyasi yaklaşımlarını ve Türk kökenli toplulukların kültürel ve tarihsel bağlarını yansıtan bir kavramdır. Bu bağlamda, Türk Dünyası'nın genel olarak Türk kültürüne ve diline sahip olan toplulukları içerdiği söylenebilir. Türk Dünyası'nın içinde yer alan ülkeler ve topluluklar, dil, tarih ve kültür bağları ile birbirine bağlıdır. Bu bağlar, Türk Dünyası'nın ortak değerlerini ve kimliğini oluşturur. Türk Dünyası, coğrafi olarak geniş bir alana yayılmış olan ve farklı siyasi yapılar altında bulunan Türk kökenli toplulukları ifade eder. Bu coğrafi alan içinde farklı siyasi yapılar ve devletler olması, Türk Dünyası'nın çeşitliliğini ve zenginliğini gösterir. Her bir devletin kendi siyasi yaklaşımı ve yönetimi bulunsu da, ortak kültürel mirasları ve dil bağları onları birbirine bağlar. Bu nedenle, Türk Dünyası terimi, coğrafi bir kavramdan ziyade, siyasi ve kültürel bir birlikteliği ifade eder (Ametbek, 2018).

Johanson (2001)'e göre Türk Dünyasının, sınırları Bosna'dan Çin Seddi'ne, Güney Asya'dan Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzanan büyük bir coğrafi alana yayılmaktadır. Türk halklarının bu geniş coğrafyaya yayılmasının temel nedeni, tarih boyunca kendilerine özgü hareketlilikleri ve göçebe yaşam tarzlarıdır. Bu hareketlilikleri, farklı bölgelerde Türk halklarının farklı devletler kurmalarına yol açmıştır ve bu durum Türk devletlerinin sınırlarının sürekli olarak değişmesine neden olmuştur (Johanson, 2001).

Türk Dünyası'nın bu geniş coğrafyası, Türk halklarının tarih boyunca birçok farklı bölgede var olma ve yaşama çabalarını yansıtır. Bu coğrafi alan içinde farklı siyasi yapılar altında yer almaları, Türk halklarının tek bir merkezi devlet altında birleşememelerine ve çeşitli devletlerin kurulmasına yol açmıştır. Bu farklı siyasi yapılar arasında zaman zaman ittifaklar olmuş olsa da, uzun süreli bir birliktelik sağlanamamıştır.

Türk Dünyası içerisinde farklı jeopolitik öznelerin bulunduğu doğru bir tespittir. Hazar Denizi'nin merkez olarak kabul edildiği düşünüldüğünde, Kuzey, Doğu, Güney ve Batı olmak üzere dört ana Türk jeopolitik öznesi tanımlanabilir (Erbaş, 2012, s. 3).

1. Kuzey Türk Jeopolitik Bölgesi: Karpat Dağları'ndan Tanrı Dağları'na uzanan bozkır arazilerini içerir. Günümüzde Rusya'nın egemenliği altında bulunan bu alan, Türk kültürünün kökeni ve bozkır medeniyetinin temellerinin atıldığı coğrafyadır.
2. Doğu Türk Jeopolitik Bölgesi: İran'ın kuzeydoğusundaki Türkmen Sahra'yı, Türkmenistan'ı, Afganistan'ın kuzeyini, Kazakistan'ı, Kırgızistan'ı, Tacikistan'ı ve Uygur Özerk Bölgesi'ni içine alır. Tarihsel olarak bu bölge “Türkistan” olarak anılmış, daha sonraki dönemlerde ise Maverâünehir, Orta Asya ve Merkez Asya gibi farklı isimlerle anılmıştır.
3. Güney Türk Jeopolitik Bölgesi: Temelini Oğuz boylarının oluşturduğu İran ve Güney Kafkasya bölgelerini içerir.
4. Batı Türk Jeopolitik Bölgesi: Anadolu ve Balkanları kapsar. Anadolu Selçuklu Devleti'nin varisi olan bu bölge, tarihsel olarak büyük öneme sahip olmuştur.

Bu jeopolitik özneler, Türk Dünyası'nın farklı coğrafi bölgelerini temsil eder ve Türk halklarının tarih boyunca bu geniş coğrafyada farklı siyasi yapılar altında yaşamış olmalarını yansıtır. Bu bölgeler arasında kültürel benzerlikler ve tarihsel bağlar mevcuttur, ancak aynı zamanda farklılık ve çeşitlilik de gözlemlenir (Ametbek, 2018).

Türk Dünyası jeopolitik öznelerin dışında Türk halklarının sahip olduğu yönetim özelliklerine göre de ayrılmaktadır. Buna göre Türk Dünyası, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu coğrafya olarak kabul edildiğinde, bağımsız, özerk, bulunduğu toplumda azınlık durumunda olan ve bunların dışında kalan diğer Türk toplulukları olarak dört kategoride ele alınmaktadır (Uçar, 2007);

Şekil 1. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri haritası, Şener, A. (2021). *Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

Bağımsız Türk cumhuriyetleri, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'dır. Bu ülkeler, Türk kökenli halkların yaşadığı ve farklı siyasi yapılar altında bağımsız devletler olarak var olan ülkelerdir. Bu bağımsız Türk cumhuriyetleri, coğrafi olarak Avrupa ve Asya kıtaları arasında bulunmaları sebebiyle Avrasya'nın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Avrasya, Avrupa ve Asya kıtalarının birleşim bölgesi olarak kabul edilir ve Türk Dünyası da bu coğrafi alanda geniş bir yer kaplar. Bu ülkeler arasında dil, tarih, kültür ve soy bağları mevcuttur ve birbirleriyle sıkı bağlar içindedirler. Türk Dünyası'nın geniş coğrafyası, bu ülkelerin tarih boyunca farklı siyasi yapılar altında var olmalarına rağmen, ortak kökenleri ve kültürel benzerlikleri koruyarak birbirlerine yakın olmalarını sağlamıştır. Türk cumhuriyetleri, Avrasya'da stratejik bir konuma sahip olmaları ve birbirleriyle olan işbirliği ve ilişkileri sayesinde bölgesel ve küresel öneme sahip devletler olarak bilinirler (Erol, 2018). Bu ülkeler, Avrasya coğrafyasında jeopolitik açıdan önemli bir role sahip olmaları nedeniyle, uluslararası ilişkiler ve ekonomi alanında da etkin rol oynarlar.

Türk cumhuriyetlerinin en geniş topraklarına sahip ülke Kazakistan'dır (Özey ve Ünlü, 2020, s. 253). Yine Orta Asya'da kurulu en eski devletlerinden biri olarak görülen Kazakistan, Altın Orda İmparatorluğu, Nogay Hanlığı ve Kazak Hanlığı'nın mirasçısı konumundadır (Sağdıç, 2020, s.119). Aynı zamanda, Saka, Hun, Göktürk, Kıpçak, Karahan gibi çeşitli devletlerin ve Oğuz, Karluk, Kıpçak gibi Türk boylarının hakimiyeti altında kalmıştır.

Kazakistan'dan sonra ikinci büyük yüzölçüme sahip ülke Türkiye'dir. Büyük Oğuz boyuna mensup olarak Türkiye Cumhuriyeti toprakları Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyeti altındaki günümüz adıyla Anadolu coğrafyasında kurulmuştur.

Tarih boyunca Türkmen ve Kırgız halkları, çeşitli Türk imparatorlukları ve devletlerinin içerisinde yaşamışlardır. Özbekler ise Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarına bölünerek sonrasında Buhara Emirliği altında var olmuş ve günümüzde bağımsız bir cumhuriyettir. Bu cumhuriyetler, Türk Dünyası'nın zengin tarihine ve kültürel mirasına sahip çıkan önemli ülkelerdir (Fevziyev, 2018). Yüzölçümleri ve tarihi geçmişleriyle birlikte, bu ülkeler Türk halklarının köklü geçmişini yansıtan önemli jeopolitik aktörlerdir.

Bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinin toplam yüzölçümü 4.8 milyon km²'dir. Ancak Türk Dünyası, kültürel ve kimlik birliği açısından değerlendirildiğinde 11.2 milyon km²'lik oldukça geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu da bağımsız Türk cumhuriyetlerinin topraklarının yalnızca %44'ünü oluştururken, geri kalan %56'sı 6.3 milyon km²'lik alanı kapsayan özerk Türk

cumhuriyetleri ve diğer bağımlı bölgelerden oluşmaktadır (Doğanay, 2010). Bağımlı bölgeler, Çin Halk Cumhuriyeti, Moldova Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Ukrayna gibi devletlerin sınırları içinde yer alır.

Türk özerk bölgelerinin önemli bir kısmının Rusya Federasyonu'na bağlı olduğu doğrudur. Eğer Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin politik ve idari yapısı oluşturulurken bu Türk soyundan gelen halklar cumhuriyet statüsünde yer alabilseydi, Bolşevik Anlaşması (8 Aralık 1991) gereği bağımsızlık hakkı kazanmış olacaktı ve Rusya'nın büyük bir kısmı Türk devletlerine ait olacaktı. Bu durumda, günümüzde Rusya Federasyonu'nda yaşayan Türk halklarının bölgesi, Rusların yaşadığı tarihi bölgelerden daha büyük olacaktı (Fevziyev, 2018).

Ancak, tarihsel koşullar ve politik gelişmeler, Sovyet dönemindeki cumhuriyet statüsü verilmeyen bölgelerin bugünkü siyasi yapısını belirlemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, bağımsızlığını ilan eden bazı Türk cumhuriyetleri, diğerleri ise özerk bölgeler olarak kalmışlardır. Bu durum, coğrafi sınırların ve siyasi yapıların farklılıklarını yansıtmaktadır.

Rusya Federasyonu sınırları içerisinde, Türk soyundan gelen halklar geniş alanlarda yer almaktadır. Bu bölgelerde, yerli Türk halklarına adını veren özerk cumhuriyetlerin yanı sıra, Türk dili konuşan azınlık toplulukları da bulunmaktadır. İdil-Ural bölgesinde Başkurdistan, Tataristan ve Çuvaşistan; Kuzey Kafkasya bölgesinde Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar ve Dağıstan; Güney Sibiryա bölgesinde Hakas, Altay ve Tuva; Kuzey Sibiryա bölgesinde ise Saha (Yakutistan) gibi özerk cumhuriyetler mevcuttur (Purtaş, 2015). Bu özerk Türk cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu'nun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Bu bölgelerdeki Türk halkları, kültürel ve tarihsel bağlarıyla Türk Dünyası içinde önemli bir yere sahiptirler. Coğrafi olarak geniş bir alana yayılmış olmaları, Türk halklarının çeşitli bölgelerde farklı özerk statülere sahip olmalarını sağlamıştır. Bu çeşitlilik, Türk kültürünün ve kimliğinin zenginliğini ve çeşitliliğini göstermektedir.

Rusya Federasyonu'na bağlı özerk ve muhtar bölgeler dışında, Türk halklarının yaşadığı diğer önemli bölgeler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı olan Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan), Moldova'ya bağlı olan Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi (Gagavuzya) ve Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti bulunmaktadır (Türkkahraman ve Fidan, 2005).

Ayrıca, Türk devletlerine bağlı olarak özerk statüde bulunan Türk cumhuriyetleri de vardır. Bu cumhuriyetler arasında Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ile Özbekistan'a bağlı Karakalpakistan Cumhuriyeti sayılabilir (Özey, 2018).

Bu özerk bölgeler ve cumhuriyetler, Türk kültürünün ve kimliğinin farklı bölgelerde devam etmesine ve çeşitliliğini korumasına katkıda bulunmaktadır. Türk halklarının çeşitli siyasi yapılar altında özerkliklerini sürdürmeleri, onların kültürel miraslarını koruma ve geliştirme fırsatı sunmaktadır.

Şekil 2. Özerk Türk Cumhuriyetleri haritası, Şener, A. (2021). *Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

Bağımsız devletler ve özerk bölgeler dışında, siyasi sınırları olmayan ancak diğer devletler içerisinde yurt edinmiş Türk Toplulukları da bulunmaktadır. Bu topluluklar, bulundukları topraklarda uzun yıllar boyunca yerleşik hale gelmiş, önemli bir nüfusa sahip olmuş ve kendi dil, gelenek ve göreneklerini korumuşlardır. Bu topluluklar “Azınlık” olarak adlandırılmaktadır.

Bu Azınlık Türk Toplulukları, özellikle Orta Doğu ülkeleri (örneğin İran, Irak, Suriye, Lübnan), Balkan ülkeleri (örneğin Bosna-Hersek, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Makedonya, Kosova, Arnavutluk) ve Asya ülkeleri (örneğin Moğolistan, Tacikistan, Afganistan) gibi çeşitli bölgelerde yaşamaktadır (Bay, 2017).

Bu topluluklar, Türk kültürünün ve kimliğinin farklı coğrafyalarda yaşayan birçok insan tarafından sürdürülmesini sağlamaktadır. Zamanla farklı etkileşimlerle şekillenen bu topluluklar, zengin ve çeşitli kültürel mirasa sahiptirler.

İran Orta Doğu ülkeleri içinde en yoğun Türk nüfusuna sahip olan ülkedir. Azeriler, büyük bir kısmı İran'ın kuzeyinde yer alan Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bölgede yaşamaktadır. Bu bölge, Tebriz, Edebil, Hoy, Selmas, Urmiye, Maku, Astara, Meraga, Culfa, Merend, Soğukbulak, Halhal gibi şehir ve kasabaları içermektedir. İran'daki diğer önemli Türk topluluğu ise Fars eyaletinde bulunan Kaşgaylar'dır. Ayrıca Türkmen, Afşar, Kaçar, Şahseven, Karakalpak, Hamse, Kengürlü, Karadağlı gibi farklı Türk toplulukları da İran'da yaşamaktadır (Devlet, 2005). Irak da Orta Doğu'da önemli bir Türk nüfusuna sahiptir. Bu topluluklar daha çok Kuzey Irak bölgesinde, Musul, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye gibi şehirlerde yaşamaktadır. Suriye'nin her bölgesinde az da olsa Türk nüfusu bulunmaktadır. Ancak Türk nüfusu genellikle Halep, Hama, Humus ve Lazkiye gibi kentlerde yoğunlaşmaktadır. Lübnan da bazı bölgelerinde Türk toplulukları yaşamaktadır (Doğanay, 1995). Bu Türk toplulukları, Orta Doğu coğrafyasında Türk kültürünü ve kimliğini yaşatan ve koruyan önemli unsurlardır. Coğrafi olarak farklı bölgelerde yer almaları, Türk kültürünün çeşitliliğini ve zenginliğini göstermektedir.

Balkan ülkelerinde bulunan Türk nüfusu, Osmanlı İmparatorluğu döneminde oluşmaya başlamış ve bölgeye yerleşen Türk dili ve kültürü günümüze kadar varlığını korumuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar üzerindeki egemenliği boyunca, bölgeye Türkler yerleşmiş ve yerel halkla etkileşime geçmiştir. Bu süreçte Türk dili ve kültürü, bölge halklarının yaşamına da etkide bulunmuştur. 19 ve 20. yüzyıllardaki milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve Balkan ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasıyla Türkler, farklı siyasi yapılar altında yaşamaya başlamışlardır. Ancak bu dönemde, Türk toplulukları kendi kimliklerine, dillerine ve kültürel değerlerine sahip çıkmışlardır. Yaşadıkları bölgelerde, tarihleri ve kültürel miraslarına bağlı olarak, Türk kimliğini koruyarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu sayede bugün Balkan ülkelerinde Türk toplulukları, tarihsel ve kültürel bağları sayesinde varlıklarını hala sürdürmektedirler. Balkanlar'daki Türk toplulukları, zengin kültürel mirasları ve etkileşimleri ile bölgenin çeşitliliğine önemli katkılar sağlamaktadır (Bağcı ve Alan, 2013).

Balkanlar'da bulunan Türk toplulukları, bölgenin önemli milli azınlıklarından biridir. Özellikle Bulgaristan'da Türk nüfusu, ülkenin en önemli milli azınlıklarından biridir. Güney Bulgaristan, Rodop Dağları çevresi, Tunca, Meriç ve Arda boyları, Burgaz çevresi ve Güney Dobruca

bölgelerinde Türkler yoğunluktadır. Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde de Türk toplulukları yaşamaktadır. Romanya, Balkanlarda yoğun Türk nüfusuna sahip diğer bir ülkedir. Romanya'nın Dobruca bölgesi, tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı ve günümüzde hala yoğun bir Türk nüfusuna sahiptir. Dobruca'daki Türk toplulukları, Moldova'da bulunan Gagavuz Türklerine doğru dağılmaktadır. Balkanlar'da ayrıca Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk, Kosova, Sancak ve Karadağ bölgelerinde de Osmanlı döneminden kalan Türk azınlıkları bulunmaktadır. Balkanlar'da yaşayan Türk toplulukları, tarihsel ve kültürel bağları sayesinde bölgenin zenginliğine ve çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır. Bu topluluklar, kendi dillerini, geleneklerini ve kültürel miraslarını koruyarak varlıklarını sürdürmektedirler (Doğanay, 1995).

Asya ülkeleri arasında en yoğun Türk azınlığına sahip olan ülke Afganistan'dır. Afganistan, milli kültür birliği olmayan farklı etnik grupların yaşadığı siyasi ve coğrafi bir bölgedir. Bu ülkede Afganlar, Farslar, Türkler, Moğollar ve Hindular olmak üzere beş farklı etnik yapı bulunmaktadır. Türk boylarından oluşan Türk toplulukları ise nüfus yoğunluğuna göre sıralandığında Özbekler, Türkmenler ve Kırgızlar önemli yer tutmaktadır. Bu Türk toplulukları, Afganistan'ın farklı bölgelerinde yaşamaktadır. Afganistan'da etnik çeşitlilik büyük bir zenginliği oluşturmakla birlikte, aynı zamanda bazı siyasi ve sosyal zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu topluluklar arasında dil, kültür ve siyasi farklılıklar bulunmaktadır. Türk toplulukları, Afganistan'ın karmaşık sosyo-politik yapısına rağmen kendi kimliklerini ve kültürel değerlerini korumaya çalışmaktadırlar. Bu topluluklar, Türk kültürünü ve kimliğini Afganistan'da yaşatmaya çaba göstermektedirler (Devlet, 2005).

Türk tarihinde büyük bir öneme sahip olan Moğolistan Halk Cumhuriyeti, aynı zamanda Türklerin ilk anayurtlarından birini oluşturmuştur. Bu ülkede Türk nüfusu da oldukça belirgin bir şekilde mevcuttur. Moğolistan'daki Türk halkları, genellikle ülkenin kuzey ve kuzeybatısında yer almaktadır. Kazak, Urianhay ve Hoton gibi Türk toplulukları bu bölgede yaşamaktadır (Özey, 2018). Diğer bir önemli husus ise Tacikistan'daki halktır. Tacikistan halkı, köken olarak İran'a dayanan ve Farsçanın değişik bir lehçesi olan Tacikçeyi konuşur. Ancak coğrafi konumu gereği Batı Türkistan topraklarında yer aldığı için, büyük ölçüde Türk kültürüyle etkileşim içindedir. Tacik dilinde birçok Türkçe kelime bulunmaktadır ve özellikle komşuları olan Özbeklerle yakın bir şekilde bir arada yaşamışlardır. Bu nedenle, bazen Tacikistan'ın Türk cumhuriyetleri arasında kabul edilmesi de gündeme gelmektedir. (DEİK, 2022).

Son olarak Türk Dünyası içerisinde göç ederek başka ülkelere yerleşen Türk toplulukları önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle 20. Yüzyılın ortalarında Batı Avrupa'ya ucuz iş gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla giden Türkler, bu topluluğun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Almanya öncülüğünde Fransa, Hollanda, Belçika, İngiltere, Danimarka, Avusturya, İsviçre ve Norveç gibi ülkelerde önemli Türk nüfusu bulunmaktadır. Bu ülkelerdeki Türkler, artan nüfuslarıyla birlikte sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan etkili bir unsura dönüşmüş ve siyasi açıdan da varlık göstermeye başlamışlardır (Yılmaz Elmas, 2015).

2.4. Türk Dünyası Nüfus Özellikleri

Türk Dünyası, dünya genelinde oldukça geniş bir alana yayılmıştır ve Türk kökenli toplam nüfus da oldukça büyüktür. Türkiye'den başlayarak Çin'e kadar uzanan bölgede milyonlarca insan yaşamaktadır ve bu nüfusun büyük çoğunluğu Türk soyundan gelmektedir. Bu gerçek, bölgede Türkçenin yaygın olarak konuşulmasının önemli bir göstergesidir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde zorunlu iskân politikaları nedeniyle bölgede Türk olmayan gruplar da yerleştirilmiş olsa da, Türk nüfusu oranı oldukça yüksektir (Akengin, 2017).

Türk halkları, Avrasya etnocoğrafyasının önemli bir bileşeni olarak, bölgenin mevcut nüfusunu, ekonomik, sosyal ve politik durumunu etkileyen önemli bir etkidir (Fevziyev, 2018). Bu nedenle, Türk Dünyası'nın coğrafi yayılımı ve büyük nüfusu, bölgenin kültürel ve siyasi atmosferini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır.

Bağımsız Türk cumhuriyetlerinde toplamda yaklaşık 160 milyon nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun yaklaşık %85'ini çeşitli Türk toplulukları oluştururken, geriye kalan %15'lik kısmını Rus, Ukraynalı, Ermeni, Tacik ve Kürt gibi diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Özellikle Orta Asya'da bulunan Türk cumhuriyetlerinde, Rus azınlıklarının oranı oldukça yüksektir. Sovyetler Birliği döneminde, 70 yıllık yönetim sürecinde Türk grupları sistematik bir şekilde karıştırılmış ve farklı etnik gruplar Türk bölgelerine zorunlu göç ettirilmiştir. Bu nedenle, Kazakistan gibi ülkelerde tarıma açılan birçok bölgeye Rus, Belarus ve Ukraynalılar yerleştirilmiş ve ülkelerin demografik yapısı önemli ölçüde değişmiştir. Bugün bile, bu ülkeler yüksek oranda farklı etnik unsurları içermeye devam etmektedir (Kara, 2006).

Özerk Türk Cumhuriyetlerinin nüfus dağılımı diğer etnik gruplar ile birlikte son nüfus sayımlarına göre aşağıda yer almaktadır. Tabloda yer alan verilerden hareketle toplam 20.019.980 nüfusa sahip olan Özerk Türk Cumhuriyetlerinde farklı etnik gruplarda insanlar

yaşamaktadır. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye dışında 180 milyonu aşkın bir nüfusu idaresi altında bulunduran Türk halkları dönem dönem Rusya'nın uyguladığı politikalar sebebiyle demografik yapısı değişikliğe uğramıştır.

Kuzey Kafkasya bölgesinde bulunan özerk Türk cumhuriyetleri, farklı etnik grupları barındıran karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu bölgede yaşayan halklar, tarih boyunca çeşitli etnik ve sosyokültürel süreçlerin etkisiyle birbiriyle iç içe geçmiştir. Kuzey Kafkasya'nın coğrafi özellikleri de etkisiyle, geniş düzlüklerde çeşitli etnik gruplar bir araya gelmiştir ve toplumsal oluşumlar bu şekilde meydana gelmiştir. Bu nedenle, Dağıstan, Karaçay-Çerkez ve Kabardin-Balkar gibi özerk Türk cumhuriyetleri içerisinde birçok farklı etnik kimlik bir arada yaşamaktadır (Tavkul, 2012).

Tablo 1.

Özerk Türk Cumhuriyeti Nüfus Dağılımı

Altay Cumhuriyeti	218.063 (Eylül 2018) ¹
Başkurdistan Cumhuriyeti	4.016.481 (2021) ²
Çuvaşistan Cumhuriyeti	1.250.000 ³
Dağıstan Cumhuriyeti	3.100.000(Ocak,2020) ⁴
Gagauz Cumhuriyeti	172.500 ⁵
Hakas Cumhuriyeti	532.403 ⁶
Kabardey-Balkar Cumhuriyeti	866.000 (2019) ⁷
Kırım Cumhuriyeti	2,416,856 (2021) ⁸
Karakalpak Cumhuriyeti	1,818 milyon (2017) ⁹

¹ <https://www.tudev.org.tr/altay-cumhuriyeti/>

² <https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfece26/Baskurdistan%202021.pdf>

³ <https://www.tudev.org.tr/cuvasistan-cumhuriyeti/>

⁴ <https://www.gks.ru/storage/mediabank/PrPopul2020.xls>

⁵ <https://www.turksoy.org/gagavuz-yeri-moldova>

⁶ <https://www.tudev.org.tr/hakas-cumhuriyeti/>

⁷ <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-kabardey-balkar/>

⁸ <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1r%C4%B1m>

⁹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Karakalpakistan>

Nahcivan Cumhuriyeti	465.194 (Aralık, 2022) ¹⁰
Saha Cumhuriyeti	950.500 ¹¹
Tataristan Cumhuriyeti	3.886.600 ¹²
Tuva Cumhuriyeti	327.383 ¹³

Kuzey Kafkasya'nın en yoğun nüfusa sahip özerk cumhuriyeti olan Dağıstan'ın başkenti Mahaçkale'de, nüfus yoğunluğuna göre sırasıyla Avarlar, Kumuklar, Dargiler, Laklar, Lezgiler, Ruslar, Tabasaranlar, Rutullar, Nogaylar ve daha birçok etnik grubun bulunduğu görülmektedir. Karaçay-Çerkez Özerk Cumhuriyeti'nde ise Çerkezler ve Karaçay Türkleri Titüler nüfusu oluşturmaktadır. Benzer şekilde, Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde de Kabardinler ve Balkarlar Titüler nüfusu temsil etmektedir (Asker, 2012).

İdil-Ural bölgesinde bulunan Tataristan, Başkurdistan ve Çuvaşistan özerk cumhuriyetleri birbirlerine sınırlarıyla bağlıdır ve halkları arasında karışıklık görülmektedir. Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde, Tatarlardan sonra ikinci büyük nüfusu Ruslar oluşturmaktadır. Tatar halkının büyük bir kısmı bu cumhuriyetin sınırları dışında yaşamaktadır. Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti'nde ise üçüncü büyük nüfus grubunu Tatarlar oluştururken, birinci en büyük nüfus Ruslar ve ikinci en büyük nüfus Başkurtlar'dır. Çuvaşistan Özerk Cumhuriyeti'nde ise Çuvaşlardan sonra ikinci büyük nüfus grubunu Ruslar oluşturmaktadır. Ayrıca, Tataristan ve Başkurdistan gibi sınır komşularının yanı sıra, kendi sınırları dışında da birçok Çuvaş yaşamaktadır (Devlet, 2005).

Sibirya bölgesinde bulunan dört özerk Türk cumhuriyeti arasında, en yoğun Türk nüfusuna sahip olanı Tuva Cumhuriyeti'dir ve bu cumhuriyetin nüfusunun %80'ini Türkler oluşturmaktadır. Saha Cumhuriyeti ise nüfusunun %50'sini Sahalardan oluşturmaktadır. Tuva ve Saha'da ikinci büyük nüfus grubunu ise Ruslar oluşturmaktadır. Altay Cumhuriyeti'nde ise Ruslar %55, Altaylılar %35 ve Kazaklar %6 oranındadır. Hakaslar ise dili ve kültürleri yok olma tehlikesi altında olan bir Türk topluluğudur. Adını verdikleri özerk cumhuriyetin nüfusunun sadece %12'sini Hakaslar oluştururken, bu cumhuriyetin %80'den fazlası Ruslardan oluşmaktadır (Purtaş, 2015). Ayrıca, Rusya Federasyonu içerisinde, bölgeye adını verememiş

¹⁰ <https://nahcivan-bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254049>

¹¹ <https://www.turksoy.org/saha-yakut-cumhuriyeti>

¹² <https://www.turksoy.org/tataristan-cumhuriyeti>

¹³ <https://www.turksoy.org/tiva-cumhuriyeti>

ve azınlık olarak yaşayan çeşitli Türk toplulukları da mevcuttur. Bu topluluklar arasında Telengit, Teleüt, Kumandin, Soyot, Tuba, Çelkan, Karaim, Çulım, Tofa, Şor ve Dolgan gibi on sekiz binden az insan bulunmaktadır.

Farklı ülkelerin sınırları içerisinde azınlık olarak yaşayan Türk topluluklarının toplam sayısı oldukça fazladır. Bu toplulukların yaşam tarzları, bulundukları ülkelere göre çeşitlilik göstermektedir. Bazı ülkeler azınlıklara kısmen daha fazla hak tanıırken, bazıları sınırlı haklar sağlamak ve bazıları da hiç hak tanımamaktadır (Özey, 2018). Azınlıkların nüfusunu belirlemek oldukça zor bir konudur. Ancak, bu konuda yapılan araştırmalar sonucunda Nadir Devlet, 2004 yılı nüfus verilerini kullanarak genel bir tahmin sunmuştur. Hesaplamalarına göre İran'da 35 milyon, Avrupa Birliği'nde 3 milyon 500 bin, Afganistan'da 2 milyon 500 bin, Irak'ta 1 milyon, Bulgaristan'da 1 milyon, Balkanlar'da (Bulgaristan hariç) 500 bin, Amerika Birleşik Devletleri'nde 150 bin ve diğer ülkelerde 200 bine yakın Türk nüfusu bulunmaktadır. Bu verilere göre, azınlık durumundaki Türk topluluklarının toplam nüfusu 43 milyon 850 bini bulmaktadır (Devlet, 2005).

Türk cumhuriyetleri, özerk bölgeler ve azınlıklar içerisinde çeşitli Türk toplulukları bulunmakta olup, dünya genelinde farklı Türk dilleri de konuşulmaktadır. Günümüzde Türk devletleri ve özerk cumhuriyetleri, konuştukları dilleri birer lehçe olarak kabul ederek, dillerini yaşadıkları coğrafyaya göre isimlendirmektedirler. Böylece Türk toplulukları Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Karaçay-Balkar Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Uygur Türkçesi, Tuva Türkçesi gibi çeşitli dillere sahiptir (Koraş, 2014). Sonuç olarak, tüm bu diller Türkçe olarak kabul edilir ve hepsi birbirine az çok benzerlik gösterir. Türk dili, Oğuz ve Kıpçak olmak üzere iki ayrı grupta ele alınır. Oğuz kolu, Türkiye, Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türkçesini içerirken, Kıpçak kolu iki farklı kola ayrılmaktadır. Birinci kol, Tatar, Başkurt, Karaçay-Balkar, Özbek, Uygur, Kazak ve Kırgız dillerini içerirken, ikinci kol Altay, Hakas ve Tuva dillerini içermektedir. Saka ve Çuvaş dilleri ise bu sınıflandırmalardan ayrı tutulur ve farklı bir kol olarak ele alınır (Whaley, 1996).

Bağımsız Türk cumhuriyetleri içinde, ülkede yaşayan Türk topluluklarının yoğunluğuna bağlı olarak konuşulan dillerin kullanım oranları da değişmektedir. Kırgızistan'da resmi dil olan Kırgızca, %71 oranında konuşulurken, ikinci en çok konuşulan dil %14 oranıyla Özbekçedir. Türkmenistan'da resmi dil olan Türkmence %72, Rusça %12, Özbekçe %9 oranında konuşulmaktadır. Özbekistan'da ise resmi dil olan Özbekçe %74 oranında konuşulurken, ikinci en çok konuşulan dil %14 oranıyla Rusçadır. Kazakistan'da resmi dili olan Kazakça %83

oranında kullanılırken, ülkedeki nüfusun büyük bir kısmı resmi işlemler, günlük işler ve farklı Türk ve etnik grupları arasında iletişim dili olarak Rusçayı kullanmaktadır. Benzer şekilde, Azerbaycan halkının %92'si resmi dilleri olan Azerbaycan Türkçesini kullanmakta ve ikinci bir dil olarak Rusçayı da konuşmaktadır (CIA, 2020).

Bağımsız Türk cumhuriyetlerinin büyük bir kısmı Müslüman nüfustan oluşmaktadır. Azerbaycan halkının %96'sı Müslüman'dır. Hristiyanlar (Rus Ortodoks, Gürcü Ortodoks, Malakan) %3 ve diğer dinlere mensup kişiler %1'lik bir oranla nüfusun geri kalanını oluşturur. Türkiye'de nüfusun %99,8'i Müslüman olup, geri kalan küçük bir kısmı Hristiyan ve Musevi topluluklarındandır. Kırgızistan'da nüfusun %90'ı Müslüman, %7'si Hristiyan (Rus Ortodoks) ve %3'ü Budist, Bahai ve Musevi inançlarına mensuptur. Kazakistan'da ise %70 Müslüman, %26 Hristiyan (Rus Ortodoks), %3 ateist ve geri kalan kısmı diğer dinlerden gelmektedir. Türkmenistan'da nüfusun %89'u Müslüman, %9'u Hristiyan (Doğu Ortodoks) ve %2'si diğer dinlerden oluşmaktadır. Özbekistan'da ise, nüfusun %88'i Müslüman, %9'u Hristiyan (Doğu Ortodoks) ve %3'ü diğer dinlerden gelmektedir (Mikail, Durmuş, Künü ve Karabulut, 2015).

2.5. Bağımsız Türk Devletleri

Lise coğrafya ders kitaplarında yer alan Türk dünyası ülkelerinden; Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi bağımsız Türk devletlerine ait bilgiler başlıklar halinde yer almaktadır (bkz. Şekil 1).

2.5.1. Azerbaycan

Azerbaycan, Güney Kafkasya bölgesinde yer alan bir ülkedir. Başkenti Bakü'dür. Enerji kaynak ve koridoru açısından önemli bir stratejik konuma sahip olan ülke Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden biridir (Karaaslan, 2006, s. 132). Azerbaycan, Hazar Denizi'nin kıyısında yer alır ve kuzeyde Rusya, doğuda ve güneyde İran, batıda Ermenistan ve Türkiye ile komşudur. 86.600 km² coğrafi alan ile Kafkasya'nın en büyük ülkesi konumundadır (Karaaslan, 2006, s. 132; Şahin, 2001: 166). Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası 2021 verilerine göre 10.14 milyon nüfusa sahip olan ülkede Resmi dil Azerice olmakla birlikte en yaygın kullanılan dillerin başında Rusça gelmektedir (Birleşmiş Milletler/UN, 2023).

Ülkede iki özerk (muhtar) bölge bulunmaktadır: Dağlık (Yukarı) Karabağ Özerk Bölgesi, yüzölçümü 4.000 km², nüfusu 164.000, başkenti Stepanakert'tir. Nahcivan Özerk Cumhuriyeti ise yüzölçümü 5.500 km², nüfusu 252.000, başkenti Nahcivan'dır (Güney, 2004, s. 171).

Şekil 3. Azerbaycan siyasi haritası, Şener, A. (2021). *Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

Azerbaycan'ın kuzey kesiminde karasal iklim etkisindedir. Doğuda Hazar Gölü kıyısında ise Akdeniz iklimine benzeyen koşullar görülür. Başkent Bakü'nün de bulunduğu bu kesim, ülkenin en yağışlı bölgesidir (Şahin, 2001, s. 166).

2022 yılı Ocak ayı itibariyle ülkenin nüfusu 10 milyon 160 bini aşmış durumdadır. Nüfus, etnik çeşitlilik gösterse de Azeriler, ülkede önemli bir çoğunluğa sahiptir. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (ADİK) tarafından Azerbaycan Türkü %90,6, Lezgi %2,2, Rus: %1,8 Ermeni: %1,5, Talış: %1,0, Avar: %0,6, Türk (Ahıska): %0,5, Tatar: %0,4, Ukraynalı: %0,4, Sahur: %0,2, Gürcü: %0,2, Kürt: %0,2, Tat: %0,13; Yahudi: %0,1, Udin: %0,05, Diğer: %0,12 (Karaaslan, 2006, s. 134; MFA, 2023).

Azerbaycan'ın nüfusu, daha çok Kura Nehri çevresi ve doğudaki başkent çevresinde yoğunlaşmıştır. Kuzeydeki dağlık bölgeler ise daha seyrek nüfuslu olup, ülkede kilometrekare başına ortalama 95 kişi düşmektedir. Azerbaycan, eğitim seviyesi ortalamasıyla çevre ülkelere

göre yüksek bir ülkedir. Halkın büyük bir çoğunluğu (%90) Müslüman olup, kalanlar ise Hristiyan topluluklarındandır (Karaaslan, 2006, s. 135).

Ülkenin %40'ı ovalık alanlardan oluşmaktadır (Memiş, Köstüklü, 2002, s. 85). Dağlık ve ovalık araziler üzerine kurulu olan Azerbaycan, Kura ve Aras nehirleri sayesinde son derece verimli bir tarım ülkesidir (Çeçen, 2007, s. 417). Önemli tarım ürünleri arasında tahıllar, pirinç, pamuk, tütün, çay, turunçgiller, sebzeler ve meyveler yer almaktadır. Dağlık bölgelerde ise hayvancılık ekonominin temelini oluşturur. Hazar Denizi'ndeki balıkçılık, özellikle üretilen 'Havyar' ile ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır (Karaaslan, 2006, s. 135-136).

Rusya, İtalya, Türkiye ve Çin Cumhuriyeti ile güçlü ticari ilişkileri olan ülke ham petrol ve türevleri, doğalgaz, gıda ve plastik endüstrisine yönelik ihracat gerçekleştirirken, makine, gıda ürünü, otomotiv ürünü ve demir-çelik ürünleri ithalatı yapmaktadır (MFA, 2023). Petrol, petrokimya endüstrisi ve kaliteli pamuğa dayalı tekstil endüstrisi nedeniyle gelişmiştir (Çeçen, 2007, s. 418). Azerbaycan, zengin yer altı kaynaklarına sahiptir ve en önemli kaynakları arasında petrol ve doğalgaz bulunmaktadır. Ayrıca kurşun, çinko, demir, bakır, alüminyum, kobalt, kömür, kaya tuzu ve mermer gibi diğer madenler de ülkede mevcuttur (Karaaslan, 2006, s. 136). Günümüzde ülkenin petrolünün %40'ı Hazar Denizi'nden çıkarılmaktadır (Güney, 2004, s. 182).

Azerbaycan, doğal gaz ve petrol, petrol ürünleri, bazı madenler, tarım ürünleri ve havyarı ihracatında daha çok yoğunlaşmıştır. Türkiye ise Azerbaycan'a tahıl ürünleri, ilaç, deterjan, otomobil, inşaat malzemeleri, makine, tekstil, beyaz eşya, elektrikli aletler ve şeker gibi ürünleri satmaktadır. Pek çok Türk şirketi Azerbaycan'da faaliyet göstermekte ve ülkeler arasında öğrenci değişimi de mevcuttur (Karaaslan, 2006, s. 137). Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti'ni kendisine örnek alarak özgür bir devlet olarak gelişme yoluna girmiştir ve Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde (Çeçen, 2007, s. 419).

2.5.2. Türkmenistan

Türkmen adı göçmen Türkler anlamında kullanılmaktadır. Türkmenistan'ın yerli ahalisi olan Türkmenler esas olarak 8. Yüzyılda ortaya çıkmış olan Kınık, Salır, Kayı ve Baya boylarının birleşmesinden gelen Oğuz kavminden gelmektedir. Bu medeniyetin oluşmasında alanlar, Sakalar ve Hazarlar etkili olmuştur. Hazar Denizi ve Amuderya Vadisi boyunca uzanan 488.100 km karelik yüzölçüme sahip olan Türkmenistan'ın, başkenti Aşkabat'tır (Memiş, Köstüklü, 2002, s. 94). Hazar Denizi doğusunda yer alan bölge kuzeyde Kazakistan,

kuzeydoğuda Özbekistan, güneyde Afganistan, güneybatıda İran devletleriyle çevrilidir. (Göngördü, 2006, s. 237). Merv, Taşovuz ve Çarçou önemli şehirleri arasındadır. Karakum Çölünün etrafında şekillenen yeryüzü şekilleri ülkenin tüm topraklarında bozkır ve çöl ikliminin yaşanmasına sebep olmakta ve yüzölçümünün büyük çoğunluğu çöllerle kaplıdır (Şahin, 2001, s. 154).

Şekil 4. Türkmenistan siyasi haritası, Şener, A. (2021). *Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

Türkmenistan genellikle karasal iklimin etkisi altındadır. Çöller, yağışın en az olduğu bölgelerdir. Türkmenistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre 27 Aralık 2022 itibariyle tamamlanan nüfus sayımı sonuçlarına göre 7.057.841 nüfusa sahip ülkede yaşayan nüfusun %53'ü kırsalda %47'si şehir merkezinde yaşamaktadır.

Türkmenistan'ın temel ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır (Memiş, Köstüklü, 2002, s. 95). Ülkenin tarıma uygun arazi miktarı sınırlıdır, çünkü Karakum Çölü ülkenin büyük bir bölümünü (%70) kaplamaktadır. Ancak Karakum Kanalı'nın tamamlanması ile sulanabilir arazi alanları artmakta ve tarımsal üretim giderek artış göstermektedir (Şahin, 2001: 155-156). Tarımda pamuk üretimi en önemli yer tutar. Ayrıca kavun, karpuz ve üzüm gibi ürünlerle de tanınır. Az da olsa tahıl ürünleri yetiştirilmektedir (Memiş, Köstüklü, 2002, s. 95).

Ülkenin kırsal kesiminde, insanların temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Özellikle büyükbaş hayvancılık yaygındır ve ayrıca koyun yetiştiriciliği de önemlidir. Karakul koyunlarından elde edilen değerli astragan kürkü de bilinmektedir (Şahin, 2001, s. 156).

Türkmenistan, oldukça zengin yer altı kaynaklarına sahiptir. Özellikle petrol, doğalgaz, kömür ve alüminyum en çok üretilen madenler arasında yer alır. Ancak ülkede sanayi sektörü yeterince gelişmemiştir. Tekstil ve petro-kimya tesisleri, ülkedeki sanayi kuruluşlarının başlıcalarıdır (Şahin, 2001, s. 156). Bu sektörlerde genellikle Rus ve Ukraynalılar çalışmaktadır. Türkmenler ise daha çok tarım ve hayvancılık sektöründe faaliyet göstermektedir (Memiş, Köstüklü, 2002, s. 95).

Türkmenistan, başlıca ihraç ürünleri arasında petrol, doğalgaz, halı ve astragan kürkü bulunmaktadır. Diğer yandan, makine, ulaşım araçları, gıda maddeleri ve demir-çelik gibi ürünler ise ülkenin başlıca ithalat kalemleri arasında yer almaktadır. Ticaretinin önemli bir kısmını Rusya Federasyonu ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştiren Türkmenistan, Türkiye ile olan ticari ilişkilerini hızla geliştirmektedir. Türkiye'ye ham deri ve pamuk satışı yaparken, tekstil ürünleri ve tarımsal ürünler alımı gerçekleştirmektedir (Şahin, 2001, s. 157). Türkmenistan'ın muhafazakar yapısı, çağdaş dünyaya açılması ile birlikte hızlı bir değişim sürecine girmiştir (Çeçen, 2007, s. 537).

2.5.3. Kazakistan

Dünya genelinde 2.717.300 km karelik bir alanı kaplayarak dokuzuncu en büyük ülke olan Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan 15 cumhuriyetten biriydi (Gümüş, 2006, s. 127). Kuzey ve batısında Rusya Federasyonu, doğusunda Doğu Türkistan, güneyinde ise Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan Cumhuriyetleriyle sınırlanmıştır (Memiş, Köstüklü, 2002, s. 88). Kazakistan'ın başkenti, eski adı Celinograd olan Astana'dır. Ülkenin diğer önemli şehirleri arasında Karaganda, Çimkent, Semey, Pavlodar ve Kambul bulunmaktadır (Gümüş, 2006, s. 129).

Şekil 5. Kazakistan siyasi haritası, Şener, A. (2021). *Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

Dünya Bankası tarafından yayınlanan verilere göre 2021 yılında 19 milyonu aşkın bir nüfusa sahip olan Kazakistan en dikkat çekici özelliği, çeşitli etnik grupların bir arada bulunmasıdır. Kazakların oranı %63,6, Ruslar %23,7, Özbekler %2,9, Ukraynalılar %2,1, Uygurlar %1,4, Tatarlar %1,3, Almanlar %1,1 ve %3,9 diğer etnik kökenlerden oluşmaktadır. (World Bank, 2023). Kazaklar, bu büyük ülkenin asıl sakinleri olarak kabul edilirken, kendi vatanlarında azınlık haline gelmişlerdir (Çeçen, 2007, s. 516). Bu durumun temel nedeni, Sovyetler Birliği'nin uzun yıllar süren göç ve nüfus değiştirme politikaları sonucu Kazak nüfusunun % 60'tan daha düşük bir orana gerilemesidir (Şahin, 2001, s. 151).

Kazakistan'ın topraklarının % 82'si genellikle otlak olarak kullanılırken, sadece küçük bir kısmı ekilip dikilmektedir. Bu ülkenin orta ve kuzey kesimlerinde en önemli tarım ürünleri buğday, arpa, darı, pamuk ve patatestir. Güney bölgelerinde ise pirinç, tütün ve üzüm üretimi ağırlıklıdır. Kazakistan steplerinde, başta küçükbaş hayvanlar olmak üzere, at ve deve yetiştiriciliği yaygındır (Gümüş, 2006, s. 129). Kazakistan'da yaşayan halkın bir bölümü göçebe yaşam tarzını sürdürmektedir. Bu insanlar için at, en değerli varlık olarak kabul edilir. At sütünden yapılan içecek olan kımız da Kazak kültüründe önemli bir yer tutar (Şahin, 2001, s. 152). Ayrıca

Hazar Denizi kıyılarında yapılan balıkçılık ve mersin balıklarından elde edilen havyar, ülke ekonomisine önemli bir katkı sağlar (Gümüş, 2006, s. 129).

Kazakistan, 1225 çeşit mineral içeren 493 yatağa sahiptir. Uranyum, krom, kurşun ve çinko yatakları zenginliği açısından dünyada ikinci sırada yer alırken, mangan ve bakırda üçüncü ve beşinci sıralarda yer almaktadır. Kömür, demir ve altın rezervleriyle Kazakistan dünya sıralamasında ilk on ülke arasındadır. Ayrıca doğalgaz, petrol ve alüminyum rezervleri itibariyle de sırasıyla ilk on iki, ilk on üç ve ilk on yedi ülke arasında yer almaktadır (Bayramoğlu, 2007, s. 71). Ülke, gelişmiş bir maden sanayiye sahip olmasının yanı sıra dokuma, petro-kimya ve ayakkabı sanayilerinde de ileri düzeydedir. Dış ticaretinin büyük bir kısmını Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleriyle yapmakta olup, son yıllarda ABD, İngiltere ve Türkiye gibi ülkelerle de ticari ilişkiler geliştirmektedir (Gümüş, 2006, s. 129).

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkiler 1990 yılından sonra hızla gelişmektedir. Kazakistan, Türkiye'den Prefabrik yapılar, mücevherci eşyaları, bakliyat, tel-kablo, dokuma halı ithal ederken, Bakır ve alaşımları, işlenmemiş çinko, doğalgaz (LPG), alüminyum, kurşun hammadde ve mamul ihraç etmektedir. 2022 yılı Eylül ayı itibariyle 1.7 milyar dolarlık 22 farklı alanda ticari anlaşma imzalanmıştır. 2017 yılı TÜİK verilerine göre toplam dış ticaret hacmi 2,2 milyar dolar gerçekleşmiştir. (DEİK, 2022).

Uzaya çıkan ilk insanın bulunduğu uzay aracı Kazakistan'ın Baykonur kentinden ateşlenmiştir. Dünyanın ikinci büyük uzay üssü burada yer almaktadır. Yuri Gagarin'in (1961) yolculuğu da bu istasyondan gerçekleştirilmiştir. Günümüzde, Kazakistan topraklarında bulunmasına rağmen, bu uzay istasyonunun kontrolü ve kullanımı tamamen Rusya Federasyonu'na aittir (Şahin, 2001, s. 153).

Kazakistan devleti, yeni ulusal ülküsünü resmen ilan ederek, 21. yüzyılın dünyasında yoluna kararlılıkla devam edeceğini bütün dünyaya duyurmuş ve diğer Türk devletleri için örnek bir tutum sergilemiştir (Çeçen, 2007, s. 521). Kazaklar, milli kültüre olan ilgilerini her geçen gün artırmakta, milli şair ve yazarlar belli yıl dönümlerinde anılmakta ve onlar için eserler ve heykeller dikilmektedir. Örneğin, Sır-Derya'da Dede Korkut için bir anıt dikilmiş, Farabi'nin 1100. yılı kutlanmıştır (Memiş, Köstüklü, 2002, s. 89-90).

2.5.4. Özbekistan

Özbekistan, kuzeyde ve batıda Kazakistan, doğuda Kırgızistan ve Tacikistan, güneyde Afganistan, güneybatıda Türkmenistan ile çevrili olup 447.400 km karelik bir yüzölçümüne sahiptir. Başkenti Taşkent olan bu ülkenin diğer önemli şehirleri arasında Semerkant, Buhara ve Andican bulunmaktadır. Ocak 2020 nüfus sayımına göre 33.254.100 olan nüfusuyla Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında en kalabalık nüfusa sahip ülkelerden biridir. (Özey ve Ünlü, 2020, s. 254-255).

Şekil 6. Özbekistan siyasi haritası, Şener, A. (2021). *Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

Özbekistan coğrafyası, Türk dilinin doğması ve gelişmesine öncülük eden bir coğrafya olması sebebiyle Türk kültürünün gelişmesine öncülük etmiştir. Türkiye'nin yarısı kadar bir alana sahip olan ülkenin nüfus yoğunluğu geniş bir alana yayılmış olduğundan düşüktür (Çeçen, 2007, s. 526). 1989'daki sayıma göre Özbekistan'ın nüfusu 19.808.077 idi, ancak son nüfus sayımında 33 milyonu aştığı günümüzde de bu nüfusun 35 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Özbekistan Devlet İstatistik Ajansından yapılan açıklamada, 1 Ocak 2022'de 35 milyon 271 bin 346 olan nüfusun, 1 Ocak 2023 itibarıyla 36 milyon 24 bin 946'ya ulaştığı bildirildi (SESİRİC, 2023).

Özbekistan ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ülkenin Fergana, Zereşan, Taşkent ve Turan ovaları başlıca tarım alanları olarak öne çıkar. Kızılkum Çölü'nün

büyük bir kısmının sulanmasıyla tarım alanları genişlemiştir. Ülkenin milli gelirinin % 75'i tarım ve hayvancılık sektöründen elde edilir. Bu alanlarda pamuk ekimi önemli bir yer tutar ve Özbekistan dünyanın önde gelen pamuk üreticilerinden biridir. Üretilen pamuğun büyük bir kısmı ihraç edilmektedir. Pamuğun yanı sıra önemli miktarda pirinç üretilmektedir (Şahin, 2001, s. 161).

Özbekistan, bugün dünyanın hiçbir yerinde yetişmeyen pamuk çeşitlerinin yetiştirildiği bir bölgedir. Buradan getirilen renkli pamuk tohumları Çukurova'da ekilmiş ancak Türkistan coğrafyasındaki renk ve kaliteyi sağlamamıştır (Memiş, Köstüklü, 2002, s. 92).

Özbekistan'da küçükbaş hayvanlar arasında, astragan kürkünün yapıldığı Karakul koyunlarının özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Ayrıca sığır besiciliği de nüfusun geçiminde önemli bir rol oynamaktadır. İpek böceği yetiştiriciliği ve ipek üretimi bakımından Orta Asya ve Rusya Federasyonu için Özbekistan'ın büyük bir önemi vardır (Şahin, 2001: 161). Özbekistan, zengin yer altı kaynaklarına sahip bir ülkedir. Petrol, doğalgaz, kömür, altın, çinko, kurşun, uranyum gibi değerli madenlerin zengin yatakları bulunmaktadır (Şahin, 2001: 161). Pamuk üretimi nedeniyle tekstil ve yan sanayi alanlarında Özbekistan önemli bir gelişme göstermiştir. Ayrıca halı dokumacılığı, bakırcılık, madencilik gibi sektörler de ülkede önemli yer tutmaktadır (Çeçen, 2007, s. 527).

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik İndeksi Raporu'na göre Özbekistan'da okuma yazma oranı %100'dür (UNDP, 2018) Ülkede on yıllık ortaöğretim zorunluluğu bulunmaktadır ve halkın kitaplara ve okumaya olan ilgisi oldukça fazladır. Çeşitli dergi ve gazetelerin yayınlandığı ülkede çok sayıda kütüphane bulunmaktadır (Memiş, Köstüklü, 2002, s. 92).

Ülkenin ihracatının önemli bir kısmını pamuk oluştururken, ham deri ve tekstil ürünleri de önemli ihraç malları arasında yer almaktadır. İthal edilen ürünler arasında ise gıda ürünleri ve çeşitli makineler ile otomobiller bulunmaktadır. Son yıllarda enerji alanında da önemli anlaşmalar yapılmıştır (DEİK, 2023). Altın ve uranyum madenleri açısından da zengin olan bölge doğalgaz ve petrol yataklarına sahiptir. Türkiye ve Özbekistan arasındaki ilişkilerde zaman zaman kopukluklar olmuşsa da 1998-1999 yılları arasında düzelme eğiliminde iken Kerimov suikastinde Türkiye'den şüphelenilmesi üzerine 1999'da ilişkiler tekrar askıya alınmıştır. 2016 yılı itibariyle daha yakın ilişkiler geliştirilmiş olup devlet başkanları nezdinde ziyaretler gerçekleştirilmiştir. 1300 kadar Türk sermayeli firma Özbekistan'da faaliyet göstermektedir (MFA, 2023).

2.6. Coğrafya Eğitiminde Türk Dünyası

Mekân ve mekâna ait ortak duygu ve düşüncelerin korunması, geliştirilmesi, coğrafyanın konusunu oluşturur. Vatanını sevmek, vatanını koruma gibi duygu ve düşünceler değerler eğitimi ile bütünleşecektir. Coğrafya Dersi Öğretim Programı (CDÖP) ile toplumsal kalkınma ve vatandaşlık görevleri programda bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda değer öğretimi desteklenmiştir. Doğa ve insana ait tüm unsurlar program tarafından geliştirilen kazanımlar arasında yer almaktadır (Ünlü, 2014, s. 278).

Coğrafya bilimini tanımlamak gerekirse fiziki ve beşeri olayların birbiriyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan olguların ve mekânın incelenmesi sonucu ortaya çıkan olaylar bütünüdür (Tümertekin ve Özgüç, 2002, s. 4). 2005 CDÖP’de Mekânsal Bir Sentez: Türkiye öğrenme alanı ile birçok kazanım bulunmaktadır. Coğrafya bilimi bütünsel bir yaklaşım ile ele alınmıştır. Mekânsal düşünme bağlamında ülkemizin her yönüyle bilinmesine, değerler eğitimiyle birlikte dünyaya bakış açısını geliştiren bir içerik oluşturulmuştur (Karabağ ve Şahin, 2007, s. 59).

Coğrafya bilimi çok boyutluluğu ile karşımıza çıkmaktadır. Bu çok boyutluluk analiz ve sentez yapma yeteneğini geliştirmekle birlikte olaylara bütüncül bakış açısı ile yaklaşmamızı sağlamaktadır. Derinlemesine yapılan analiz ve sentezler coğrafya bilimine katkı sağlamakla birlikte coğrafya araştırmacısına üstün bir nitelik kazandırmaktadır (Arı, 2008, s. 19). Bu katkı mekânı inceleme ile olmaktadır. Çünkü coğrafya bir mekân bilimidir. Mekâna dair her şey detaylı bir şekilde incelenebilmektedir.

CDÖP öğrencilerde coğrafi sorgulama yeteneğinin gelişmesini amaçlamaktadır. Coğrafya bilimi doğa ve insan etkileşimi ile mekâna dair birçok uygulamada yol gösterici niteliktedir. Coğrafi sorgulama coğrafya bilimi ve eğitimi için çok önemli bir unsurdur. Bunu yapabilen insanlar hayatta daha uyumlu bir yaşam sürebilmektedirler. Günümüz dünyasında bunun için sürdürülebilir kalkınma ve geleceği oluşturma çalışmaları yapılmaktadır. Coğrafi sorgulama becerisi ile öğrencilerde birçok değer ve tutumun kazandırılmasına çalışılmaktadır (Karabağ ve Şahin, 2007, s. 64-65). Bu açıdan coğrafya biliminin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bilim yol gösterici olması itibarıyla mekâna dair her şeyin bilinmesine olanak sağlamaktadır.

Kant’a göre fiziki coğrafya bugünkü anlayışa yakın olarak insanı merkeze almaktaydı. Kant’a göre coğrafya mekânsal kalıpların irdelenmesi şeklindeydi (Tümertekin ve Özgüç, 2002, s. 17). Coğrafya insan ve doğa arasındaki ilişkiyi ve mekânsal dokuları incelemeye çalışmaktadır. Bu açıdan yapılan birçok çalışma vardır. İyi bir coğrafya eğitimi ile günümüz dünyasının problemlerine kalıcı çözümler üretilebilir. Bilgi iletişim teknolojisinin gelişmesiyle günümüz

dünyasında ilişkilerde farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmanın geleceği nasıl şekillendireceğini kestirebilmek coğrafya eğitimi ile olmaktadır. Bütün olarak bunlar insandan ve insanın faaliyetlerinden bağımsız değildir (Öztürk, 2007, s. 43). CDÖP’de insanı merkeze alarak birçok değerlerle mekânsal özelliklerin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır (Karabağ ve Şahin, 2007, s. 64). İnsan merkez konumdadır. Bu yaklaşım ile mekâna dair her şey coğrafya biliminin konusunu oluşturmaktadır.

Dünyamızda küreselleşme ile birlikte teknoloji, siyasi ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak eğitim sistemlerinin de günümüz sorunlarına uygun olarak tekrar incelenmesi gerekmektedir. Coğrafya eğitimi günümüzde dünyada yaşanan; savaşlar, enerji kaynaklarının kontrolü, uluslararası düzeyde yaşanan güvenlik sorunları gibi birçok problemle baş etmede uluslararası yaklaşımlar ve küreselleşmenin kendini göstermesi açısından önemli bir alan olduğu görülmektedir. Çünkü ulusal ve uluslararası alanda problemlere çözüm bulabilecek, sorumlu bir insan olabilmek coğrafya eğitimi ile mümkün olmaktadır (Bilgen, 2013, s. 388- 389). Coğrafya eğitimi ile günümüz sorunlarına farklı bakış açıları ile çözüm üretilebilmelidir. Bu açıdan ulusal ve uluslararası alanda bu disiplinin yeri ve önemi ortaya konulmaktadır.

İnsan doğal bir çevrede yaşayarak doğayla sürekli bir mücadele içerisinde. Günlük hayatta beslenmesinden barınmasına, kullanacağı araç gereçlere kadar birtakım önlemler alır. İnsan coğrafya ilimi içerisinde bir fenomendir. Eğer insan coğrafya eğitimi almazsa, bu kültürün içerisinde bulunmazsa bu fenomenlerin bir anlamı bulunmaz. Coğrafya eğitimi almış bir toplum tam tersine doğaya sevgiyle yaklaşır, doğanın farkındalığını yaşar. Bu sevgi zamanla bir tutkuya dönüşerek vatan sevgisini oluşturur. Bu duygu nice şairlerin var olmasına ve şiirlerin yazılmasına sebep olmuştur (Doğanay, 2003, s. 8).

Analiz etme yeteneğine sahip olan coğrafya bilimsel içeriğe sahip olmasıyla birlikte gelişen bilgi- iletişim teknolojileri sayesinde insan-doğa ilişkisine yeni bir boyut getirmiştir. Mekânsal dokuları analiz eden coğrafya günümüz eğitiminde yeni bir boyut kazanmak durumundadır. Eğitim öğretim alanındaki gelişmeler sayesinde aktif öğrenme, yapılandırmacılık, etkinlik tabanlı program sayesinde coğrafya eğitimi daha çağdaş bir nitelik kazanmıştır (Karabağ ve Şahin, 2017, s. 71).

Kalıcı öğrenmelerin oluşabilmesi için gezi gözlem metodunun uygulanamadığı mekânla internet aracılığıyla sanal geziler yapılmalıdır. Bu sayede coğrafya dersinde yaparak yaşayarak öğrenme ortamı oluşturulur ve çeşitli ders materyalleri geliştirilebilir (Şahin ve Gençtürk, 2007, s. 219). Mekânsal düşünme becerisinin geliştirilmesi açısından coğrafya eğitimi önem

taşımaktadır. Bu önem bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle gün geçtikçe artmaktadır ve bu alanda çeşitli çalışmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Coğrafya eğitimi; coğrafya eğitiminin ilke, yöntem, teori ve uygulamalarından oluşur. Tüm bunların içerisinde coğrafya eğitimi ve öğretimine karşı ders programı ve planı, coğrafya derslerinin ölçme ve değerlendirmesi, öğretim teknolojileri, ders araç ve gereçleri gibi konular bulunmaktadır. Örnek olarak; yapılandırmacı eğitime göre coğrafya eğitiminin nasıl olacağı, ortaöğretim ders kitaplarının özelliklerinin neler olduğu, coğrafya öğretmenlerinin özelliklerinin nitelik ve nicelik açısından nasıl olduğu, okullarda coğrafya derslerinde yakından uzağa ilkesinin kullanım durumunun nasıl olduğu, coğrafya öğretmenlerinin etik davranışlarının ne olduğu gibi sorular incelenmektedir (Ünlü, 2014, s. 30).

Coğrafya bilimi çok boyutluluğu ile karşımıza çıkmaktadır. Coğrafya bir mekân bilimidir. Mekânı anlamak ve mekânsal okumaların sayesinde mekânla iç içe olmak gerekmektedir. Bu açıdan coğrafya eğitiminde coğrafya ders kitaplarının mekânı anlamada ve mekânsal düşünme becerisinin geliştirilmesinde önemi büyüktür. Coğrafya ders kitaplarının mekânsal kavramlar açısından incelenmesi gerekmektedir. Mekânsal kavramların kullanılması mekânsal düşünme becerisinin geliştirilmesi açısından bir gerekliliktir. Mekânsal düşünme becerisi tek bir disiplin ile değil birçok disiplin ile de birlikte yer almaktadır. Bunların başında coğrafya, psikoloji, matematik istatistik ve tıp gibi birçok bilim dalı gelmektedir.

2.7. Türk Dünyası Ülkelerinde Coğrafya Eğitime Genel Bakış

Türk dünyası ülkeleri, coğrafya eğitimini genellikle kendi milli eğitim sistemlerine göre yürütmektedir. Bu ülkeler arasında Türkiye (MEB, 2018), Azerbaycan (Gök ve Kuvel, 2021), Kazakistan (Korgoldeyeva, 2021), Türkmenistan (Kazak, 2021), Özbekistan (Mamirova, 2021), Kırgızistan (İdeyeva, 2021) gibi ülkeler bulunmaktadır. Coğrafya eğitimi, ilköğretimden ortaöğretime kadar farklı seviyelerde sunulmaktadır. Coğrafya eğitimi genellikle okul müfredatlarının bir parçası olarak sunulur ve dersler aracılığıyla verilir.

Coğrafya dersleri, öğrencilere yerel ve küresel coğrafya konularını kapsayan temel bilgileri sağlamayı hedefler. Bu derslerde genellikle doğal ve beşeri coğrafya, harita okuma ve yorumlama, iklim, yer şekilleri, nüfus, ekonomi, ulaşım gibi konular ele alınır. Coğrafya eğitimi, sınıf içi ders çalışmalarıyla birlikte saha çalışmaları, harita kullanımı ve coğrafi bilgi sistemleri gibi uygulamalı aktiviteleri içerebilir. Öğrencilere coğrafi fenomenleri anlama ve

analiz etme becerileri kazandırmak için harita okuma, veri analizi ve grafik okuma gibi pratik beceriler üzerinde durulabilir.

Türk dünyası ülkelerinde coğrafya eğitimi, bölgesel özelliklere ve ulusal müfredatlara göre farklılık gösterebilir. Her ülkenin kendi eğitim sistemi, müfredatı ve öğretim yöntemleri vardır. Ancak genel olarak, coğrafya eğitimi, öğrencilere dünya coğrafyasını anlama, yerel ve küresel sorunları değerlendirme ve çevreye duyarlılık kazanma becerilerini geliştirme amacını taşır.

Türk dünyası ülkelerinde coğrafya eğitimi genellikle ilkokul, ortaokul ve lise düzeylerindeki müfredatlarda yer alır. Bu eğitim süreci boyunca coğrafya dersleri, öğrencilere dünya coğrafyasının temel kavramlarını, yerel ve küresel coğrafya olaylarını, doğal ve beşeri faktörleri anlamalarını sağlar (İncekara, 2007). Coğrafya eğitimi genellikle sınıf içi ders çalışmalarıyla desteklenir. Öğrencilere coğrafi fenomenleri ve süreçleri anlamalarına yardımcı olmak için haritalar, grafikler, tablolar ve görseller kullanılır. Öğrenciler, harita okuma, koordinat sistemleri, ölçeklendirme, grafik yorumlama gibi temel harita becerilerini öğrenirler. Saha çalışmaları, coğrafya eğitiminin önemli bir parçası olabilir. Öğrencilere doğal ve beşeri coğrafya özelliklerini yerinde gözlemleme fırsatı verilir. Örneğin, bir coğrafya dersi sırasında öğrenciler, yer şekillerini incelemek için yerel bir dağ veya akarsu üzerinde saha gezisi yapabilirler. Bu tür saha çalışmaları, öğrencilerin coğrafi konuları somut bir şekilde deneyimlemelerine ve daha derin bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olur.

Türk dünyası ülkelerinde coğrafya eğitimi, çevre sorunlarına duyarlılık ve sürdürülebilirlik kavramlarına vurgu yapabilir. Öğrencilere, doğal kaynakların korunması, iklim değişikliği, çevre kirliliği gibi küresel sorunlar hakkında bilgi verilir ve çözüm önerileri sunulur (İbrayeva, 2022). Bu şekilde, öğrencilerin çevre bilinci ve sorumluluk duygusu geliştirilir. Coğrafya eğitimi aynı zamanda kültürel farklılıkları anlama ve hoşgörüyü teşvik etme amacını taşır. Öğrencilere, farklı kültürlerin coğrafi faktörlerle nasıl etkileşime girdiği ve nasıl şekillendiği konusunda bilgi verilir. Bu, öğrencilerin kendi kültürlerini anlamalarını ve başkalarının kültürlerini takdir etmelerini sağlar. Sonuç olarak, Türk dünyası ülkelerinde coğrafya eğitimi, öğrencilere dünya coğrafyasını anlama, çevre bilinci geliştirme, harita okuma ve yorumlama becerileri kazandırma, kültürel hoşgörüyü teşvik etme gibi amaçlar doğrultusunda verilir. Her ülkenin kendi eğitim sistemi ve müfredatı olduğundan, coğrafya eğitimi ayrıntıları ülkelere göre değişiklik gösterebilir.

Türk dünyası ülkeleri arasında yer alan Kazakistan'da coğrafya eğitimi, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen müfredat ve programlar doğrultusunda yürütülmektedir (Kabysheva,

2023). Coğrafya dersleri, ilkokuldan ortaokula ve liseye kadar farklı seviyelerde sunulmaktadır. Kazakistan'da coğrafya eğitimi genellikle yerel ve küresel coğrafya konularını kapsayan bir müfredat çerçevesinde yürütülür. Bu müfredat, öğrencilere coğrafya konularında temel bilgileri ve anlayışı kazandırmayı hedefler. Coğrafya dersleri, doğal ve beşeri coğrafya, harita okuma, iklim, yer şekilleri, nüfus, ekonomi, ulaşım gibi konuları ele alır. Kazakistan'da coğrafya eğitimi, hem teorik dersler hem de pratik uygulamalarla desteklenir. Sınıf içindeki derslerde öğrencilere coğrafi konular anlatılır ve kavramlar açıklanır. Ayrıca, harita okuma, grafik yorumlama ve veri analizi gibi pratik beceriler üzerinde durulur. Saha çalışmaları, coğrafya eğitiminin önemli bir parçasıdır. Öğrencilere, coğrafi özellikleri yerinde gözlemleme fırsatı verilir. Örneğin, öğrenciler yer şekillerini incelemek veya ekonomik faaliyetleri gözlemlemek için saha gezileri yapabilirler. Bu saha çalışmaları, öğrencilerin teorik bilgileri pratikte deneyimlemelerine ve coğrafi olayları daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Kazakistan'da coğrafya eğitimi, öğrencilere kültürel ve tarihsel açıdan önemli coğrafi konuları da içerebilir. Öğrencilere, Kazakistan'ın coğrafi özellikleri, doğal kaynakları, yerel ekonomi ve çevre sorunları gibi konulara odaklanılır. Böylece, öğrencilerin ülkelerine ve bölgeye ilişkin coğrafi bilgi ve anlayışları artırılır. Kazakistan'da coğrafya eğitimi, teknolojik araçların kullanımını da içerebilir. Öğrencilere coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ve harita yazılımları gibi teknolojik araçlarla çalışma imkanı sağlanır. Bu, öğrencilerin veri analizi, harita okuma ve jeo-bilgi teknolojilerini kullanma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Genel anlamda Kazakistan'da coğrafya eğitimi, temel coğrafya konularını kapsayan bir müfredat çerçevesinde yürütülmektedir. Coğrafya dersleri teorik ve pratik bileşenleri bir araya getirerek öğrencilere coğrafi bilgi ve beceriler kazandırmayı hedefler. Müfredat, yerel coğrafya özellikleri, kültürel değerler ve çevre sorunlarına da vurgu yapabilir (İbrayeva, 2022).

2.8. İlgili Araştırmalar

İlgili alan yazın incelendiğinde Coğrafya eğitiminde Türk dünyası ve Türk dünyasıyla ilgili yapılan akademik çalışmalar oldukça geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bu çalışmalar, tarih, dil, kültür, siyaset, ekonomi, coğrafya, sosyoloji, antropoloji ve daha birçok disiplinde gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalar arasında yer alan Akıncı (2018) “Türk Dünyası Coğrafyası: Yeni Araştırma İmkânları” başlıklı çalışmasında Türk dünyasının coğrafi özelliklerini ve bölgesel farklılıklarını ele almaktadır. Türk dünyasının coğrafi açıdan incelenmesinin önemini vurgulamakta ve yeni araştırma olanaklarını tartışmaktadır. Savaş (2016) “Türk Dünyası Coğrafyasında Doğal Kaynaklar ve Ekonomik Potansiyel” başlıklı

çalışmasında Türk dünyasının doğal kaynaklarını ve ekonomik potansiyelini incelemektedir. Makalede, Türk dünyasının enerji kaynakları, madencilik potansiyeli ve tarımsal üretim gibi konular ele alınmaktadır. Yıldırım (2014) “Türk Dünyası'nda Nüfus Yapısı ve Demografik Değişimler” başlıklı çalışmasında Türk dünyası ülkelerindeki nüfus yapısını ve demografik değişimleri analiz etmektedir. Yazar, nüfus artışı, göç hareketleri ve yaşlanma gibi demografik konular üzerinde durmaktadır. Şahin (2020) “Türk Dünyası'nda Çevre Sorunları ve Sürdürülebilir Kalkınma” başlıklı araştırmasında Türk dünyasındaki çevre sorunlarını ve sürdürülebilir kalkınma perspektifini ele almaktadır. Çevresel sorunlar, iklim değişikliği, su kaynakları yönetimi ve doğal alanların korunması gibi konulara odaklanılmaktadır. Öztürk (2017) “Türk Dünyası Coğrafyasında Göçler ve Kültürel Etkileşimler” başlıklı çalışmasında Türk dünyasında gerçekleşen göçlerin coğrafi boyutunu ve göçlerin kültürel etkileşimler üzerindeki etkisini ele almaktadır. Makalede, tarih boyunca Türk dünyasında yaşanan göç hareketleri ve kültürel değişimler üzerine bir değerlendirme yapılmaktadır. Bayram ve Akgün (2019) “Türk Dünyası'nda Sınır Problemleri ve Etkileri” isimli araştırmasında Türk dünyasındaki sınır problemlerini ve bu problemlerin coğrafi, politik ve ekonomik etkilerini ele almaktadır. Makalede, sınır anlaşmazlıkları, güvenlik konuları ve sınır ticareti gibi konulara odaklanılmaktadır. Özbek ve Ergüven (2018) ise “Türk Dünyası'nda Tarım ve Tarımsal Üretim Sistemleri” başlıklı çalışmada Türk dünyasındaki tarım sektörünü ve tarımsal üretim sistemlerini inceliyor. Makalede, tarımsal yapı, tarım politikaları, tarım ürünleri ticareti ve tarımsal modernizasyon gibi konulara değinilmektedir. Diğer bir çalışmada Kaya ve Demir (2019) Türk dünyasındaki su kaynaklarını ve su yönetimi pratiklerini ele almışlardır. Araştırmada, Türk dünyasında su kaynaklarının dağılımı, su yönetimi politikaları, su kullanımı ve su kaynaklarının sürdürülebilirliği gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Ayrıca ilgili literatür incelendiğinde Türk dünyasına yönelik yapılan çalışmaların; “Türk tarihi, Türk dilleri ve dil bilimi, Kültürel antropoloji, Türk dünyası siyaseti ve Türk dünyası ekonomisi kapsamında oldukça fazla sayıda yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmalar arasında Golden (1992) “Türk Halklarının Tarihine Giriş: Ortaçağ ve Erken Modern Avrasya ve Ortadoğu'da Etnogenez ve Devlet Oluşumu” başlıklı çalışması Türklerin tarihine yönelik hazırlanan kapsamlı bir araştırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir çalışma olan Csato ve Johanson (1998)'un Türk dilleri başlıklı çalışması dil bilimi alanında hazırlanmış bir araştırma olarak ifade edilebilir.

Ayrıca coğrafya eğitiminde kullanılan ders kitaplarının incelenmesi (Baykuş, 2003) konusuna yönelik olarak Seyman (1996) ortaöğretim kurumlarında kullanılan ders kitapları incelenmiş

yine yürürlükte olan ders kitapları hakkında öğretmen ve öğrenci görüşleri incelenmiştir. 2005 yılında kullanılmakta olan ders kitaplarının eğitim-öğretime uygunluğu mevcut müfredat programı kapsamında değerlendirilmiştir. 2008 yılında ders kitaplarının güncelliği konusunda Çağlayantaş (2008) tarafından yapılan çalışmada ilgili yılda MEB tarafından okutulan ders kitabının güncellik ilkesine uygun hazırlandığı belirlenmiştir. Karşılaştırmalı eğitim kapsamında Kaya (2010) tarafından Türkiye ve Almanya’da okutulan coğrafya ders kitapları, Bolat tarafından Fransa’da coğrafya dersinde okutulan ders kitaplarının karşılaştırılması (Bolat, 2019), Arslan (2021) tarafından da İngiltere’de okutulan ders kitaplarıyla karşılaştırma yapılarak analiz edilmiştir. Top (2009) tarafından yapılan çalışmada ders kitaplarına ilişkin öğretmen görüşleri ortaya konulmuştur. Özuygun (2010) tarafından yapılan çalışmada ders kitaplarında bulunması gereken öğrenciye görelilik ilkesi değerlendirilmiştir. Özgürbüz (2013) tarafından yapılan çalışmada ders kitaplarındaki analogi ve metaforlar analiz edilmiştir. Altürk (2013) tarafından yapılan çalışmada ders kitaplarındaki aktivite ilkesi değerlendirilmiştir. Aksoy (2014) tarafından yapılan çalışmada doğal sistemler bölümlerinin yapılandırmacılık kapsamında değerlendirmesi yapılmıştır. Mustafaoğlu (2015) tarafından yapılan çalışmada tarihi ve kültürel varlıkların ders kitaplarında nasıl yer aldığı ortaya konulmuştur. Mırık (2017) tarafından yapılan çalışmada ders kitaplarında yer alan kavram haritalarına yönelik öğretmen görüşleri ortaya konulmuştur. Aydın (2019) tarafından yapılan çalışmada değerler eğitimi yaklaşımları açısından incelenerek öğretmen görüşleri ortaya konulmuştur. Çalışkan (2019) tarafından Osmanlıdan günümüze coğrafya ders kitapları tarihsel olarak karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Kumru (2021) tarafından yapılan çalışmada coğrafya ders kitaplarının alternatif ölçme ve değerlendirme teknikleri bakımından incelenmiş ve öğretmen görüşlerine başvurulmuştur. Yücel (2022) ders kitaplarındaki mekânsal kavramları incelemiştir. Doğan (2022) 2018 yılı coğrafya dersi öğretim programı kapsamında hazırlanan ders kitaplarının su tasarrufu açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Depeci (2023) tarafından yapılan çalışmada coğrafya ders kitaplarında yer alan küreselleşme olgusu incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda “Ortaöğretim Coğrafya ders kitaplarında Türk dünyasına yönelik içerikleri inceleyen herhangi bir araştırmanın ilgili literatürde yer almadığı görülmüştür. Hazırlanan bu çalışma ile literatürdeki bu boşluğun giderilmesi hedeflenmektedir. Ortaöğretim Coğrafya derslerinde Türk dünyasına yönelik içeriklerin öğrencilerde kimlik oluşumu, geçmişi hakkında fikir edinme ve geleceğe yönelik atılacak olan adımlarda bazı çıkarımlarda bulunmalarında önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, verilerin toplanma süreci ve toplanan verilerin analizine ait içerikler başlıklar halinde yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma modeli olan doküman analizi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, insanların tutumlarını, davranışlarını, fikirlerini ve yaşadıklarını daha detaylı olarak betimler, anlatır ve yorumlar. Nitel araştırmalarda, nicel araştırmalardan farklı olarak incelenen olay veya kişilerin sayısı gibi ölçülebilen özellikleri çalışılmaz. Bunun yerine “neden” ve “nasıl” gibi soruları temeline alarak çalışmalar gerçekleştirilir (Denzin & Lincoln, 1998). Nitel araştırmada veri toplama için birkaç yöntem kullanılabilmektedir.

Dokümanlar bu yöntemlerden biridir. Diğer iki yöntem ise gözlem ve görüşmedir. Genel olarak nitel araştırmalarda objektifliği arttırmak adına en az iki kaynak kullanılması önerilmektedir. Doküman analizi, başka yöntemlerle birlikte kullanılabildiği gibi tek başına da kullanılabilmektedir. Doküman analizi, incelenen yazılı belgenin/belgelerin sistemli, dikkatli ve düzenli bir şekilde analiz edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Wach, 2013; akt. Kırıl, 2020). İncelenen dokümanlar araştırmacının üretimine dâhil olmadığı dokümanlar olmalıdır. Çünkü objektiflik doküman analizinde olması gereken bir özelliktir.

Dokümanlar, farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Geray (2006), dokümanları niteliklerine ve bulundukları ortama göre sınıflandırmıştır. Balcı (2006), birincil ve ikincil şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Corbetta (2003) ise kişisel ve kurumsal olarak dokümanları sınıflamıştır. Doküman analizinin en çok öne çıkan avantajı bireysellik ve özgünlük başlığı altında ele alınmaktadır. Bu ifade ile anlatılmak istenen şey; araştırmacının

istediği ve belirlediği yer ve zamanda, istediği gibi sınırlarını belirleyerek araştırmacıya çalışma fırsatını tanımasıdır. Doküman analizinde göze çarpan sınırlılık ise yetersiz ayrıntı şeklinde tasvir edilmektedir. Buna göre dokümanlar, araştırmacının konuyu odak noktasına alacağı şekilde değil, daha genel ele alınmaktadır. Yani bazı durumlarda araştırmacıyı tatmin edecek içerik bulunamamaktadır (Corbetta, 2003). Dokümanların analiz süreci ise Forster (1995)'a göre şu şekildedir: Dokümanlara ulaşma, orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme, veriyi kullanma. Bu süreç, literatürde farklı şekillerde de ele alınmaktadır. Ancak genel anlamda yapılması beklenen şey temelde aynıdır. Dokümanlar dikkatli bir şekilde araştırılıp gerekli yerleri sistematik bir şekilde incelenmelidir. Doküman analizinde öne çıkan son konu ise etik tartışmalarıdır. Doğru da doğruya doküman üzerine tartışılırken araştırmacının objektifliği önem kazanmaktadır. Ayrıca yapılan alıntılarda da adaletli olunmadığı yönünde bazı itirazlar da mevcuttur. Bu hususlarda araştırmacıya büyük iş düşmektedir. Yapılan çalışmanın etik kurallara uygun bir çerçevede inşa edilmesine ciddi bir önem verilmesi gerekmektedir.

3.2. Veri Toplama ve Veri Analizi

Araştırma kapsamında, araştırmanın amacına uygun olarak veriler 2022/2023 eğitim öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)'yayını resmi okullarda ortaöğretim düzeyi coğrafya derslerinde kullanılan (9-10-11 ve 12. sınıf) ders kitaplarının doküman incelemesi yoluyla edilmiştir. Doküman incelemesi herhangi bir konu kapsamında araştırılması hedeflenen durumlar hakkında bilgiye sahip yazılı araçların analiz edilmesi şeklinde tanımlanabilir. Doküman incelemesinde temel amaç araştırma problemine yönelik belirli zaman aralıklarında üretilen dokümanların araştırmacılar tarafından toplanarak incelenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Bu kapsamda araştırmanın amacına uygun olarak veri toplama ve analiz süreci ders kitapları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Her yıl birden fazla ders kitabı okullarda okutulmaktadır. Farklı kitaplar içerisinde yer alan konular incelenmiştir. Bu sayede ülke çapında verilen eğitimin homojenliği hakkında ufak da olsa bir örnek elde edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler ise araştırmacı tarafından eleştirel jeopolitik bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırmada, araştırmacı tarafından elde edilen dokümanların (ders kitapları) içeriğinde Türk Dünyası'nı kapsayan konu ve içeriklerin incelenerek analiz edilmesi hedeflenmiştir. Nitel

araştırmalarda araştırmacı tarafından ulaşılan dokümanların bulunması, seçilmesi, anlamlandırılması ile değerlendirilerek sentezlenmesi gereklidir. Doküman incelemesi yoluyla elde edilen verilerin içerik analizi yöntemi kullanılarak tema, kategori ve kodlamalar ile organize bir şekilde verilerin sınıflandırılarak sunulmasına olanak sağlamaktadır (Labuschagne, 2003).

Yapılan çalışmada gerek karışıklığa meyil verilmemesi gerekse daha net izah edilerek Türk Dünyası konularının dar bir alandan çıkarılıp, geniş bir alana taşınması amaçlanmıştır. Özellikle; Nitel araştırma olarak seçtiğimiz yöntem metodunda neden ve nasıl sorularını sorarak, 9-10-11-12. Sınıflardaki dokümanlar ayrı ayrı incelenmiş ve ders kitaplarında yer alan Türk Dünyasına ilişkin unsurlar ortaya konulmuştur..

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın amacına uygun olarak incelenen ders kitapları sınıf düzeyinde ve konu başlıkları halinde sunulmuştur. Ders kitaplarında yer alan görseller incelenerek ilgili görsellerin ele alınması sağlanmıştır.

Aşağıda ele alınan tabloda ekonomik, siyasi kültürel olarak 9,10,11,12. Sınıf MEB. (2018). Ortaöğretim Coğrafya ders kitapları incelendiğinde aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 2.

Coğrafya Ders Kitaplarında Yer Alan Türk Dünyası Unsurlarının Kültürel, ekonomik ve Siyasi Dağılımı

Sınıf/Kategori	9.Sınıf	10.Sınıf	11.Sınıf	12.Sınıf
Kültürel	3. Ünite 1. Bölümünde Kaşgarlı Mahmut Türk Dünyasına yönelik haritası mevcut. (9. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı, MEB, 2018: 63)		3. Ünite Küresel Ortam ve Bölgeler ünitesi altında Türk kültüründen bahsedilmiştir: (11. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı MEB, 2018: 174) Ayrıca Türk kültürü ile ilgili etkinlik oluşturulmuştur. (11. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı MEB, 2018: 177).	
Ekonomik	3. Ünite 1. Bölümünde “Bölgeler ve Ülkeler” konusunda Karadeniz ekonomik iş birliğine yer verilmiştir. (9. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı MEB, 2018: 190)	1. Ünite 2. Bölümün Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne yapılan “KKTC Su Temini Projesine” yer verilmiştir. 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı MEB, 2018: 95).	(3. Ünite- Küresel Ortam ve Ülkeler) 2. Bölümü olan Küreselleşen Dünya konusu . Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatından söz edilmiştir.(11. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı MEB, 2018: 207).	1. Ünite (Doğal Sistemler) 2. Bölümü olan “Küresel İklim Değişikliği” konusu Aral Gölünün geçirmiş olduğu değişim ele alınmış. 1 (12. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı MEB, 2018: 30). -3. Bölümü olan Hizmet Sektörünün Ekonomideki Yeri konusu, . Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ve Türk Dünyası (Kaynak: 12. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı MEB, 2018: 109)
Siyasi		“Göç ve Ulaşım” konularında Türk Dünyası ile ilgili binlerce Ahıska ve Kırım Türk’ü Sibiryaya ve Orta Asya’ya sürgün edilmiştir (1944).(10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı MEB, 2018: 193).		Son olarak ders kitabında 3. Üniteye yer alan “Çatışma Bölgeleri Doğu Türkistan sorunundan bahsedilmiştir. (12. Sınıf Ders Kitabı MEB, 2018: 187)

Tablo incelendiğinde ilgili konu başlıklarında Türk Dünyasına ilişkin unsurların yer aldığı her bir sınıf düzeyinde Türk Dünyasına ilişkin bilgilerin bulunduğu görülmektedir.

4.1. Ortaöğretim Coğrafya 9 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler

Araştırma kapsamında incelenen ders kitabı Doğal Sistemler, Beşeri Sistemler, Bölgeler ve Ülkeler ve Çevre ve Toplum olmak üzere toplam 4 üniteden oluşmaktadır. Ders kitabında yer alan ünitelerdeki konu başlıkları araştırmacı tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kapsamda ders kitabının üçüncü ünitesi olan “Bölgeler ve Ülkeler” ünitesi kapsamında işlevsel bölgeler kavramıyla “1990 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Türk dünyasında bağımsızlığını kazanan ülkelerin (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan) Birleşmiş Milletler’e katılım süreçlerinin ifade edildiği görülmüştür (s.180). İlgili ders kitabında Türk dünyası ülkelerinin çeşitli açıdan yapmış olduğu işbirliği örgütlenmelerinin içerik olarak sunulmadığı, bu teşkilatlanmalara yönelik herhangi bir görsel veya etkinliğin yer almadığı tespit edilmiştir.

2. İşlevsel Bölgeler

İşlevsel bölgeler aynı zamanda heterojen bölgeler olarak da adlandırılır. Bu tür bölgeler, ekonomik ve kültürel işleyişi daha iyi organize etmek için oluşturulmaktadır. İşlevsel bölgelerdeki aktiviteleri organize eden bir merkez vardır. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Karayolları Genel Müdürlüğü gibi. Bu bölgelerin de ayrıca alt yönetim bölgeleri vardır. Örneğin Karayolları 5. Bölge Müdürlüğü Karayolları Genel Müdürlüğüne bağlı bir alt bölgedir.

Ülkelerin siyasi sınırları da birer bölge sayılabilir. Ayrıca siyasi sınırlara göre oluşturulan çeşitli bölgeler bulunmaktadır. Örneğin Birleşmiş Milletlere üye ülkeler, belirli bir bölge oluşturmaktadır. Siyasi bölge sınırları zamanla değişebilmektedir. Örneğin 1990’da Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Gürcistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi birçok ülke bağımsızlığını ilan ederek Birleşmiş Milletlere üye olmuştur. Böylece Birleşmiş Milletlere üye ülkelerin oluşturduğu bölgenin sınırları genişlemiştir. Ülkelerin bazıları bir araya gelerek çeşitli bölgeler oluşturmuştur. OECD, Birleşmiş Milletler, NATO, NAFTA, Avrupa Birliği ve Karadeniz Ekonomik İş Birliği (Harita 3.5) bu bölgelerden bazılarıdır.

Şekil 7. Ortaöğretim coğrafya 9 ders kitabında Türk Dünyasına yönelik içerik

İlgili ders kitabında “Türk dünyası” kavramı ile detaylı arama yapıldığında diğer hiçbir ünite ve konu içeriğinde bir varlığın olmadığı görülmüştür.

4.2. Ortaöğretim Coğrafya 10 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler

Ortaöğretim coğrafya 10. sınıf ders kitabı araştırmanın amacı doğrultusunda incelenmiştir. Ders kitabında yer alan “Yeryüzünde Göçler” başlığı altında Türklerin tarih sürecinde Orta Asya’dan dünyanın farklı bölgelerine çeşitli nedenlerle göç ettiği ve Türk dünyasının bu sebepler ile geniş bir yelpazeye yayılmasına neden olduğu ifade edildiği görülmektedir.

a. Türklerin Orta Asya’dan Göçü

Türkler, ana yurtları olan Orta Asya’dan zaman zaman dünyanın değişik yerlerine doğru göç etmişlerdir (Harita 2.3).

Kuraklığa bağlı olarak otlakların verimsizleşmesi hayvancılıkla uğraşan Türkleri ekonomik olarak güç durumda bırakmıştır. Artan nüfus da bu olumsuzluklara eklenince ekonomik sıkıntılar büyümüştür. Bu durum, Türkleri zengin otlaklar bulmaya zorlamıştır. Boylar arasındaki çatışmalar ile Moğol ve Çin saldırıları da Türklerin göç etmesinin nedenleri arasında yer almaktadır.

Türklerin göç yolları incelendiğinde doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere her yöne göç ettikleri görülmektedir. Sibirya, Çin, Hindistan, Avrupa, Kafkaslar, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Anadolu Türklerin göç ettikleri yerlerin başlıcalarıdır.

Şekil 8. Türklerin Orta Asya’dan göç etmesine yönelik ders kitabı içeriği

Görsel incelendiğinde Türklerin Orta Asya’dan dünyanın farklı coğrafyalarına göç ettiği bu sayede geniş bir yayılım alanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Verilen ders kitabı içeriğinde Türklerin aslında ana yurtlarının Orta Asya olduğuna yönelik bir ifadenin mevcut olduğu görülmektedir.

b. Kavimler Göçü

Kavimler Göçü 3 ile 4. yüzyıllar arasında Avrupa'da gerçekleşen büyük bir göç hareketidir (Harita 2.4). Bu göç hareketi, doğudan gelen Hun akınları ile başlamıştır. Hazar Gölü'nün ve Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya doğru ilerleyen Hunlar; Alanlar, Ostrogotlar, Vizigotlar ve Vandallarla karşılaşmışlardır. Hunların önünden kaçan bu toplulukların diğer topluluklara saldırımları ve bu toplulukların yaşadıkları yerleri terk etmeleri sonucunda Avrupa'nın tamamını kapsayan bir göç hareketi yaşanmıştır. Bu göç hareketi bugünkü Avrupa'nın temellerini atmıştır.

Şekil 9. Kavimler göçü ve Türklerin etkisine yönelik ders kitabı içeriği

Yine aynı başlık altında yer alan Görsel 4.3'te görülen içerik incelendiğinde dünya tarihinin diğer bir önemli göç olayı arasında yer alan Kavimler göçünün aslında Orta Asya'dan (Türk Dünyası) gelen Hun kavminin etkisiyle meydana geldiği ifade edilmektedir. Gerçekleşen bu göç hareketi sonucunda günümüz Avrupa kıtasının temellerinin atıldığı ifadesi oldukça önemlidir. Çünkü Hunlar geçmişte Türk dünyasında yaşamış olan önemli bir Türk topluluğu olarak bilinmektedir.

İncelenen ders kitabının aynı başlığı altında yer alan okuma metninde kavimler göçü ve sonrasında yaşanan durumların anlatıldığı görülmektedir. Okuma metni incelendiğinde

Türklerin ana yurdu olarak kabul edilen Orta Asya'dan batıya hareket eden bazı Türk boylarının göç ederek yeni yerlere yerleştikleri tespit edilmiştir (s. 186).

“Okuma Metni”

KAVİMLER GÖÇÜ VE SONRASI

Orta Asya'da Kuzey Hun Devleti'nin yıkılışından sonra (MS 216) bazı Türk boyları batı yönünde hareketlenerek Seyhun Nehri'nin batısında, Kuzey Kafkaslarda ve Dinyeper Nehri civarında yerleşmişlerdir. IV. yüzyıl ortalarında Aral Gölü ile Hazar Denizi arasında yerleşen Hun boyları 374 yılında İtil / Volga Nehri'ne kadar uzanan bölgeye de yerleşmeye başladılar.

Orta Asya'dan kopup gelen Hun Türklerinin 374 yılında Balamber / Balamir komutasında bölgeye girerek aynı yıl Ostrogotların, 375 yılında da Vizigotların devletlerini yıkması bu Germen kavimlerinin batıya göç etmelerine sebep olmuştur. İspanya'ya kadar ulaşan bu büyük göç, tarihte “I. Kavimler Göçü” olarak bilinmektedir.

(<https://www.kulturportali.gov.tr>)

(Düzenlenmiştir.)

Şekil 10. Kavimler göçü metni

İncelenen ders kitabının aynı konu başlığında yer alan “Bunları Biliyor musunuz?” başlıklı bir metinde yakın tarihte farklı coğrafya ve devletlerde yaşamlarını sürdürmekte olan Türklerin ülkemize göç etmelerine yönelik içerikler yer aldığı görülmektedir. Bu içerikte yer alan önemli bir konu ise yakın zamanda Orta Asya'da Çin baskısı nedeniyle ülkemize yapılan göç karşımıza çıkmaktadır. Türk dünyasından ülkemize gelen diğer göçlerin Balkan coğrafyasından meydana geldiğine yönelik içerikler de ayrıca tespit edilmiştir.

Bunları Biliyor musunuz?

TÜRKİYE'YE GÖÇLER

1925 yılındaki Türk-Bulgar ikamet sözleşmesi ile 1949 yılına kadar 218.998 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.

1946 yılında Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin ilanından sonra 1949-1951 döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen toplam göçmen sayısı 156.063'tür. 1968-1979 yılları arasında da "Türkiye-Bulgaristan Yakın Akaraba Göçü Anlaşması" çerçevesinde 116.521 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.

Bulgaristan'dan son göç hareketi 1989 yılında Türk kökenli Müslüman Bulgar vatandaşlarının Bulgar hükûmeti tarafından Türkiye'ye göçe zorlanmaları ile başlatılmıştır.

Romanya'dan 19.865 aileye mensup 79.287 kişi, 1923-1949 yılları arasında iskânli göçmen olarak Türkiye'ye gelmiştir. Ayrıca 11.280 aileye mensup 43.271 kişi de serbest göçmen olarak gelmiş ve daha önce gelen yakınlarının yerleştiği yerlere yerleşmişlerdir.

1923-1945 yılları arasında Balkanlardan 800 bin kişi göç ettirilmiştir.

1950'de kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Çin tarafından işgali, Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göçün nedeni olmuştur.

(<http://www.goc.gov.tr>)

(Düzenlenmiştir.)

Şekil 11. Türk Dünyasından ülkemize göçlere yönelik ders kitabı içeriği

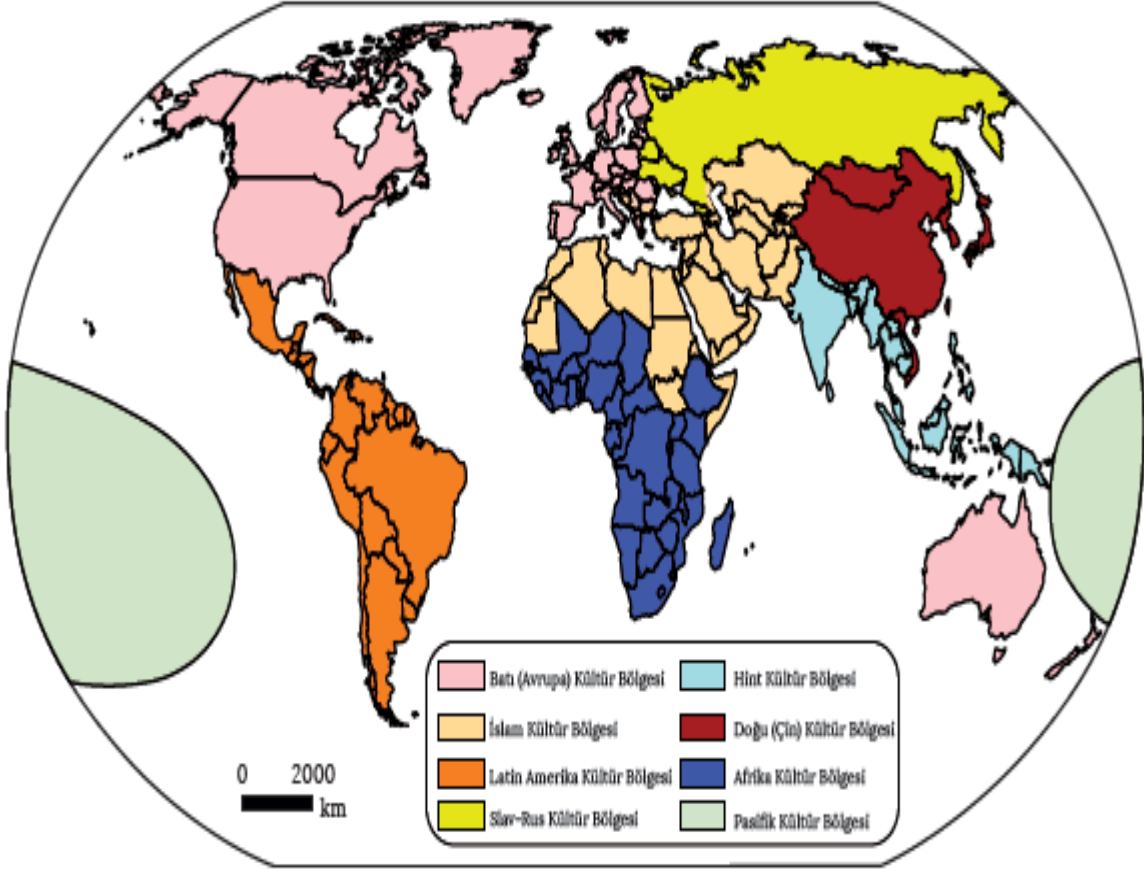
Ortaöğretim Coğrafya 10. sınıf ders kitabında yer alan "Bölgeler ve Ülkeler" ünitesinde Uluslararası Ulaşım Hatları konu başlığı altında Türk dünyasının önemli bir ulaşım ağı olan İpek Yoluna yönelik içeriğin mevcut olduğu görülmüştür (s. 186).

Şekil 12. Ders kitabında ipek yoluna ait ders içeriği

4.3. Ortaöğretim Coğrafya 11 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler

Ortaöğretim coğrafya 11. sınıf ders kitabı araştırmanın amacı doğrultusunda incelenmiştir. İncelenen ders kitabı içerisinde “*Küresel Ortam Bölgeler ve Ülkeler*” ünitesi kapsamında kültür bölgelerine ait içeriklerin yer aldığı görülmüştür. Türk dünyasının da içerisinde yer aldığı “*İslam Kültür Bölgesi*”nin geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. İslam kültür bölgesi hakkında yer alan içerikte bu bölgenin Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya’da yayılım gösterdiği ifade edilmiştir. Türk dünyasında yer aldığı nitelendirilebilen günümüz Türk devletlerinin de bu kültür bölgesinde yer aldığı görülmektedir.

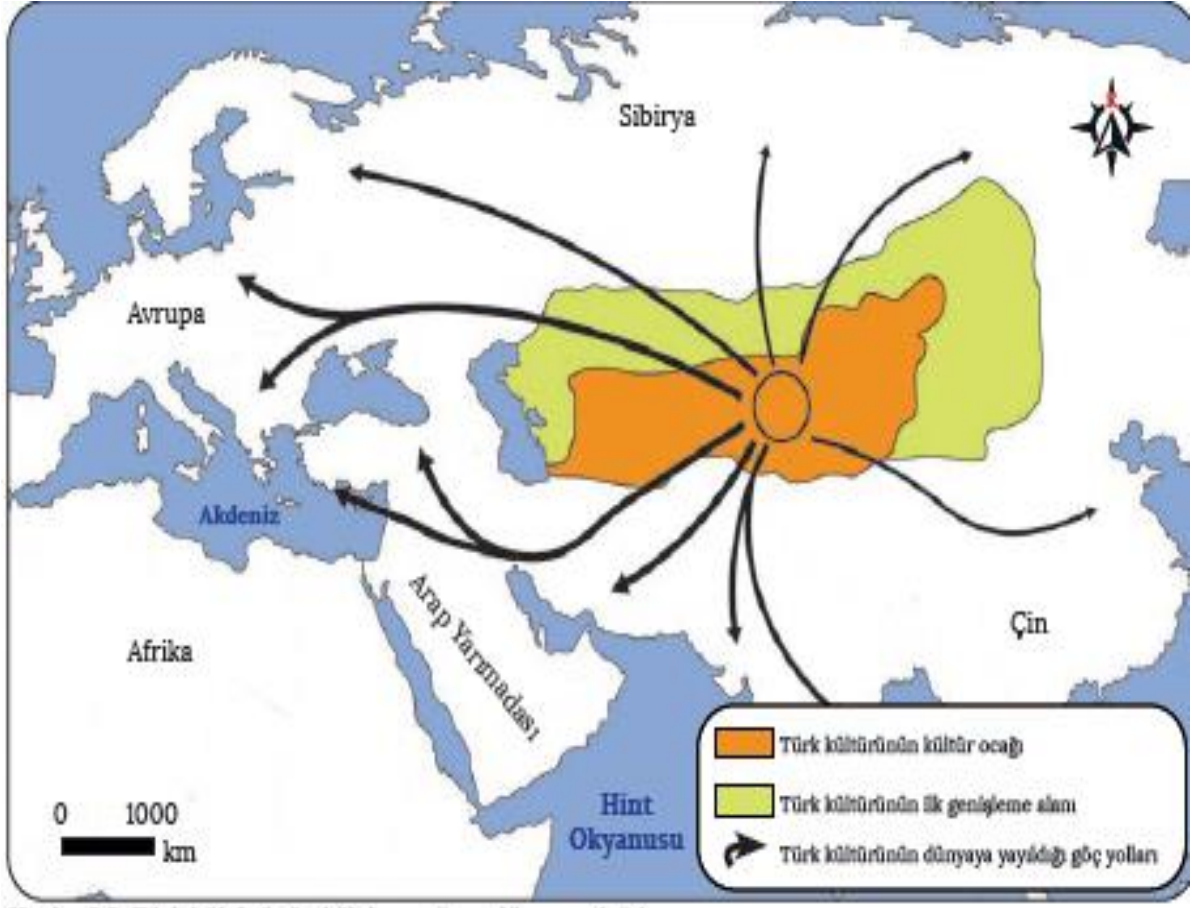
Şekil 13. Ders kitabında yer alan kültür bölgelerine ait harita

İncelenen ders kitabının aynı ünitesinde yer alan Türk Kültürü başlığı altındaki içeriklerin Türk dünyası ile doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür. Türk kültürünün tarihsel süreç içerisinde Orta Asya'dan başlayarak gelişim gösterdiği bu nedenle Orta Asya'nın "kültür ocağı" kavramı ile nitelendirildiği tespit edilmiştir. Türk kültürünün konargöçer bir anlayışa sahip olması ve dolayısıyla bir bozkır kültürü anlayışının da ders kitabı içeriklerinde yer aldığı görülmektedir.,

Göçebe yaşam tarzının temel unsuru olan çadırlar

Şekil 14. Göçebe yaşam tarzında kullanılan barınak

Şekil 15. Ders kitabında Türk kültürünün yayılım alanları

Şekil 15'te de görüldüğü gibi günümüz Türk Dünyasının kültür temelini Orta Asya'dan yayılım gösterdiği ve dünyanın farklı coğrafyalarında kendine yaşam alanı elde ettiği tespit edilmiştir.

Orta Asya'nın yaşam koşullarının Türk dünyasının kültürel özelliklerini doğrudan etkilediği ders kitabı içeriklerinde tespit edilmiştir. Türk kültüründe göçebe yaşam tarzının birçok farklı alanı etkilediği vurgulanmıştır. Mimari eserler, inanç, kölelik ve hukuk kurallarına yönelik içeriklerin yer aldığı ders kitabında ayrıca Türk dünyasının kültürel değerlerinden olan Türk halısına da yer verildiği tespit edilmiştir.

Şekil 16. Ders kitabında yer alan Türk kültürünü yansıtan kilim görseli

İncelenen konu başlığında Türk kültürünün çeşitli nedenlerle diğer kültürler ile etkileşimde bulunduğu yönelik açıklamalara yer verildiği görülmüştür. “Orta Asya’dan Anadolu’ya yapılan göçler sonucu Türk kültürü, geniş bir coğrafyaya yayılma imkânı bulmuştur. Bu kültürün Anadolu’ya yayılmasında Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran gibi büyük şahsiyetlerin çok önemli katkıları olmuştur. Bu sayede Orta Asya geleneklerinin birçoğu Anadolu’da da devam etme imkânına kavuşmuştur. Halı ve kilim dokumacılığı bugün de varlığını koruyan kültürel miraslar arasında yer almaktadır. Orta Asya’daki göçebe yaşam tarzını Anadolu’da da bir müddet devam ettiren Türkler, zamanla yerleşik hayata geçerek tarım, hayvancılık ve ticaretle uğraşmıştır.” (s. 175) şeklinde açıklanan bu etkileşim sürecine ait görsellerin de ders kitabında yer aldığı tespit edilmiştir.

İncelenen ders kitabının aynı konu başlığı altında Türk dünyasının en önemli yapı taşlarından birisi olan Türk diline yönelik içeriklerin yer aldığı tespit edilmiştir. Ders kitabında yer alan; “Türk kültürünün en önemli unsurunu oluşturan Türk dili, bugün dünyanın birçok ülkesinde konuşulmaktadır. Türkler gittiği her coğrafyaya kültürünü götürmüş, farklı kültürlerle de barış içinde yaşamasını bilmiştir. Büyük devletler kurarak farklı değerlere sahip milletlere hoşgörülü

Ders kitabının bu bölümünde yer alan “*Türk Dünyası Siyasi Haritası*”nın araştırmamızın amacı ile doğrudan ilişkili olan bir içerik olarak sunulduğu görülmektedir. Görsel 4.10’da yer alan bu haritada günümüzde Türk dünyasını oluşturan devletlerin tamamına yönelik bir içerik olarak sunulduğu ifade edilebilir.

58

farklı coğrafyalarında yayılım alanlarının gösterilmesi de dikkat çekici bir bulgu olarak ifade edilebilir.

İncelenen ders kitabının “Uluslararası Örgütler” başlığı altında belirtilen örgütler arasında Türk dünyasının günümüzde oluşturmuş olduğu teşkilatlara yönelik herhangi bir içeriğin olmadığı görülmektedir. Türk dünyasında çeşitli teşkilatlar bulunmaktadır. Bu teşkilatlar, kültürel, siyasi, ekonomik veya sosyal alanlarda işbirliğini teşvik etmek, ilişkileri güçlendirmek ve ortak hedeflere ulaşmak amacıyla kurulmuşlardır.

Günümüz Türk dünyasının bazı teşkilatları arasında yer alan;

- Türk Konseyi: Türk Konseyi, Türk dünyasındaki Türk devletlerinin işbirliğini geliştirmek ve ortak projeleri desteklemek amacıyla 2009 yılında kurulmuş bir uluslararası organizasyondur. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan bu teşkilata üyedir. Türk Konseyi, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda işbirliğini teşvik etmektedir. (Mert, 2015:286-287)
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA): Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, Türkiye'nin kalkınma yardımlarını Türk dünyası ülkelerine yönlendiren bir ajanstır. TİKA, eğitim, sağlık, altyapı, tarım, kültür ve diğer birçok alanda projeler yürüterek Türk dünyasıyla dayanışma ve işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir.
- Türk Parlamentolararası Dostluk Grupları: Türk dünyasındaki Türk devletlerinde ve Türkiye'deki parlamentolarda, Türk Parlamentolararası Dostluk Grupları bulunmaktadır. Bu gruplar, ülkeler arasındaki parlamentolar arası ilişkileri geliştirmek, işbirliği olanaklarını değerlendirmek ve ortak çıkarları savunmak amacıyla kurulmuşlardır. (Akıncı, 2014:25).
- Türk Akademisi: Türk Akademisi, Türk dünyasında dil, tarih, kültür, edebiyat ve bilim alanlarında araştırmalar yapmayı ve bu konularda akademik çalışmalarını desteklemeyi amaçlayan bir kurumdur. Türk dünyasının ortak kültürel mirasının korunması ve geliştirilmesi amacıyla çalışmalar yürütmektedir. (TDİK, 2014:71)
- Türksöy: Türksöy, Türk dünyasındaki dil, edebiyat, müzik, tiyatro ve sanat alanlarında işbirliğini teşvik eden bir teşkilattır. Türk dünyasındaki Türkçe konuşan ülkeler arasında kültürel etkileşimi ve sanatsal işbirliğini desteklemek amacıyla kurulmuştur. Türksöy,

festivaller, sergiler, konserler ve diğer kültürel etkinlikler düzenlemektedir (TÜRKKON, 2017).

4.4. Ortaöğretim Coğrafya 12 Ders Kitabında Türk Dünyasına Yönelik İçerikler

Ortaöğretim coğrafya 12. sınıf ders kitabı araştırmanın amacı doğrultusunda incelenmiştir. Ders kitabında yer alan “Türk Kültür Havzası” konu başlığı altında Türk kültürünün ortaya çıkışı ve yayılışı, şekillenmesi ve günümüzde Türk dünyasında halen yerini korumasına yönelik içeriklerin mevcut olduğu görülmüştür. Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşamını sürdüren Türklerin benzer kültürel özellikleri taşımaları Türk dünyası kavramının temellenmesinde oldukça önemli bir etken olarak görülmektedir.

Şekil 18. Ders kitabında yer alan Türk kültür havzası görseli (12. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı MEB, 2018: 164).

Şekil 17’de görüldüğü üzere Türk dünyasını oluşturan toplulukların farklı alanlarda yaşamlarını devam ettirdikleri ve bulanlarda Türk kültürünün devamını sağlayarak Türk kültür havzasını oluşturdıkları vurgulanmıştır.

Ders kitabında günümüz Türk kültür havzasının açıklaması şu şekilde yapılmaktadır; “Günümüzde Türk kültürü havzasının yayıldığı sahada bağımsız devletlerin yanı sıra özerk ve topluluklar hâlinde yaşayan, aynı dil, din, tarih ve kültüre sahip akrabalarımız bulunmaktadır. Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin yanı sıra Türklerin ana yurdu olan Orta Asya’da günümüzde Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan gibi devletler ve Doğu Türkistan gibi özerk yapılanmalara sahip topluluklar yaşamaktadır. Bu devletler ile günümüzde de millî birlik ve kültürümüzü muhafaza edecek çalışmalar yapılmaktadır”.(12. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı MEB, 2018: 165).

İncelenen ders kitabı içeriğinde farklı bölgelerde yaşayan Türklerin benzer yapılar inşa ettikleri ve benzer nitelikte mimari yapılara sahip oldukları ifade edilmektedir. Şekil 18’de (Ders Kitabı, s. 164) yer alan türbenin mimari özellikler bakımından dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Türkler tarafından benzer şekilde inşa edildiği vurgulanmaktadır.

Şekil 19. Macaristan’da Gül Baba türbesi

Ders kitabında yer alan diğer bir dikkat çekici unsur da Türk dünyasını oluşturan devletlerin birbirlerinin tarihi kişiliklerine duymuş oldukları saygıdır. Günümüz Türk dünyası ülkeleri

arasında yer alan Azerbaycan'da Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün heykelinin bulunması oldukça önemli bir içerik olarak görülmektedir.

Şekil 20. Azerbaycan'da bulunan Atatürk heykeli

İncelenen ders kitabında yer alan bazı ifadelerin de Türk dünyasına yönelik ifadeler oldukları görülmüştür. Bu ifadeler arasında yer alan; *“Orta Asya ile Anadolu arasında yer alan Kafkasya’da hem Türk hem de Müslüman olan akraba milletler varlıklarını sürdürmektedir. Burada başta Azerbaycan olmak üzere Dağıstan ve Çeçen halkları gibi Türk kültürüne ait topluluklar yaşamaktadır”* ifadesinin Türk dünyasına yönelik bir ifade olduğu anlaşılmaktadır (s. 165).

Ortaöğretim Coğrafya 12. sınıf ders kitabı içerisinde diğer düzeylerde incelenen ders kitaplarının aksine günümüz Türk dünyasının oluşturmuş olduğu teşkilatlanmalar arasında yer alan “TİKA” bir etkinlik kapsamında öğrencilere sunulduğu görülmüştür.

AYRI COĞRAFYALARDA AYNI İMZA: TÜRKİYE İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSI (TİKA)

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığına bağlı TİKA; eğitimden sağlığa, tarımdan ekonomik kalkınmaya, kültürel miras projelerinden mesleki eğitim programlarına kadar çok geniş bir yelpazede projeler uygulayan bir kuruluştur.

TİKA, Türkiye'nin tüm kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteleri, yerel yönetimleri ve sivil toplum kuruluşlarının birikim ve tecrübelerini Türk kültür havzamız başta olmak üzere dünyaya yansıtarak yeni bir insani yaklaşımı amaç edinir.

Günümüzde dünyada yaklaşık 750 milyon insan temiz içme suyuna ulaşamamaktadır. Kurum, son 15 yılda 1.200'den fazla su kuyusu açarak susuzluk çekilen coğrafyalarda insanların su ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmuştur.

TİKA ayrıca kadınlar, engelliler, dar gelirli başta olmak üzere toplumun tüm kesimleri için sürdürülebilir ve çok yönlü bakış açısıyla meslek edindirme kursları düzenlemektedir.

TİKA ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliğiyle sahra altı Afrika ülkelerinde sağlık projeleri kapsamında 300 binin üzerinde insana sağlık hizmeti verilmiştir.

Düzenlenmiştir.

tika.gov.tr

TİKA, bilimsel ve kültürel yönden gelişime katkı sağlayacak projelere destek olmaktadır. Kültür havzamızı oluşturan Türkistan, Kafkasya, Balkanlar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan sorunların çözümü için ne gibi projeler yapıp aynı zamanda tarihi ve kültürel bağların geliştirilmesine katkıda bulunulabilir? Düşünceleriniz yazınız.

Şekil 21. Ders kitabında Türk Dünyası teşkilatlarına yönelik etkinlik örneği (s.166).

Günümüz Türk dünyasının uluslararası alanda etkin bir rol oynayan örgütlenmeleri arasında yer alan “TİKA” etkinlik kapsamında öğrencilere tanıtılarak öğrencilerin bu kuruluş hakkında görüşlerinin yazılmasının istendiği görülmektedir. Ders kitabında yer alan bu içeriğin araştırmanın amacıyla doğrudan ilişkili bir içerik olduğu söylenebilir. Diğer Türk dünyası teşkilatlarına yönelik içerikler ile ders kitabının zenginleştirilmesi öğrencilerin Türk dünyasının

uluslararası alanda göstermiş olduğu faaliyetleri yakından tanımlarına ve bu faaliyetler hakkında görüş sahibi olmalarında önemli olduğu ifade edilebilir.

BÖLÜM V

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın temel hedefi, lise düzeyindeki coğrafya ders kitaplarının içerisinde Türk Dünyası ile ilgili temaların nasıl işlendiğini analiz etmektir. Bu çerçevede, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından hazırlanan ortaöğretim düzeyindeki coğrafya 9., 10., 11. ve 12. sınıf ders kitapları, veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre elde edilen bulgular şunlardır: Türk Dünyası ülkeleri, diğer uluslararası konular gibi, örneklerle zenginleştirilerek ele alınmış ve Türk kültürünün özgün özellikleri konunun içeriğine uyumlu bir şekilde açıklanmış; etkinliklerle desteklendiği ortaya konulmuştur.

Ders kitapları incelendiğinde, Türk kültürünün temel sahaları, özellikleri ve Türk Dünyası ülkeleri konusuna dikkat çekildiği fakat özerk cumhuriyetler ya da bağımsız toplumlar olarak yaşayan Türk halklarına yeterli yer verilmediği gözlemlenmiştir. Verilerin analizi sonucunda, Türk Dünyası ile ilgili temaların ağırlıklı olarak 11. ve 12. sınıflarda ele alındığı, 9. ve 10. sınıflarda ise daha az ölçüde yer bulduğu belirlenmiştir. Ders kitaplarında sunulan Türk Dünyası ile ilgili bilgiler, genellikle görseller veya haritalarla desteklenerek daha anlaşılır hale getirilmiştir.

Ortaöğretim coğrafya 9 ders kitabında Türk dünyasına yönelik ders kitabının üçüncü ünitesi olan “Bölgeler ve Ülkeler” ünitesi kapsamında işlevsel bölgeler kavramıyla “1990 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Türk dünyasında bağımsızlığını kazanan ülkelerin (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan) Birleşmiş Milletlere katılım süreçlerinin ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Türk dünyasını oluşturan ülkelere bazılarının zaman içerisinde Sovyetler Birliği bünyesinde varlığını sürdürdükleri ve ilerleyen dönemlerde bağımsızlıklarını kazandıkları aktarılmıştır. Bağımsızlığını kazanan bu ülkelerin Birleşmiş Milletler oluşumuna katılım süreçleri ortaya konulmuştur. İncelenen ders kitabının

diğer ünite ve bölümlerinde Türk dünyasına yönelik herhangi bir içeriğin yer almadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Ortaöğretim coğrafya 10 ders kitabında Türk dünyasına yönelik içerikler araştırma kapsamında incelenmiştir. İlgili ders kitabının içeriğinde “Yeryüzünde Göçler” başlığı altında Türklerin tarih sürecinde Orta Asya’dan dünyanın farklı bölgelerine çeşitli nedenlerle göç ettiği ve Türk dünyasının bu sebepler ile geniş bir yelpazeye yayılmasına neden olduğu ifade edildiği görülmektedir. Bu içerik Türk dünyasının çıkış noktası olarak Orta Asya’yı ve buradan farklı sebepler ile Türklerin dünyanın çeşitli noktalarına göç etmek zorunda kaldıklarını ortaya koymaktadır. İncelenen ders kitabının içeriğinden yola çıkılarak Türk dünyasının çıkış noktasının Orta Asya olduğu öğrencilere sunulmak istenmiştir. Aynı içerik ders kitabında harita ile görselleştirilerek daha açık ve anlaşılır biçimde ortaya konulmuştur. Aynı ders kitabı içerisinde Kavimler Göçü’ne Türklerin Etkisine yönelik içeriğin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Göç açıklanırken aslında Avrupa kıtasında yaşandığı ancak bu göçün çıkış noktasının Türklerin ana yurdu olarak tabir edilen Orta Asya’da yaşayan halkların tetiklediği ifade edilmiştir. İçerik öğrencilere sunulurken yaşanan göçün yönünün daha açık ve anlaşılır olması bakımından ders kitabının ilgili bölümünde görsek harita sunulduğu tespit edilmiştir. Harita içeriğinde göçe etkisi olan topluluklardan bahsedilirken Türk dünyasının önemli temellerinden olan Hun’ların göç sırasında hareketleri vurgulanmıştır. Aynı ders kitabı içerisinde Kavimler Göç’üne yönelik bir okuma metninin olduğu da tespit edilmiştir. İncelenen okuma metninde kavimler göçü ve sonrasına yönelik içeriğin yer aldığı görülmüştür. İncelenen ders kitabının aynı konu başlığında yer alan “Bunları Biliyor musunuz?” başlıklı bir metinde yakın tarihte farklı coğrafya ve devletlerde yaşamlarını sürdürmekte olan Türklerin ülkemize göç etmelerine yönelik içerikler yer aldığı görülmektedir. Bu içerikte yer alan önemli bir konu ise yakın zamanda Orta Asya’da Çin baskısı nedeniyle ülkemize yapılan göç karşımıza çıkmaktadır. Türk dünyasından ülkemize gelen diğer göçlerin Balkan coğrafyasından meydana geldiğine yönelik içerikler de ayrıca tespit edilmiştir. İlgili ders kitabında “Bölgeler ve Ülkeler” ünitesi kapsamında önemli uluslararası ulaşım hatlarına yönelik içeriklerden bahsedilirken tarihi ipek yoluna ait içeriklerin de sunulduğu sonucuna ulaşılmıştır. İpek yolu bilindiği üzere Türk dünyasının çıkış noktası olarak tabir edilen Orta Asya’nın önemli noktalarından geçerek Avrupa’ya ulaşan önemli bir tarihi ticaret yoludur. Bu ticaret yolunun ders kitabında öğrencilere daha açık ve anlaşılır olması bakımından görsel harita ile zenginleştirilerek sunulduğu, ders kitabında yer alan haritanın Türk dünyasının ana noktası olan Orta Asya’nın önemli bir bölümünü içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ortaöğretim coğrafya 11 ders kitabında Türk dünyasına yönelik içerikler incelendiğinde “Küresel Ortam Bölgeler ve Ülkeler” ünitesi kapsamında kültür bölgelerine ait içeriklerin yer aldığı görülmüştür. Türk dünyasının da içerisinde yer aldığı “İslam Kültür Bölgesi”nin geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. İslam kültür bölgesi hakkında yer alan içerikte bu bölgenin Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya’da yayılım gösterdiği ifade edilmiştir. Türk dünyasında yer aldığı nitelendirilebilen günümüz Türk devletlerinin de bu kültür bölgesinde yer aldığı görülmektedir. Tarihsel süreçte farklı dinlere inanan Türk topluluklarının İslamiyet ile tanışması sonucunda İslamiyet’in bayraktarlığını yaptıkları ve zaman içerisinde bu dinin koruyucuları olarak anıldığı bilinmektedir. Ders kitabında yer alan içeriğin öğrencilere daha açık ve anlaşılır şekilde sunulması amacıyla görsel harita ile desteklendiği tespit edilmiştir. Sunulan haritada Türk dünyasını oluşturan devletlerin hangi kültür bölgeleri kapsamına girdikleri açık bir şekilde yer almaktadır. Ders kitabının aynı ünitesinde yer alan Türk Kültürü başlığı altındaki içeriklerin Türk dünyası ile doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür. Türk kültürünün tarihsel süreç içerisinde Orta Asya’dan başlayarak gelişim gösterdiği bu nedenle Orta Asya’nın “kültür ocağı” kavramı ile nitelendirildiği tespit edilmiştir. Türk kültürünün konargöçer bir anlayışa sahip olması ve dolayısıyla bir bozkır kültürü anlayışının da ders kitabı içeriklerinde yer aldığı görülmektedir. Ders kitabında Türk kültürüne yönelik yer alan mevcut içeriklerin görsel haritalar ile desteklendiği tespit edilmiştir. İlgili bölümde yer alan harita incelendiğinde Orta Asya’nın “kültür ocağı” olarak nitelendirildiği ve dünyaya yayılımının bu bölgeden başladığı ifade edilmektedir. Harita içerisinde ayrıca Türk kültürünün göç yollarına yönelik işaretlendirmelerin yer aldığı tespit edilmiştir. İncelenen ders kitabında Türk dünyasının önemli bir etkeni olan Türk kültürüne ait çeşitli nesnelerin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Türk kültürünün önemli bir parçası olarak kabul edilen “Türk Kilim” motifleri öğrencilerin daha açık ve anlaması kolay olması bakımından görsel ile zenginleştirilerek sunulmuştur. Benzer şekilde Türk dünyasının önemli bir diğer etkeni olan “Türk Dili”ne yönelik içeriklerin de ders kitabında yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Türk kültürünün önemli temsilcileri olan varlıklara yönelik içeriklerin ders kitabında sunulduğu tespit edilmiştir. İncelenen ders kitabının aynı bölümünde araştırmanın amacıyla doğrudan ilişkili olan “Türk Dünyası Siyasi Haritası”nın yer aldığı tespit edilmiştir. Ders kitabında yer alan harita Türk dünyasını oluşturan bağımsız, özerk ve topluluk halinde yaşayan Türklerin hangi isimle anıldığı ortaya koymaktadır. Toplam 42 madde olarak sunulan Türk dünyasını oluşturan Türklerin dünyanın farklı coğrafyalarında yayılım alanlarının gösterilmesi de dikkat çekici bir sonuç olarak ifade edilebilir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda Ortaöğretim coğrafya 12. sınıf ders kitabı incelenmiştir. Ders kitabında yer alan “Türk Kültür Havzası” konu başlığı altında Türk kültürünün ortaya çıkışı ve yayılışı, şekillenmesi ve günümüzde Türk dünyasında halen yerini korumasına yönelik içeriklerin mevcut olduğu görülmüştür. Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşamını sürdüren Türklerin benzer kültürel özellikleri taşımaları Türk dünyası kavramının temellenmesinde oldukça önemli bir etken olarak görülmektedir. İncelenen ders kitabında Türk dünyasını oluşturan etkenlerin dünyanın farklı bölgelerine dağılımları bir harita ile zenginleştirilerek sunulmuştur. Haritanın Türk dünyasını oluşturan toplulukların farklı alanlarda yaşamlarını devam ettirdikleri ve bunlar da Türk kültürünün devamını sağlayarak Türk kültür havzasını oluşturdıkları vurguladığı söylenebilir. İncelenen ders kitabında günümüz Türk kültür havzasına yönelik bir açıklama yapıldığı tespit edilmiştir. Ders kitabında yer alan açıklamada Türk dünyasını oluşturan devletler ve yaşadıkları alanlar ortak kültür öğelerinden yola çıkılarak ifade edilmiştir. Bu durum ders kitabının Türk dünyasına yönelik kesin bir tanımlama yaptığı sonucunu ortaya koymaktadır. İncelenen ders kitabı içeriğinde farklı bölgelerde yaşayan Türklerin benzer yapılar inşa ettikleri ve benzer nitelikte mimari yapılara sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu duruma örnek olacak görsellerin açıklamalarıyla birlikte ders kitabında yer aldığı tespit edilmiştir. Macaristan’da “Gül Baba” türbesi, Azerbaycan’da Mustafa Kemal ATATÜRK heykeli, ders kitabında yer verilen görseller arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortaöğretim Coğrafya 12. sınıf ders kitabı içerisinde diğer düzeylerde incelenen ders kitaplarının aksine günümüz Türk dünyasının oluşturmuş olduğu teşkilatlanmalar arasında yer alan “TİKA” bir etkinlik kapsamında öğrencilere sunulduğu tespit edilmiştir. Sunulan etkinlik çalışmasında TİKA’ya yönelik genel bilgileri içeren bir metnin ardından öğrencilere bu kuruluşun Türk dünyasına yönelik nasıl bir etkisinin olabileceği sorulmuş ve bu konuda düşüncelerini ilgili alanlara yazılması istendiği tespit edilmiştir.

Lise coğrafya ders kitaplarında Türk dünyasının işlenişine yönelik içeriklerin incelendiği bu çalışmada; incelenen ders kitaplarının kademeli bir şekilde genişleyerek Türk dünyasına yönelik içeriklere giderek artan bir şekilde yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen ders kitaplarında Türk dünyasına yönelik en fazla içeriklerin 11 ve 12. sınıf coğrafya ders kitapları olduğu görülmüştür. Ders kitaplarında Türk dünyasına yönelik ortak öğelerden yola çıkılarak bir tanımlama yapıldığı, Türk dünyasını oluşturan topluluklara yönelik siyasi haritanın mevcut olduğu ve Türk dünyasını oluşturan toplulukların dünyanın hangi bölgelerinde varlıklarını sürdürdüklerinin açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ders kitaplarında Türk dünyasının kültür öğeleri arasında yer alan kilim ve dil gibi önemli öğelere yönelik açıklamaların yer aldığı

sonucuna ulaşılmıştır. Türk dünyasının birlikte gelişimini sağlaması açısından oluşturulan uluslararası örgütlerin varlığından bahsedilmesi araştırmanın diğer bir sonucu olarak ifade edilebilir.

Araştırma sonunda sunulan öneriler şu şekildedir;

Araştırma sonucunda Türk Dünyası ülkelerine konu içinde diğer ülkelerde olduğu gibi örnek olarak yer verildiği, Türk kültürünün özellikleri konunun içeriğine uygun şekilde anlatılarak etkinlikler ile desteklendiği tespit edilmiştir.

Ders kitaplarında Türk kültürünün ortaya çıktığı saha, özellikleri ve Türk Dünyası ülkelerine yer verilse de özerk cumhuriyet ya da bağımsız topluluklar halinde yaşayan Türk topluluklarına yer verilmediği g r lm ştir.

9. sınıf coğrafya ders kitabında Türk Dünyası ile ilgili fiziki ve beşeri coğrafya konularından yalnızca birer ünitede bahsedilmiştir.

Coğrafya okuryazarlığı köşelerinden birinde Türk Dünyası için önemli bir kuruluş olan T KA hakkında bilgi verilerek öğrencilerin sorgulamalarını sağlayıcı sorulara yer verilmiştir. Öğrencilerde şuur oluşturma adına Kaşgarlı Mahmut ve yaptığı Türk Dünyası haritası ile ilgili çalışmalar yaptırılabilir ve Divanı L gat t Türk tarzı Coğrafı bir sözlük oluşturması öğrencilerden istenebilir. Ortaöğretim  ğrencilerine 9. sınıftan 12. sınıfa kadar Türk Dünyasına ilişkin algılarını/ bilgilerini incelemeyi amaçlayan boylamsal çalışmalar yürütülebilir.

9. ve 12. sınıf  ğrencilerinin Türk Dünyasına ilişkin algılarını/ bilgilerini araştıran karşılaştırmalı bir araştırma yapılabilir. Coğrafya ders kitaplarında Türk Dünyasına ve diğer uluslara ait konuların ele alınış şekilleri karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akengin, H. (2017). Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerine jeopolitik bir değerlendirme, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-11.
- Akıncı, M. (2018). Türk dünyası coğrafyası: yeni araştırma imkânları. *Türk Dünyası Coğrafyası ve Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, 47-58.
- Aksoy, A. N. (2014). *Ortaöğretim coğrafya ders kitaplarının doğal sistemler bölümlerinin yapılandırmacılık yaklaşımına göre değerlendirilmesi*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Altürk, Z. (2013). *Ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında aktivite ilkesinin incelenmesi*, (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Ametbek, D. (2018). Türk dünyasında jeopolitik öznelerin devamlılığı ve etkileşimi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*. 2(12), 143-168.
- Arı, Y. (2008). Coğrafyayı neden çok boyutlu olarak tanımlama ve öğretmeye ihtiyaç vardır. *Coğrafya Öğretiminde Yöntem ve Yaklaşımlar Dergisi*, 1, 1-22.
- Arslan, M. (2012). Ziya Gökalp'te kültür ve uygarlık anlayışı. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(10), 11-19.
- Arslan, T. (2021). *Türkiye ve İngiltere'deki coğrafya ders kitaplarının ve öğretim programlarının karşılaştırılması*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Asker, A. (2012). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından yirmi yıl sonra Rusya Federasyonu. E Büyükkakıncı ve E Bacanlı (Ed) *Halklar ve diller labirenti Dağıstan içinde* (s. 531-610). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi,

- Aydın, H. (2019). *Coğrafya ders kitaplarının değerler eğitimi yaklaşımları açısından incelenmesi ve coğrafya öğretmenlerinin değerler eğitimine ilişkin görüşleri*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Bağcı, H, ve Alan, N. (2013). Balkan Türklerinin Dili ve edebiyatlarının Türk eğitim sistemindeki yeri S. Seydi ve V. Kartalcık ve M. Kılıç (Ed) *Balkan Savaşları'nın 100. yılında uluslararası Balkan sempozyumu: Balkanlar'da dostluk ve işbirliği*, içinde (s.641-656). Isparta:Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.
- Balcı, A. (2006). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bay, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı, *Gazi Akademik Bakış*, 11(21), 55-85.
- Baykuş, Y. (2003). *Ortaöğretim coğrafya ders kitapları hakkında öğretmen, öğrenci görüşleri (Konya-Çumra ilçe merkezi orta öğretim kurumları örneğinde)*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Bayram, E., & Akgün, M. (2019). Türk Dünyası'nda sınır problemleri ve etkileri. *Ankara Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 68(1), 85-99.
- Bayramoğlu, U. (2007). *Bağımsızlıklarının 15. yılında Türk Cumhuriyetleri*. Ankara: Uzman.
- Bilgen, N. (2013). Türkiye eğitim sistemi ve coğrafya eğitimi. R. Özey, Y. Kılınç & M. Ateş. *Farklı Ülkelerde Coğrafya Eğitimi ve Öğretimi içinde*, 365-390.
- Birleşmiş Milletler (UN) (2023). World Population Prospects 2022. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Bolat, H. A. (2019). Türkiye ve Fransa ortaöğretim coğrafya dersi öğretim programlarının ve ders kitaplarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Ceylan, A. (2015). Taştaki Türkleri okumak, *Düşünce Dünyasında Türkiiz*, VI/34, 9-52.
- CIA-The World Factbook, 2020, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/> sayfasından erişilmiştir.

- Coğrafya Dersi Öğretim Programı (2018). Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara. 13 Ekim 2019 tarihinde <http://mufredat.meb.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Corbetta, P. (2003). *Social research: Theory, methods and techniques*. Thousand Oaks: Sage.
- Csató, É. Á., & Johanson, L. (1998). *The Turkic Languages*. Routledge.
- Çağlayantaş, Y. (2008). *Ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında güncellik ilkesinin incelenmesi*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Çalışkan, B. (2018). *Orta Asya Raporu, dönüşüm sürecinde Türk Cumhuriyetleri*. İstanbul: İhsamer.
- Çalışkan, H. (2019). *Meşrutiyetten Cumhuriyete geçiş döneminde kullanılan coğrafya ders kitaplarının incelenmesi*. (Yüksek Lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Çayır, K. (2014). *"Biz" kimiz? Ders kitaplarında kimlik, yurttaşlık, haklar: ders kitaplarında insan hakları III projesi: tarama sonuçları*. Tarih Vakfı; Seçbir Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Merkezi.
- Çeçen, A. (2007). *Türk devletleri*. (4. Baskı). Ankara: Fark.
- DEİK, (2022). Tacikistan Ülke Bilgi Notu, Kasım 2022 Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu <https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-tacikistan-ulke-bilgi-notu-kasim-2022> sayfasından erişilmiştir.
- Denzin, N. K. (2008). *Strategies of qualitative inquiry* (Vol. 2). Thousand Oaks:Sage.
- Depeci, C. (2023). Ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında küreselleşmenin yer alma durumu. (Yüksek Lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Durmuş, İ. (2008). *İskitler:(Sakalar)*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı.
- DEİK, (2022). Türkiye İle Kazakistan 10 Milyar Dolarlık Ticaret Hacmi Hedefliyor, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-ile-kazakistan-10-milyar-dolarlik-ticaret-hacmi-hedefliyor> sayfasından erişilmiştir.
- Devlet, N. (2005). *Çağdaş Türk devletleri ve toplulukları*, C. Öztürk (Ed). *Türk tarihi ve kültürü içinde*, Üçüncü Baskı, Ankara: Pegem A.

- Doğan, T. (2022). 2018 coğrafya dersi öğretim programı ve coğrafya ders kitaplarının su tasarrufu açısından değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Doğanay, H. (1995). Türk Dünyası'nın siyasi sınırları, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1(1), 132-145.
- Doğanay, H. (2010). Türk dünyasının siyasi sınırları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1(3). 23-56.
- Doğanay, A. (2003). Sosyal bilgiler öğretimi. *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*, 15-46.
- Durmuş, İ. (2002). *Vusunlar, Türkler*, I, Ankara.
- Durmuş, İ. (2007). Arkeolojik kalıntı, buluntu ve yazılı belgelere göre Köl Tigin Bilge Kağan anıtlıkları ve bu anıtlıklardaki Türk kültür unsurları (Kul Tigin- Bilge Kağan) *Gazi Türkiyat* 1, 1191-1215.
- Durmuş, İ. (2014). Türk Kültür Çevresinde Kültür Adlandırmaları. *Gazi Akademik Bakış*, (15), 269-298.
- Durmuş, İ. (2017). Türk adının ortaya çıkışı, anlamı ve yayılışı. *Akademik Bakış Dergisi*, 10(20).
- Eberhard, W. (1996). *Çinin şimal komşuları*, Ankara.
- Esin, E. (1989). “Böri”, *Birinci Uluslararası Milli Türkoloji Kongresi*, İstanbul.
- Eycil, A ve Us, Ü. (2019). İslamiyet öncesi Türk tarihinde sanatı etkileyen unsurlar, *Asia Minor Studies Journal*, VII/1, 81-94.
- Feyziyev, C. (2018). *Türk devletleri birliği: küresel entegrasyonun Avrasya modeli*, İkinci Baskı, İstanbul: Yeditepe.
- Forster, J. C. (1995). Soil sampling, handling, storage and analysis. In *Methods in applied soil microbiology and biochemistry* (pp. 49-121). Academic.
- Geray, H. (2006). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş iletişim alanından örneklerle*. Ankara: Siyasal.
- Golden, P. B. (1992). An introduction to the history of the Turkic peoples. *Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, 127-36.
- Gök, M., & Kuvel, M. H. (2016). Azerbaycan eğitim sistemi. *Pegem Atıf İndeksi*, 01-40.

- Gömeç, Y. S. (2018). Tarihi Türk coğrafyasının genel hatları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 120(237), 103-114.
- Gümüş, E. (2006). *Eğitim fakülteleri için ülkeler coğrafyası*. (2. Baskı). Ankara: Nobel.
- Güney, E. (2004). *Komşu ülkeler coğrafyası*. Ankara: Gündüz Eğitim.
- Güngördü, E. (2006). *Coğrafyada öğretim yöntemleri ve çağdaş öğretim yaklaşımları: ilkel-uygulamalar: eğitim fakülteleri için*. Asil Yayın Dağıtım.
- İbrayeva, G. (2022). *Kazakistan ortaöğretim ders programlarının çevre eğitimi açısından incelenmesi*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- İncekara, S. (2007). Ortaöğretim Coğrafya Eğitiminde Uluslararası Eğilimler ve Türkiye Örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (16), 109-130.
- Johanson, L. (2001). Türk Dünyası'nın sınırları: Türk topluluklarının gelişmesinde bağlayıcı ve ayırıcı unsurlar, (Çev:Nurettin Demir), *Türkbilig*, (2), 168-177.
- Kabağaç, S., & Alover, E. (1995). *Latince/Türkçe Sözlük*. Sosyal.
- Kabysheva, A.(2023). Türkiye ve Kazakistan'da Ortaokul Tarih ve Sosyal Bilgiler Programının Konu Dağılımı. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 156-176.
- Kafalı, M. (1987). Türklerin Anayurdu. Tarihte Türk Devletleri-I içinde (s.1-2). Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü.
- Kafesoğlu, İ. (1966). *Tarihte "Türk" adı*, Reşid Rahmeti Arat İçin, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk millî kültürü*, (3.Baskı), İstanbul: Boğaziçi.
- Kafesoğlu, İ. (1989). *Türk milli kültürü*, (6.Baskı), İstanbul: Boğaziçi.
- Kara, H. (2006). Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 103-111.
- Karaaslan, T. (2006). *Ortadoğu'nun coğrafyası*. (4. Baskı). Ankara: Nobel.
- Karabağ, S. (2002). *Mekanın siyasallaşması*, Ankara: Nobel.
- Karabağ, S., Şahin, S. (2007). Coğrafya Dersi Öğretim Programı. S. Kara-bağ ve S. Şahin.(Editörler). *Kuram ve Uygulamada Coğrafya Eğitimi*. Gazi Kitabevi. Ankara.

- Karabağ, S. (2007). Coğrafya Öğretmenlerinin Mesleki Sorumlulukları. S. Karabağ ve S. Şahin (Editörler). *Kuram ve Uygulamada Coğrafya Eğitimi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kaşgarlı, Mahmut (1992). *Divanü Lügat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- Kaya, İ. (2010). Eleştirel düşünce sosyal teori ve coğrafya eğitimi. *Coğrafya öğretiminde yöntem ve yaklaşımlar*, 2, 337-356.
- Kaya, S., & Demir, A. (2019). Türk Dünyası'nda su kaynakları ve yönetimi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 289-304.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analiz yöntemi olarak doküman analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (15), 170-189.
- Koca, S (2016). *Türk kültürünün temelleri*, Ankara: Berikan
- Koca, S. (2017). Eski Orta Asya'da tabiat, iklim ve insan unsuru. *Asya Araştırmaları Dergisi*, I/1, 1-18.
- Koraş, H. (2014). Türk lehçelerindeki müsterekler üzerine. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 183(183), 197-249.
- Kumru, B. E. (2021). *Coğrafya ders kitaplarının alternatif ölçme ve değerlendirme teknikleri bakımından incelenmesi ve coğrafya öğretmenlerinin sözü edilen teknik ve uygulamalara ilişkin görüşleri*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Labuschagne, A. (2003). Qualitative research: Airy fairy or fundamental? *The Qualitative Report*, 8(1). 100-103.
- Memiş, E. ve Köstüklü, N. (2002). *Yeni ve Yakınçağda Türk Dünyası*. (3. Baskı). Konya: Çizgi.
- MFA (2023). Türkiye - Özbekistan Siyasi İlişkileri <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> sayfasından erişilmiştir.
- MFA (2023). Azerbaycan Ülke Künyesi, <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-kunyesi.tr.mfa> sayfasından erişilmiştir.

- Mırık, R. (2017). *Coğrafya öğretmenlerinin lise coğrafya ders kitaplarında yer alan kavram haritalarına yönelik görüşleri*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Mikail, E. H., Künü, S., Durmuş, S., & Karabulut, U. A. (2015). *Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ile: siyasi, iktisadi, kültürel ilişkileri*. Derin.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *Coğrafya 9 ders kitabı*. Ankara:MEB.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *Coğrafya 10 ders kitabı*. Ankara:MEB.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *Coğrafya 11 ders kitabı*. Ankara:MEB.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *Coğrafya 12 ders kitabı*. Ankara:MEB.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2014). *Coğrafya dersi öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara:MEB.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2017). *Coğrafya dersi öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara:MEB.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *Coğrafya dersi öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara:MEB.
- Munkacsi, B. (1921-1925). *Die Bedeutung des Namens der Türken, Körösi Csoma Archivum*, I,
- Mustafaoğlu, İ. H. (2015). *Coğrafya ders kitaplarında tarihi ve kültürel varlıkların incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Nemeth, G. (1927). *Der Volksname Türk*, Körösi Csoma-Archivum, II/4.
- Orkun, N. H. (1987). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ögel B. (1984). *İslâmiyetten önce Türk kültür tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi*, I, Ankara.
- Önlen, M., Tatan, M., & İbret, B. Ü. (2019). Ortaokul Öğrencilerinin Atasözlerinde Geçen Coğrafi Kavramlara Yönelik Algıları. *Türkiye Bilimsel Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 61-76.

- Özbek, O., & Ergüven, M. (2018). Türk Dünyası'nda tarım ve tarımsal üretim sistemleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 253-268.
- Özey, R. (2018). *Türk Dünyası coğrafyası*. Onuncu Baskı, İstanbul: Aktif.
- Özey, R., & Ünlü, M. (2020). Türk Dünyası'nın jeopolitiği. *Ankara: Pegem Akademi*.
- Özgürbüz, İ. E. (2013). *Coğrafya ders kitaplarındaki analogilerin ve metaforların analizi*. (Yüksek Lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Öztürk, Ç. (2007). Coğrafya Öğretiminde Edebi Metinlerin Kullanımı. <http://efdergisi.omu.edu.tr/www/docs/sayilar/adresinden>, 1, 2016.
- Öztürk, M. (2017). Türk Dünyası coğrafyasında göçler ve kültürel etkileşimler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 235-248.
- Özuygun, S. (2010). Ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında öğrenciye görelilik ilkesinin incelenmesi. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Purtaş, F. (2012). Bağımsızlıklarının 20. yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye O. Yeşilot (Ed) *Kültürel diplomasi ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (Türksöy)* içinde (s. 69-80): İstanbul:Ümraniye Belediyesi.
- Purtaş, F. (2015). Milletler meselesi çerçevesinde Rusya Türkleri, T. Demirtepe ve M. Yılmaz (Ed), *Avrupa'daki Türkler* içinde Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım.
- Sağdıç, M. (2020). Türkiye'de ilköğretim okullarında coğrafya öğretiminin tarihsel gelişimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 9(1), 395-412.
- Sağdıç, M. ve Özkan, S. H. (2018). Erken Cumhuriyet dönemi coğrafya ders kitaplarında Türkiye'nin komşuları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 159-174.
- Sartre, J. P. (1905). Jean-Paul Sartre. *Dialektik bei Marx und Engels 1 Philosophie 8 Das Elend der Philosophie 35 Das Kapital 40 Historischer Materialismus 47*, 177.
- Savaş, A. (2016). Türk Dünyası coğrafyasında doğal kaynaklar ve ekonomik potansiyel. *Journal of Eurasian Studies*, 7(2), 123-132.
- SESRIÇ (2023). Uzbekistan State Statistics Agency <https://www.sesric.org/index.php> sayfasından erişilmiştir.
- Seyman, B. (1996). *Orta öğretim kurumlarında coğrafya ders kitapları*. (Yüksek Lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

- Şahin, M. (2020). Türk Dünyası'nda çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 811-826.
- Şahin, S. ve Gençtürk, E. (2007). Coğrafya Eğitimi ve Bilgi İletişim Teknolojileri Kuram ve Uygulamada Coğrafya Eğitimi. Servet Karabağ ve Salih Şahin (Ed). 175-222. Ankara:Gazi.
- Şatır, Ş ve Karabekir, O. (2016). Türk Kültürü Kapsamında Türk Tasarım Kimliğinin Geleceği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9. 1. Say-63-83.
- Şener, A. (2021). *Türk dünyasında entegrasyon süreçleri ve kurumsallaşma*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Tavkul, U. (2012). Etnokültürel ve Jeopolitik Açından Kafkasya, İçinde Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu, E Büyükkakıncı ve E Bacanlı (Ed) *Halklar ve diller labirenti Dağıstan içinde* (s. 439-456). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi,
- TDK (2005). *Türkçe sözlük* Ankara:TDK
- TDK (2023). Online Türkçe Sözlük www.tdk.gov.tr sayfasından erişilmiştir.
- Top, E. (2009). *Orta öğretim dokuzuncu sınıf coğrafya ders kitaplarının niteliği hakkında öğretmen görüşlerinin tespit edilmesi*. (Yüksek Lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Turan, Ş. (2005). *Türk kültür tarihi*. Ankara: Bilgi.
- Turgut, T. ve Kaymakçı, S. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Türk dünyasına ilişkin bilişsel yapılarının incelenmesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(1), 37-86.
- Turhan, M. (1951). *Kültür değişimleri*. İstanbul:Çamlıca.
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2002). *Beşeri coğrafya: insan. kültür. mekan*, İstanbul, Çantay.
- Türkkahraman, M., & Fidan, S. (2005). Türk dünyası ve mana etrafında bütünleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (2), 75-90.
- TÜRKKON, (2017). Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi “1992 Zirvesi”, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi resmi web sitesi, http://www.turkkon.org/tr-TR/zirveler_sureci_bilgi_notu/4/52, sayfasından erişilmiştir.

- Tylor, E. B. (1920). *Primitive Culture: Religion in primitive culture* (Vol. 2). John Murray.
- Uçar, F. (2007). *Dış Türkler: Türk Dünyasının parlayan 5 yıldızı*, İkinci Baskı, Ankara: Fark.
- UNDP (2018) İnsani Gelişmişlik İndeksi Raporu, [http://hdr.undp.org/en/indicators/101406#](http://hdr.undp.org/en/indicators/101406#sayfasından) sayfasından erişilmiştir.
- UNDP (2022). World Population Prospects 2022 Department of Economic and Social Affairs Population Division, <https://population.un.org/wpp/> sayfasından erişilmiştir.
- Ünlü, M. (2014). *Coğrafya öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ünlü, M. (2016). Coğrafya ders kitaplarında hazırlık çalışmalarının temel özellikleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (34), 1-8.
- Vámbéry, Á. (1879). *Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes*. FA Brockhaus.
- Whaley, L. J. (1996). *Introduction to typology: The unity and diversity of language*. SAGE publications.
- World Bank (2023). Dünya Gelişmişlik İndeksi <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/> sayfasından erişilmiştir.
- Yıldırım A. ve Şimşek H. (2021). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, E. (2014). Türk Dünyası'nda nüfus yapısı ve demografik değişimler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 113-132.
- Yıldırım, İ. (2015). *Türkiye'nin Türk dünyası politikaları: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Yılmaz Elmas, F. (2015). Türk cumhuriyetleri ve toplulukları yılı 2013, T. Demirtepe ve M. Yılmaz (Ed), *Avrupa'daki Türkler içinde* Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım
- Yücel, Ö. (2022). *Mekânsal kavramların coğrafya ders kitaplarında kullanımı*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

EKLER

Ek 1: Ortaöğretim 9. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı

ORTAÖĞRETİM
COĞRAFYA 9
DERS KİTABI

MEHMET BARANAYDIN

YUSUF AYDIN

GÜLTEN TEKBAŞ

Bu kitap, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 18.04.2019 tarihli ve 8 sayılı (ekli listenin 25'inci sırasında) kurul kararı ile 2019 - 2020 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

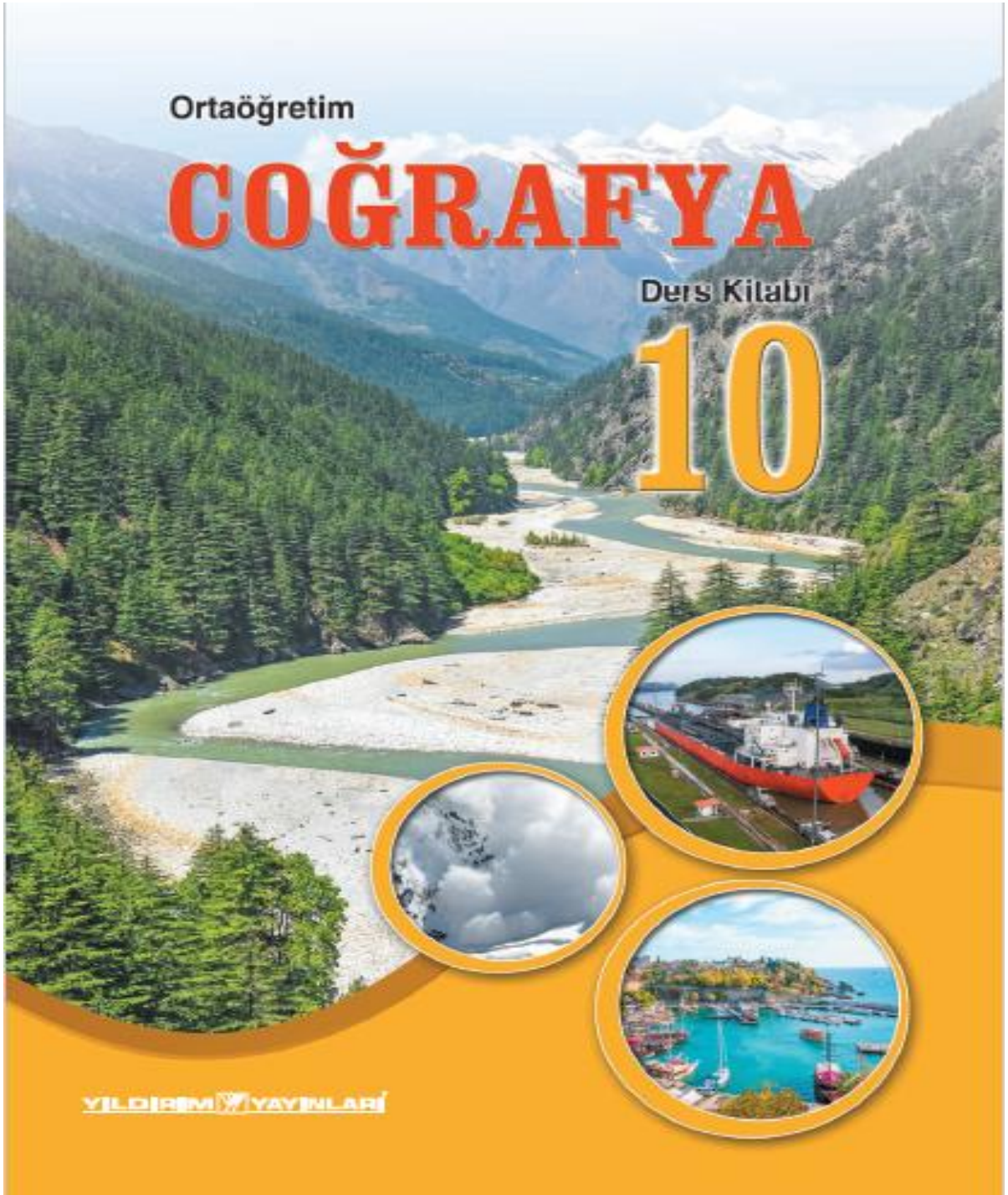

GÜN YAYINCILIK BASIM YAYIN REKLAMCILIK SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA

☎ (0 312) 385 54 10 📠 (0 312) 385 54 19

Ek 2: Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı

ORTAÖĞRETİM

COĞRAFYA

11

Ders Kitabı

Yazarlar

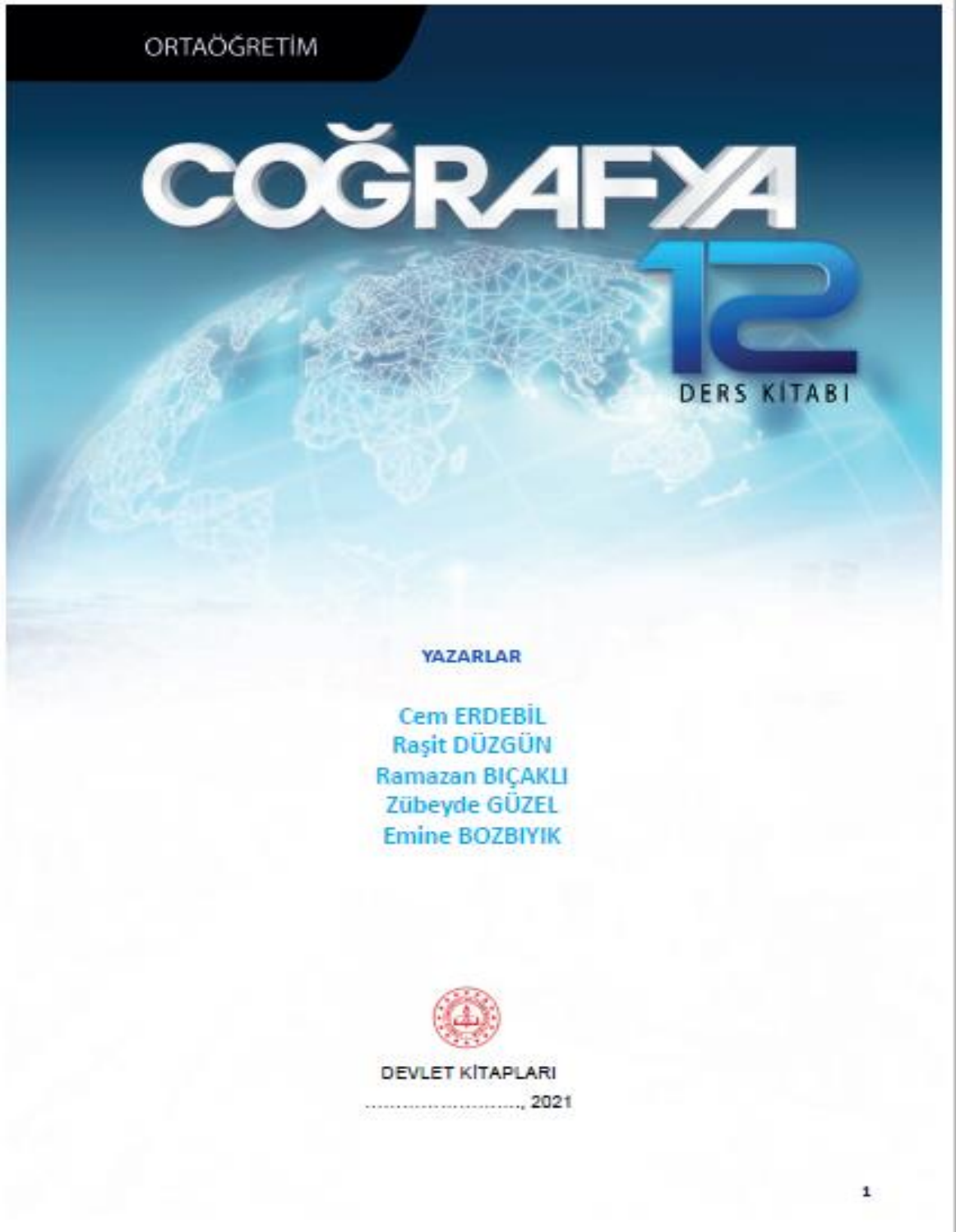
Kenan TÜRKEZ
Mutlu KARAKOÇ
Nurullah BALŞEN
Tolga PEKTAŞ

DEVLET KİTAPLARI

....., 2021

Ek 4: Ortaöğretim 12. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR...